

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KAFKASYA OGUZLARI

VEYA

TÜRKMENLERİ

(Araştırma)

Prof. Dr.

Sapar KÜRENOV

OTUKEN

PROF. DR. SAPAR KÜRENOV

Türkmenistan İlimler Akademisi,
Dil İlimleri Enstitüsü Bölüm Başkanı

KAFKASYA OĞUZLARI

VEYA

TÜRKMENLERİ

(ÇOVDURLAR, İGDİRLER, SÖYÜNCACILAR)

Türkiye Türkçesine Aktaran:
Yard. Doç. Dr. Ali Duymaz

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 299
EDEBÎ ESERLER: 90

1. Basım: 1995, Ötüken

ISBN 975-437-155-5

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Dizgi-Tertip: Ötüken
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul- 1997

İÇİNDEKİLER

Yeni Türkmen Alfabeti	6
Sözbaşı.....	7
Kuzey Kafkasya Oğuzları veya Türkmenlerinin Tarih ve Kültürleri Hakkında Kısa Bilgiler	9
Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenlerinin Kül- türel ve Manevî Zenginliği. Halk Hikâyeleri. Âşıklar [Bagşılar]. Büyük Şâir Mahtumkulu Pira- kî Stavropol Türkmenleri Arasında	22
Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenlerinde Şiir Sanatı	50
Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenlerinin Şâir- leri	71
Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenlerinin Dili Hakkında Kısa Notlar	80
Kuzey Kafkasya Oğuzlarına Göre Yılın Mevsimleri ve İklim Bilgisi	85
Türkmen Atasözleri [Nakıllar]	87
Türkmen Bilmeceleeri [Matallar]	133

Yeni Türkmen Alfabesi

(Türkmenistan Meclisi tarafından 12 Nisan 1993 tarihinde kabul edilmiştir.)

NU	HARFLER		NU	HARFLER	
	Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi		Türkmen Türkçesi	Türkiye Türkçesi
1	Aa	a	16	Nn	n
2	Bb	b	17	Ññ	
3	Çç	ç	18	Oo	o
4	Dd	d	19	Öö	ö
5	Ee	e	20	Pp	p
6	Ää		21	Rr	r
7	Ff	f	22	Ss	s
8	Gg	g	23	Şş	ş
9	Hh	h	24	Tt	t
10	İi	i	25	Uu	u
11	Jj	c	26	Üü	ü
12	Lp	j	27	Ww	v
13	Kk	k	28	Yy	ı
14	Ll	l	29	Ýý	y
15	Mm	m	30	Zz	z

SÖZBAŞI

Bilindiği gibi bundan bir kaç yüzyıl öncesine kadar Türkmenlerin öz kardeşleri olan büyük aşiret birleşmelerinin Orta Asya'dan Avrupa'ya doğru göçleri ve Kuzey Kafkasya'ya gelişleri sürmüştür. Tahminen XVI. yüzyılda (belki ondan da önce) buraya göç edip gelen Türkmenlerin (Çovdurlar, İgdirler ve Söyüncacılar) belirli bir bölümü Anadolu'ya, Türkiye'ye gelmişlerdir. Kalan kısımları ise Kafkasya'nın diğer halkları ile Stavropol ve Astrahan düzlüklerinde, genelde göçebelikle meşgul olarak yaşamışlardır. Türkiye'ye gelen bu Çovdurlar, İgdirler ve Söyüncacılar, şu anda da Türkiye'nin çeşitli vilayetlerinde yaşamaktadırlar. XVII. - XIX. yüzyıllarda ise bu Türkmenlerin şimdiki Türkmenistan'dan, Mangışlak'tan, Üstyurt'tan, Balkan'dan Avrupa'ya ve Kuzey Kafkasya'ya göçleri devam etmiştir. Bunun için biz de bu kitapta anılan Türkmenlerin-Oğuzların; yani şu anda Türkiye Türkmenlerinin Stavropol bölgesinde, Kuzey Kafkasya'da kalıp orayı mesken tutmuş kardeşlerinin tarihi, edebiyatı, kültürü ve zengin folkloru hakkında kısa bilgiler vermeyi maksadımıza uygun gördük. Elbette ki şu anda Çovdurların, İgdirlerin ve Söyüncacıların en önemli kısmı Türkmenistan'da yaşamaktadır.

Türkmenistan bağımsızlığını ilân ettiği günden itibaren ifade ettiği gibi dış ülkelerle, özellikle Türkiye Cumhuriyeti ile siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilerini üst düzey devlet ilişkileri çerçevesinde uygulamaya koymuştur. Türkmenistan'dan yüzlerce, binlerce öğrenci ve araştırmacı Türkiye'ye gelerek çeşitli şehirlerde ve okullarda okuyorlar, bilim öğreniyorlar. Devrimizin Türkmen aydınları ve hayatın her kolundan genç insanlar Türkiye'ye gelip devleti sosyal, kültürel ve iktisadi yönden idare etmenin yollarını öğreniyorlar. Aynı şekilde Türkiye'nin gençleri de Türkmenistan'da çeşitli

okullarda okuyorlar, Türkmen devletini geliştirmek uğruna çeşitli konularda görev üstleniyorlar.

Aslında kanı ve dini bir bu iki halkın böylesine faydalı ilişkileri hayata geçirerek barış döneminde birbirlerinin geçmişini, tarihini, kültürel ve manevî zenginliklerini bilmelerinin, edebî ilişkileri uygulamaya koymalarının özel bir önemi vardır. Bu maksatla biz de Türkmen halkının kültürel mirası olan atalar sözlerinin, deyimlerinin ve bilmecelerinin bir bölümünü metin olarak geniş Türk topluluklarına ulaştırmayı bir görev bildik. Bunun yanında şu anda Türkiye’de yaşayan, fakat kadim Oğuz Türkmenlerinden olan milyonlarca Türkmenin köylerde yaşadıklarını da göz önünde tuttuk; onlara kendi atalarının ve babalarının anlayışının, atalar sözlerinin bütün Türk halklarının hazinesi ve manevî zenginliği hükmünde daima yaşayıp bugüne ulaştığını bildirmek istedik.

Yayına sunulan bütün Türkmen atalar sözlerini, deyimlerini ve bilmecelerini vaktiyle Stavropol Türkmenlerinden derlediğimiz özel arşivimizde bulunan materyaller arasından seçtik. Diğer konularda ise Türkmenistan İlimler Akademisi’nin Elyazmaları Fondu’nun zengin malzemelerinden, folklor âlimlerinden öncelikle merhum Doç. K. Bekreliyev’in (1961, 1983), daha sonra B. Garıyev, M. Sakalin, K. Osmanov, B. Veliyev, C. İlyasov (1982) ve A. Baymıradov’un (1989) ayrı ayrı yıllarda yayımlanan eserlerinden faydalandık. Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin tarihi, edebiyatı ve kültürü hakkındaki malzemeleri ise *Stavropol Türkmenleri hem de onların medeni baylığı* [Stavropol Türkmenleri ve Onların Kültürel Zenginliği] adıyla yayımlanan kitabımızdan (Aşgabat 1962) kısaltarak aldık.

Biz bu neşirde lâtın harflerine dayanan yeni Türkmen alfabesini esas alıyoruz. Bütün isteğimize karşılık neşirde büyük harfleri yeni alfabemizde kabul edildiği gibi vermek mümkün olmadı. Mümkün olanların okunuşu ve yazılışı ise Türk okuyucuları için karmaşık olacaktır. Onun için de asıl okuyucularımız Türkiye Türkleri ve bu arada Türkiye’de yaşayan Türkmenler olduğu için yeni kabul edilen Türkmen alfabesinin "kış, kılık" denirken kullanılan "ı" harfine karşılık Türkçe’de kullanılan "i" harfini; "yıl", "yaydanmak" denirken başa gelen "y" harfine karşılık Türklerce kullanılan "y" harfini almayı uygun bulduk: (Kış, kılık; yaydanmak vs.). Bunlar gibi ş, v harflerinin de lâtın şekli esas alındı.

Sapar Kürenov

KUZEY KAFKASYA OĞUZLARI VEYA
TÜRKMENLERİNİN TARİH VE KÜLTÜRLERİ HAKKINDA
KISA BİLGİLER

Tarihin büyük Türkoloğu Kaşgarlı Mahmut, daha XI. yüzyıl ortalarında "Oğuzlar, Türkmen'dirler" diye yazmıştı¹. Kadim Oğuzların günümüze kadar yaşayışının ve gelişmesinin pek olağanüstü ve ilgi çekici bir tarihi vardır. Şu anda Türkmenistan sınırları dışında dünyanın pek çok ülkesinde milyonlarca Türkmen yaşamaktadır. Onların belirli bir bölümü "uruk-tayfa toparları", yani aşiret birleşmeleri olup devrin iktisadî, siyasî ve tarihî şartlarıyla ilgili olarak Orta Asya'dan Avrupa'ya doğru göçüp giden Oğuzlar ya da Türkmenlerdir. Bu Türkmenler ekseriyetle "Stavropol Türkmenleri" veya "Kuzey Kafkasya Türkmenleri" adıyla anılmaktadır.

Stavropol Türkmenlerinin Kuzey Kafkasya'ya; Astrahan'a, Açıkulak'a ve Stavropol düzlüklerine göçüp yerleşmelerinin tarihi ve yaşayışları hakkında özel öneme sahip itibarlı kaynaklar ve zengin materyaller özellikle şu anki Stavropol şehrinde kurulmuş olan Stavropol Devlet Arşi-

¹ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* .(Çeviren: Besim Atalay) I, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.55.)

vi'nde korunmaktadır¹. Ayrıca 'Kafkaz Arhografik Komissiyasının Aktları'² ve diğer coğrafi, tarihî ve dilbilimsel kaynaklar³ bu hususta bilgi vermektedirler. Tarihî malûmatlara göre XVI.- XVIII. yüzyıllarda Türkmenlerin önemli bir bölümü Mangışlak'ta, Üstyurt'ta, onun kuzeyinde, Sargamış'ta, Uzboy kenarlarında, Balkan'da ve Bozacı yarımada- larında yaşamışlardır. Onlar Hive hanlarının devam eden akınlarından, ağır vergilerinden ve zulmünden kurtulmak; ayrıca kendilerinin ve hayvanlarının güvenliğini sağlamak ve barış içinde göçebeliklerini sürdürmek maksadıyla Ruslara yakınlaşmayı uygun görmüşlerdir. Bu sebepten de Mangışlak'ta, Üstyurt'ta ve Bozacı yarımada- larında yaşayan Oğuz-Türkmen tayfalarından ilki olan en yakın kardeş aşiretlerden "Çovdurların", "İgdirlerin", "Söyüncacıların" ve "Abdalların" büyük bir kısmı Rus idaresine alınmalarını ve Rusya'ya göç etmelerinin sağlanmasını istemişler; bunun

¹ Gosarhiv Stavropolskoga Kraya. [Stavropol Devlet Arşivi]; Otdel [Fasıl] OR İ SS. Fond N [Vakıf No]: 397, delo N [Eser No]: 1064; Vakıf No: 70, Eser No: 407, 1131; Vakıf No: 87, Eser No: 778; Vakıf No: 249, Eser No: 385, 1469, 1823, 2022, 1177, 408, 1389, 907, 1811, 143, 47, 492, 26, 943, 1315, 2137 ve diğerleri; Vakıf No: 299, Eser No: 301; Vakıf No: 79, Eser No: 1299; Vakıf No: 408, Eser No: 1437, 1624, 451, 1920, 1460, 1469 ve diğerleri.

² *Akti sobrannyye Kavkazskoy Arheografičeskoy Komissii* (Arhiv Glavnogo upravleniya namestnika kavkazskogo): Cilt: I, Tiflis 1866; Cilt: II, Tiflis 1868; Cilt: III, Tiflis 1870; Cilt: V, Tiflis 1873; Cilt: VI, Bölüm II, Tiflis 1875; Cilt: VIII, Tiflis 1881.

³ Veselovskiy, N. İ., *Pervoye poddanstvo Turkmen Rossii. Istoricheskiy Vestnik*, XVI, N 5, 1864. *Sbornik Materialov dlya opisaniya mestnostey i plemyon Kavkaza*. Vıpusk 38, Tiflis 1908; Şşeglov, İ. I., *Truhmeni i nogaytsı Stavropolskoy gubernii*, Cilt I, Stavropol 1910; Farforovskiy, S.V., *Truhmeni (turkmeni) Stavropolskoy gubernii*, Kazan 1911; Bartold, V.V., *Očerık İstorii turkmenskogo naroda. Turkmeniya*, Cilt I, 1929; Saymoyloviç, A.N., "Sredi Stavropolskih turkmen i nogaytsev i u Krımskih tatar (otçet o komandirovke v 1912g)", *Izvestiya russkogo komiteta dlya izučeniya Sredney i Vostočnoy Azii v İstoricheskom, arheologičeskom, lingvističeskom i etnografičeskom otnoşeniyah*. Seri II, No: 2, Peterburg 1913. Baskakov, N. A., "Obsobennostyah govora severo-kavkazskih truhmenov!", *Yaziki severnogo kavkaza i Dagestana (Sbornik lingvističeskikh issledovaniy)*, Vıpusk II. M-I, 1949.

için de ihtiyarlarını Astrahan'a ve Peterburg'a gönderip durmuşlardır. Meselâ bu Türkmenlerin temsilcileri 1677, 1741, 1745, 1777, 1778, 1798, 1801, 1802, 1811 ve 1812 yıllarında Astrahan ya da Peterburg'ta bulunmuşlardır¹.

1777 yılında Mangışlak'tan Astrahan'a göç eden Türkmenler, Astrahan valisi Yakob'a yazdıkları dilekçelerinde atalarının bundan yüz yıl önce, yani 1677 yılında Mangışlak'tan Astrahan'a hür iradeleriyle göçüp geldiklerini söylüyorlar². Oğuz Türkmenlerinin tanınmış 'uruk-tayfa' birleşmelerinin (Çovdurlar, İğdirler ve Söyüncacılar) Kuzey Kafkasya'ya özellikle erken geldikleri hususunda da tarihî bilgiler vardır. Prof. Dr. Faruk Sümer, "XVI. yüzyılda Anadolu'daki Oğuzların bir bölümüne "Çavundur" ya da "Çavdur" derdiler", şeklinde görüş ifade eder³. Demek ki Mangışlak'tan Anadolu'ya geçen Türkmenlerin belirli bir bölümü Kuzey Kafkasya'da kalmışlardır. Aslında bu Türkmenler, Kuzey Kafkasya'ya "Kalmıklar" ile birlikte gelmişlerdir. Prof. Dr. Faruk Sümer bu konuda şunları yazar: ".... Kalmuklar; Çavdur, İğdir, Soynacıların bir bölümünü Kuzey Kafkasya'ya götürdüler."⁴ Böylece Türkmenlerin Kuzey Kafkasya'ya göçüp gelmelerinin başlangıcı XVII. yüzyıla değil de XV. yüzyıla kadar gitmektedir. Daha sonraki yüzyıllar boyunca ise onların Kuzey Kafkasya'ya, yani daha önceki kardeşlerinin yanına göç edip gelmelerinin süreci devam etmiştir.

Bu bilgilere göre 1653 yılında Kuzey Kafkasya'ya 1665 Türkmen obası göçüp gelmiştir. Pyotr devrinde ise 200 evli Türkmen grubunun geldiği dikkati çeker. 1785 yılına kadar Kafkas eyaletine İğdirlerin, Çovdurların ve Söyünca-

¹ AKAK (Aktı Kavkazskoy Arheografiçeskoy Komissii), Cilt VI, 2. Bölüm, 1875 Tiflis, s.705-706.

² Veselovskiy, N. İ., "Pervoye poddanstvo turkmen Rossii." *İstoriçeskiy vestnik*. XII, No 5, 1884.

³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, 3. baskı, İstanbul 1980, s. 324.

⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*... s. 326.

cıların 1400 evli obası göç yoluyla gelmiş bulunmaktadır¹. G.L. Knorrr'in 1 Ocak 1803 tarihli raporunda Astrahan'a dört kişilik Türkmen temsilci grubunun geldiği ve kendi "uruk-tayfa"larının Rus idaresine kabul edilip edilmeyeceklerini sordukları belirtilir². O yıl Abdallardan Molladövet Miratniyaz, Begenchmirat, Gara ve Durdı Miradov adlı kişiler Astrahan'a gelmiş, aşiretlerinin Rus idaresine kabul edilmesini istemişlerdir³. 19 Kasım 1811'de Astrahan'ın Vali yardımcısı Velsovskiy'in General Rtışsev'e verdiği raporunda 2300 Çovdur obasının Astrahan'a geldiği belirtilmiş, burada kendilerinden önceki aşiretlerle birlikte yaşamalarına izin verilip verilmeyeceği hususu sorulmuş ve bu amaçla altı kişilik bir Çovdur temsilci heyetinin geldiği ifade edilmiştir⁴. 1 Kasım 1812 tarihinde yine Astrahan'a sekiz kişilik Çovdur temsilci heyetinin geldiği, önceki 2300 evli (11.500 kişilik) Çovdurlar ile aynı zamanda bir çok obanın Rus idaresinde bulunmaya razı olduklarını bildirdikleri ve Rus bölgelerine göç etmeleri hususunu sordukları bilinmektedir⁵. Gelen Türkmen ihtiyarlarına Rusya'ya göç etmeleri ve öncelikle göçebelik edecekleri yerleri sınamaları için izin verilir. 1813 yılında ise tekrar 600 Türkmen deniz yoluyla gelirler ve Volga eteklerine yerleşirler. Böylece Rusya'ya göçüp gelmeler daha sonraki yıllarda da devam edegelmiştir.

Oğuzların (Türkmenlerin) Rus bölgelerine göç etmeleri aynı zamanda olmamıştır. Bu göç yüzyıllar boyunca ve tedricen mümkün olmuştur. Türkmenler, Kuzey Kafkasya'ya, Astrahan ve Stavropol düzlüklerine Orta Asya'dan başkalarının toprağını zorla basıp almaya gelen işgalciler olarak değil; aksine barış içinde göçerlikle iştilal etmek isteyen ve hem kendilerinin hem de hayvanlarının güvenliğini sağlamak isteyen göçebeler olarak gelmişlerdir. Arşiv mal-

¹ Şşeglov, İ.L., *Truhmeni i Nogaytsy Stavropolskoy gubernii*, Stavropol 1910.

² AKAK, C. I, Tiflis 1866, s. 742.

³ AKAK, C. II, Tiflis 1868, s. 998-1000.

⁴ AKAK, C. V, Tiflis 1873, s. 881-882.

⁵ AKAK, C. V, Tiflis 1873, s. 883.

sağlamak isteyen göçebeler olarak gelmişlerdir. Arşiv malzemelerinin gösterdiği ve 1950'li yılların yaşlılarının söylediklerine göre Kuzey Kafkasya'ya toplam olarak 18.000 evli Türkmen göçüp gelmiş ve bunların nüfusu 90.000'i aşmıştır.

Orta Asya'dan göçüp gelen Oğuz ya da Türkmenlerin çoğu üç büyük kardeş aşiret birleşmesinden oluşmuş olup (Çovdurlar, İğdirler ve Söyüncacılar) kendilerini Seyinhan ilinden kabul ederler. Bu aşiretlerin her birinin hayvanlarına vurdukları damgalar vardır ve her büyük aşiretin ayrıca adlandırılan kolları vardır. Ben bu aşiret ve kol adlarını kendi ağızlarından kaydettim ve yazıya aldım. Meselâ:

1. *Seyinhan İlinin Çovdur Uruğu*: Çovdur uruğunun altı adet "bağ"ı, yani kolu vardır. Bunların damgalarının genel adı "Çağarak"tır. Kolların adları ise; a) "Galım (Akgalım, Garagalım)"; b) "Sevi"; c) "Soki"; ç) "Alacabaş (Alacabaş, Tüver)"; d) "At (At, Çoralar)"; e) "Çakçak (Höveşşeli, Savarcalı)"dır.

2. *Seyinhan İlinin İğdir Uruğu*: İğdir uruğunun dokuz adet kolu vardır: a) "Yahşihoca", damgasının adı "Dal"; b) "Goludaglı", damgasının adı "Elif"; c) "Düzmüş", damgasının adı "Dal"; ç) "Gazayaklı", damgasının adı "Gazayak"; d) "Geyen", damgasının adı "Dal"; e) "Tüver"; f) "Dogma", damgasının adı "Darak"; g) "Mamıt", damgasının adı "Yılan"; h) "Gökler", damgasının adı "Dal". Bu tasnifin büyük olanlarının kendi içinde de ayrı kolları vardır: "Gazayaklı"nın "Hıdırili", "Salargazan", "Orsut", "Yakup" adlı kısımları; "Goludaglı"nın "Firene" ve "Tüver"in ise "Cumaköyler", "Çüykeliler", "Çerikler" ve "Kahramanlar" gibi kısımları vardır.

3. *Seyinhan İlinin Söyüncacı Uruğu*: Söyüncacı uruğunun altı kolu vardır: a) "Avlemin", damgasının adı "Ucı ırgaklı ay"; b) "Abdılğappar", damgasının adı "Çömüş"; ya da "Ucı ırgaklı ay"; c) "Hakberdi", damgasının adı "Kese elipli ay"; ç) "Yarı", damgasının adı "astı sekinli ay"; d) "Durdok", damgasının adı "Dik elipli ay"; e) "Söyündik", damgasının adı "astı dik elipli ay" ya da "Çömüş". Bunlardan "Yarı"nın

"Garadombı" ve "Barhan"; "Söyündik"ın ise "Garabiy", "Bekir", "Çekir", "Takır" ve "Özvek" adlı kısımları vardır.

Kuzey Kafkasya'ya ve Stavropol bölgesine göç eden bu Oğuzlar veya Türkmenler ilk olarak Astrahan bozkırlarında ve Volga eteklerinde, daha sonra Kuma ve Terek ırmakları boylarında ve Stavropol düzlüklerinde geçimlerini temin için göçebelikle meşgul olmuşlardır. Hayvancılık ve göçebelik onların en önemli işi olmuştur. Ekip biçme işleri henüz tam yerleşmemiştir, çünkü hayvancılık bu Türkmenlerin ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Kılık kıyafet ve yiyecek içecek gibi ihtiyaçları sadece hayvanlardan faydalanarak karşılayabilmektedirler. Bu hususta tarihî belgeler Türkmenlerin kendi dilinden şöyle demektedir: "Bizim atalarımız babalarımız Mangışlak'tan kendi istekleriyle aileleriyle birlikte İmparator Pyotr'un hakimiyetine geçmişlerdir. O, bize göçebelğe uygun yerlerde, yani nerede münasip otluk arazi ve temiz su bulduysak orada konup göçme izni verdi ve bizi Kalmık Han'ı Ayuka'ya emanet etti... Biz kendimize neresini uygun gördüysek orada göçebelik ettik."¹

Türkmenlerin göçebelik ettikleri asıl araziler Kuma, Manıç, Aygur ve Kalaus ırmaklarının kenarları olmuştur. Bu yerler daha sonra "Türkmen Sahrası" olarak adlandırılmıştır. Türkmenlerin göçebelik ettikleri yerler kendi adlarıyla ilgili olan "Gış Türkmen Stavkası" [Kış Türkmen Karargâhı] ve "Tomus Türkmen Stavkası" [Yaz Türkmen Karargâhı] isimleriyle haritada da yer almıştır.

Kış yaklaşp güz biterken Türkmenler bütün aileleri, evleri ve hayvanlarıyla kervan oluşturarak Kışlık Türkmen Karargâhı'na, yani Kuma nehrinin doğu yamaçlarına çıkarlar. Yazın ise onun sol tarafındaki Yazlık Türkmen Karargâhı'nda mesken tutarlar. Göçebelik düzeninde de "uruk-tire" kardeşliği ve birlikte oturma âdeti ehemmiyetini korumuştur. Meselâ İgdirler daha ziyade Kuma, Çovdurlar Kalaus, Söyüncacılar ise Manıç ırmaklarının kenarlarında göçebelik etmişlerdir.

¹ AKAK, C. VI, Kısım: 2, Tiflis 1875, s. 737.

I. Pyotr devrinde Türkmenler Kalmık cemaatine katılmış ve Kalmık hanlarının idaresinde bulunmuşlardır. 1771 yılında Türkmenlerin ısrarlı biçimde karşı çıkmalarına rağmen Kalmık hanı Ubuşi, onların bir bölümünü zorla Volga ırmağının üstüne Hıta'ya alıp götürmüştür. Ancak onlardan 340 evli bir Türkmen aşireti nasıl olduysa geriye, yani Volga'dan Astrahan'a kaçıp gelmeyi başarmıştır. General Beketov'un rehberliği sayesinde kaçıp geri gelen Türkmenlere Volga'dan Kuma ırmağına kadar göçebelik etme izni verilmiştir. Türkmenler, Kalmık hanlarından gördükleri eziyetleri beyan ederken şöyle yazarlar: "Ubuşi Han yeminini bozdu ve kendine bağlı adamlarıyla birlikte Hıta'ya kaçtı. Bu sırada bizi de zorla Hıta'ya alıp götürdü, ancak biz Ural nehrinin ötesine geçtikten sonra Taysöyen ve Garaköl adlı düzlükler civarında Kalmıklardan kaçıp eski yerimize, imparatorun idaresine döndük. Kalmıklar bunu fark edip bizim peşimizden adam gönderdiler, bunlar yetişip bizim bütün malımızı yağmaladılar, çok sayıda adamımızı öldürdüler ve bir grubumuzu da esir aldılar."¹

Kuzey Kafkasya'da yüzden fazla halk yaşamaktadır. Buraya göçüp gelen Türkmenler, o halklardan Ruslar, Tatarlar (çoğunlukla Kazan Tatarları), Nogaylar ve Kalmıklarla birlikte bazı dağlı halklarla da özel ve yakın ilişkilerde bulunmuşlardır. Hatta aile ve akrabalık ilişkisi bile tesis etmişlerdir. Şu anda Stavropol Türkmenlerinin ailelerinde zamanında akraba olan Tatar ve Nogayların temsilcilerini görmek mümkündür, onların erkeklerinin bir kısmının eşleri Tatar ya da Nogay köleleridir. Bu ilişkiler Türkmenlerin sadece diline değil, hayatına, kültürüne ve etnografyasına da tesir etmiştir. Meselâ Türkmenler Kalmıklardan çay hazırlamayı (Kalmık çayı); Nogaylardan yakası dik, beli büzgülü uzun erkek giyimlerini ve kalpağı; Tatarlardan ise bazı yemek çeşitlerini yapmayı, düğün ve eğlencelerde yapılan dansları ve türkülerini almışlardır.

¹ AKAK, C. VI, Kısım: 2, Tiflis 1875, s.737.

Stavropol Türkmenleri Kafkasya'nın diğer halklarıyla, belirli ticaret merkezleriyle de yakın ilişkide bulunmuşlardır. Onlar Tiflis, Baku ve Stavropol vilayetleri yanında Terek ve Mozdok bölgeleriyle de ticarî ilişkiler geliştirmişlerdir. Türkmenler bu vilayetlerde ve civarında at, deve, koyun ve diğer boynuzlu hayvanlarla birlikte deve ve koyun yünleri satmışlardır. Bazen de Rus tacirleri Türkmenlerin göçebelik ettikleri yerlere gelerek mal alış verişinde bulunmuşlar ya da onların develerini ticarî maksatlarla kiralama yoluna gitmişlerdir. Türkmen Komiserliği'nin 1848 yılındaki hesaplarına göre o yıl Türkmenler, Tiflis vilayeti ve diğer pazarlarda 8262 baş hayvan satmışlardır.

"Develer, kendi değerleri üzerinden Tiflis ve Baku vilayetlerinde satılır. Ayrıca diğer develerini Zakafkas¹ ülkelerinde satmaya götüren insanlar Mozdok'tan Vladikafkas'a² ve Tiflis'e kadar kiralamak için türlü eşyalar getirirlerdi. Bunun karşılığında ise Türkmenler uygun bir kâr alırlardı"³. Başka bir belgede Stavropol Türkmenlerinin diğer bölgelerle ticarî ve iktisadî ilişkileri konusunda şöyle deniyor: "Nizegorod pazarının tüccarları tarafından develerini kiralamak suretiyle Mozdok'tan Tiflis'e kadar her çeşit malın götürülmesini Türkmenlerin asıl sanatı olarak kabul etmek mümkündür. 1849 yılında bu maksat için Türkmenler 1200'den fazla deve göndermişlerdir"⁴. Türkmenler ticarî ve iktisadî ilişkilerinin boyutlarını devamlı genişletmişlerdir; kendi mallarını sadece Tiflis, Mozdok veya Baku taraflarına değil, Georgiyevsk ve Stavropol şehirlerinin pazarlarına da çıkarmışlardır. S. V. Farforovskiy şu şekilde yazıyor: "Türkmen Komiserliği'nin başka pazarlara çıkardıkları malları iri ve güzel mallardan, deve ve koyun yünlerinden ibaretti. Develeri satma işi esasen Tiflis'te gerçekleştirilirdi. Mozdok ve Vladikafkas'tan Tiflis'e yük götürmek için deve satıcılarının

¹ Zakafkas ya da Maver-i Kafkas, Kafkas ötesi anlamında olup Güney Kafkasya civarını işaret etmektedir.

² Vladikafkas, Kuzey Kafkasya'da Osetya'nın başkentidir.

³ GASK, Bölüm ODF, Vakıf no: 249, Eser no: 492, s. 20.

⁴ GASK, Vakıf no: 408, Eser no: 1469, s. 55.

develeri kiralık olarak tutulurdu. Orada develerin her biri 40 manat (:ruble) fiyatla satılırdı. Atlar, boynuzlu hayvanlar, koyun ve keçiler Stavropol ve Georgiyevsk şehirlerinin pazarlarında satılırdı. Türkmenler sattıkları davarların karşılığında kırmızı renkli kumaşlar, tel sepetler, çuha, tahıl, tuz ve Kalmık çayı alıp dönerlerdi¹.

10 Mart 1825 tarihinde Kuzey Kafkasya'nın göçebe müslüman halklarının bağlı olduğu başkomiserlik meydana çıkar. O sırada Türkmenlerden ayrı olarak göçebe halkların Baş Türkmen Komiserliği kurulup Kafkasya'da yaşayan Türkmenlerin önemli bir kısmı bu bölgede toplanır. Bu bölge ya da vilâyet, yani Türkmen Sahrası; Stavropol vilâyetinin hakimiyetinde bulunmuş ve onun kuzey-doğu tarafında Kalaus ırmağından Kuma ırmağına kadar olan geniş alanı içine almıştır. Ayrıca kuzey-doğuda Kalmıklar, doğuda Karanogaylar, güneyde Açıkulak Nogayları ve batıda diğer Kafkasya vilayetleriyle sınır teşekkül etmiştir.

Baş Türkmen Komiserliği'nin merkezi Yazlık Türkmen Karargâhı olup buradaki Türkmen Komiserliği bütün Türkmenlerin ekonomik ve idarî işlerini yürütmüştür, ayrıca Türkmen bütçesinin gelir ve giderlerinin hesabını yapmıştır. İnsanların şikâyetleri ve farklı kişilerin şahsî problemleri çözüme kavuşturulmuştur. Yazlık Türkmen Karargâhı'nda her yılın mayıs ayında Türkmenler at yarışları düzenlemektedirler. Bu at yarışları çok ilgi çekici şekilde büyük şenlik ve eğlencelerle gerçekleştirilmiş; bunlara vali, başkomiser ve diğer vilâyetlerin erkânı da katılmışlardır. Birinci olan atlara kumaş ve saat gibi çeşitli hediyeler verilmiştir.

1845 yılında Stavropol vilayetinde yaşayan göçebe Türkmenlerin nüfusu 13.440 civarındadır². Beş yıl sonra, yani 1850 yılında 12.890 Türkmenin varlığı ortaya çıkarılıyor³. Bu tarihten 67 yıl sonra ise, yani 1917 yılında köy ve çiftlik

¹ S.V. Farforovskiy, *Truhmeni (Turkmeni) Stavropolskoy Gubernii*, Kazan 1911, s. 25.

² GASK, Vakıf no: 79, Eser no: 1299, s. 40.

³ GASK, Vakıf no: 408, Eser no: 1469, s. 48.

yazımlarına göre Türkmenlerin tam sayısı 18.388'e ulaşır¹. Uzun yıllar boyunca Türkmenlerin nüfusunun bu derece az büyümesinin sebebi açıktır. Rusya'nın bunca acımasız ayazlı kışlarında ve açık havada devamlı bir yerden bir yere konup göçerek gitmek, iktisadî durumların büsbütün kötüye gitmesi Türkmenlerin bulaşıcı kolera ve sıtma gibi salgın hastalıklara yakalanmasına ve sonuçta helâk olmalarına sebep olmuştur.

XIX. yüzyıl sonlarında Kafkasya Türkmenlerinin belirli bir bölümü geçimlerini temin etmek için yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başladılar ve bir kaç tane küçük yerleşik Türkmen köyleri meydana gelir. 1863 yılında Ulı Barhançak'ta 7-8 obadan oluşmuş ilk Türkmen köyü ortaya çıkar. Türkmenler bu köyü ilk kurulan köy olmasından dolayı Başagıl (Başoba) olarak adlandırırlar. Bu köy, yerleşik Türkmenlerin ilk, yani "baş" köyü olduğu için şu anda da Başagıl adıyla geçmektedir. 1900-1910 yılları arasında ise Türkmen köylerinde medreseler ve iki ilkokul eğitime açılır. Okula devam edenler sadece erkek çocuklar olup dersler Rus, Arap ve bazen de Tatar Türkçesinde görülmüştür. Köydeki mekteplerin hepsi devlet tarafından değil, bu okullarda okuyan çocukların anne ve babalarının aracılığıyla kurulmuştur. Türkmen çocukları okula hevesle katılmış, hevesle devam etmiş ve okumuşlardır. Meselâ 19 Mart 1897 tarihinde bizzat vali yardımcısı bir Türkmen mektebine gelmiş, öğrencilerin okuma-yazma durumlarını kontrol ettiğinde Türkmen çocuklarının okumaya olan yeteneklerine çok şaşırmıştır. Vali yardımcısı, Türkmen öğrencilerin kendisinde bıraktığı tesiri ifade için şöyle demektedir: "Türkmen mektebine gelişim bende büyük tesir bıraktı. Nasıl olup da 'yabani' diye bildiğimiz halkın çocuklarının Rusça masalları tamamen saf, temiz ve doğru şekilde ve asıl mânâsıyla, tam telâffuzla söylediklerini; aynı zamanda çok zor matematik problemlerini doğru çözdüklerini görünce fevkalâde hayran kaldım"².

¹ GASK, Vakıf no: 397, Eser no: 1064, s. 45.

² GASK, Vakıf no: 249, Eser no: 1389, s. 72.

Sovyetler devrinde Merkezî İcrâ Komitesi Meclisi'nin bir kararı doğrultusunda Türkmenlerin daha önce oturdukları yer olan Stavropol bölgesinin kuzey-doğu kısmında ayrı bir Türkmen bölgesi oluşturulur ve onun idaresine diğer Rus bölgeleri ile birlikte 14 Türkmen köyü de girer. Bölge halkının tamamı Türkmenlerden meydana gelmiştir. Stavropol bölgesinin İcrâ Komitesi ve diğer ilgili kuruluşlar Türkmenlerin kültürel yönden gelişmesine özel bir önem vermişlerdir. 18 Mayıs 1926'da Türkmen bölgesi İcrâ Komitesi Meclisi'nin kabul ettiği kararda şöyle deniyor:

"Öğrenimin ana dilde yapılması gerektiği için Türkmen mekteplerinde Türkmenistan ders kitapları temel alınarak ders verilmesi gerektiği muhakkak bir şekilde anlaşılmalıdır. Bu maksatla Türkmen öğretmenlerini Türkmenistan'a eğitime göndermek gerekir"¹. Stavropol Türkmenleri ile Türkmenistan arasındaki bu tür ilişkiler sadece eğitim sisteminde değil, ekonomik ve kültürel gelişmenin diğer yönlerinde de meydana gelmiştir. Neticede sonraki yılların istatistik değerlendirmeleri, Stavropol Türkmenlerinin durumlarının ve kültürel seviyelerinin iyileştiğini göstermiştir. Meselâ 1936 yılına kadar Türkmenlerin nüfusu % 37'yi, okuma-yazma oranı ise % 68'i geçmiştir. Türkmen bölgesi idaresinde 16 adet "kolhoz" ile iki büyük "MTS" (Türkmen ve Edilbay MTS'leri) kurulur. 1933 yılından başlayarak Türkmen şivesinde bölge gazetesi yayımlanmaya başlar.

Şu anda Stavropol bölgesinin idaresinde 20'ye yakın Türkmen köyü bulunmaktadır. Türkmen köylerinin adları şöyledir: Tomus Stavka (Estevke), Çur, Maştakgulak, Sarıgamış (Bu köyün adı genellikle Çönkey veya Şarhalsun adıyla geçer), Yañguy (Kulikova Kopani), Savan (Savan-Antusta), Edilbay, Başanta, Yusupgulak, Başağıl (Yokarı Barhançak), Damak Ağıl (Eteki Barhançak), Özeksuvat, Deşikli, Çelal, Gapgaç, Mırzavek ve Mahmitmekdep.

1956 yılında millî Türkmen bölgesinin ilga edilmesi; Türkmen bölgesi kolhozlarının, sovhozlarının ve çiftlikleri-

¹ GASK, Bölüm ORİ SS, Vakıf no: 299, Eser no: 301, s. 105.

nin Blagodarnensk, İpatov, Aragir ve Petrovsk gibi dört adet Rus bölgesine dağıtılması ve paylaştırılması, Neftekumsk ve Açıkulak Türkmenlerinin ise özellikle uzakta ayrı ayrı olarak yaşaması Türkmenlerin aralarındaki ilişkilere, kültürel ve ekonomik faaliyetlerinin birliğine, millî güvenlerine, azınlık ve küçük halk olmalarına kesin olarak olumsuz şekilde tesir etmiştir. Buna rağmen 1970 yılında Türkmen bölgesi yine kuruldu; fakat o eski eğitim sistemini kuramadı, dilini ve kültürünü tam olarak millileştiremedi.

Stavropol bölgesinin idaresinde bulunan Türkmen bölgesinin kolhoz ve sovhozlarında kültür şubeleri, kulüpler ve okuma odaları vardır. İlkokullarda öğrenciler Türkmenistan'dan gelen ders kitapları ile programlar temel alınarak kendi ana dillerinde eğitim görüyorlar. Stavropol Türkmenlerinin diğer köy çiftlikleri elemanlarıyla birlikte "Türkmen" adındaki sovhozun işçileri de kendi emeklerini ortaya koyuyorlar. Türkmen bölgesinin kolhoz ve sovhozlarının asıl köy çiftlik ürünleri buğday, mısır ve yün gibi şeylerden ibarettir. Küçükbaş hayvanlar ve özellikle de koyun çoktur. Çiftlikte ince yünlü koyunlar özel öneme sahiptir. Bölgenin koyunları, çoğunlukla ince ve yumuşak yünlü koyunların cinsinden olup onların yünleri daha üstün kalitedir. Stavropol Türkmenlerinde bu tip koyunlara "Şıvan koyunu" (Merinos) adı verilmektedir.

Stavropol Türkmenlerinin şu anda yaşadıkları meskenler kerpiçten inşa edilmiştir. Yemekler masada yenir. Giyimlerinin "içmek", "gapdal", "kürte", "beşmet", "börük", "destar", "çember", "derlik", "çekmen" ve "köylek" gibi adları vardır. Rağbet gören yemekleri "etli unaş", "gayış", "maylı unaş", "etli şorva" v.s.dir. Düğünler çok coşkun bir şekilde geçer, yeni mesken kuranlar sadaka verirler. Gelin almak ve oğul vermek için yapılan düğünlere bölgenin her tarafından Türkmenler çağırılır. Mahallî Türkmen "bağşı"ları büyük bir itibar görür; türkü ve destanlar [halk hikâyeleri] söylerler, danslar edilir ve "dutar" çalınır. Düğünlere herkes gönlün-

den geçtiği kadarıyla bir katkıda bulunur, daha sonra güreşler düzenlenir.

İhtiyar erkeklerin, aynen Türkmenistan Türkmenlerinki gibi uzun giyimleri vardır. Bu giyimler iki çeşittir; yani yaz giyimi ve kış giyimi. Yaz giyimi incedir ve genellikle saten ya da basma kumaştan astarı olur. Kış giyimi ise kalındır ve pamuk destekli kaba kumaştandır. Uzunlu-kısalı giyimlerin yakası diktir, bazen belleri büzgülüdür; ihtiyarlar daima kalpaklı gezerler, ancak onların kalpakları bizdeki gibi tüyleri uzun koyun derisinden dikilmiş kalpaklar değildir. Stavropol Türkmenlerinin kalpakları Nogaylarınkine benzer. Onlar kalpağa "börük" adı verirler. "Börük"lerin orijinal şekilleri vardır: Yatay tarafının etekleri kuzu postu ile çevrilmiş ve daha sonra tepesi toplanmıştır. "Börük"ün toplanan yeri ya deriden ya da keçeden yapılıdır. "Börük"ü ihtiyar kadınlar da giyer, fakat onların giydiği 'börük', "kunduzlu börük" olarak adlandırılır. "Kunduzlu börük" şu anda pek seyrek görülmektedir. Kadınların gömlekleri ve elbiseleri de bizdeki gibi uzundur; onların elbiselerinin yenleri de uzundur. Yeni gelinlerin, yaşlı kadınların başlarına örttükleri örtülerin kumaşlarının çeşit ve renkleri giyenlerin yaş özelliklerine göre değişir. Onlar başlarına iki çeşit baş örtüsü örterler. İlki "çember" adı verilen örtüdür. 'Çember' örtülünce sadece yüz kısmı açıkta kalmaktadır, kalan yer ise 'çember'in diğer kısmıyla örtülür. 'Çember' göğüsten çeneye kadar getirilip sıkıştırılır. 'Çember'den sonra onun üzerine "dastar" denilen şey örtülür. 'Dastar'ın ve 'çember'in uç tarafı küçük zincir ya da inci dizileriyle çevreleniyor ve örtülüyor. Düğün günleri bütün kadınlar (çoğunlukla orta yaştan yukarı olanlar) özel elbiselerini ve millî kıyafetlerini giyerler. Özellikle yaşlı kadınlar 'çember'den sonra başlarına 'kunduzlu börük' giyerler ve daha sonra 'kunduzlu börük'ün üzerine 'dastar'larını atarlar.

KUZEY KAFKASYA (STAVROPOL) TÜRKMENLERİNİN
KÜLTÜREL VE MANEVÎ ZENGİNLİĞİ
HALK HİKÂYESLERİ, ÂŞIKLAR [BAGŞILAR]
BÜYÜK ŞÂİR MAHTUMKULU PİRAKÎ
STAVROPOL TÜRKMENLERİ ARASINDA

"Halk, maddî ve kültürel mahsûllerin ve bütün zenginliklerin yaratıcısıdır" diye çok doğru söylenmiştir. Halkın aklıyla, halkın kudretiyle insan, yüce arzularına ulaşır ve güzel şeyler meydana getirir. İnsanoğlunun en temiz niyetleri halkın duygu ve düşüncesinde kesifleşir. Bundan dolayı da ferasetli halk atasözlerinin birinde "Elim halkım olmazsa ayım günüm doğmasın" şeklinde bir ifade vardır. Kendi kazandıkları üstünlüklerini ve hem manevî, hem de kültürel zenginliklerini geçmişten bugüne taşıyan da halktır. Türkmen halkı da millî kültür mirasını; "Göroğlu", "Sayatlı-Hemra", "Şasenem-Garıp", "Gül-Bilbil", "Zöhre-Tahrır" ve diğer hikâyelerini günümüze ulaştırabilmiştir.

Türkmen halkının yüzlerce yıl boyunca arzularını aksettiren eserleri, halk şiir sanatı ve meşhur kültür insanları bütün Türkmen halkının kıvancıdır. Stavropol Türkmenlerinin bundan yıllarca önce buraya göçüp gelmiş olmalarına ve arada uzak mesafelerin, ağların, denizlerin, ırmakların olmasına rağmen onların kültürel ve manevî zenginlikleri, psikolojileri ve iyi bir hayat uğrundaki niyetleri, şu anda Türkmenistan'da yaşayan Türkmenlerinkilerle ortaktır. Türkmen halkının dâhi şairi, âlim ve bilge insan Mahtumkulu Pirakî, eski hikâyeleri "Göroğlu", "Sayatlı-Hemra", "Şase-

nem-Garıp" ve diğerleri Stavropol Türkmenlerinin de gururudur. Ben bunları gerçek hayatta, yani pratikte gördüm.

300-500 yıl yani üç beş asır az bir zaman değildir, uzun bir tarihî devirdir. Bu kadar yıldan sonra Stavropol Türkmenlerinin arasında bizzat bulunmak, bu Oğuz ve Türkmenlerin; Çovdurların, İgdirlerin ve Söyüncacıların millî geleneklerini, düğünlerini, eğlencelerini, âşıklarını, âdetlerini ve günlük işlerini çıplak gözle görmek ve yakından tanımak ilgi çekici ve şaşırtıcı idi. 1957 yılının Temmuz-Kasım ayları ile 1958 yılının Mayıs-Temmuz ayları benim ilgimi çeken bu hususların tam olarak hayata yansıdığı aylar oldu. Evet, ben 7-8 ay boyunca bu Türkmenlerin arasında; onlarla birlikte düğünlerde, toplantılarda, meclislerde ve sohbetlerde bulundum. Aslında benim esas vazifem onların dil özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla halk edebiyatının muhtelif türleri ile basit bazı konularda canlı sohbetler ve karşılıklı konuşmalarla malzeme toplamaktı. Ancak konunun diğer yönü de beni asıl vazifemden daha az ilgilendirmedi. "Göroğlu", "Dövelyar", "Şasenem-Garıp" ve "Sayatlı-Hemra" ile birlikte büyük şair Mahtumkulu'nun da bu Türkmenler için değerli ve önemli olduğunu; bunların Stavropol Türkmenlerinin de düğünlerinin, meclislerinin, eğlencelerinin ve toplantılarının gurur verici bir süsü olduğunu gözlerimle gördüm.

Stavropol Türkmenlerinin halk âşıkları, 'Göroğlu'yu ve Mahtumkulu'nun şiirlerini türkü hâline getirip söylerler ve halkı coştururlar. Bu canlı seyir ve hareketler şu şekilde meydana gelir: Düğün günleri özel bir büyük mekân bağşı için süslenip hazırlanır. Bağşı yerine geçtikten sonra oturanlara dönerek hangi hikâyeyi dinlemek istediklerini sorar. Sazdan, sohbetten, destandan, türküden bıılır mı? İnsanlar tıklım tıklım doluşup oturdukları yerden bağşıya bir çok destanın, hikâyenin ve şâirin adını verirler: 'Göroğlu', 'Dövelyar', 'Sayatlı-Hemra', 'Terekemli Hemra', 'Aşık Garıp', 'Magtımgulı', 'Abdirahman', 'Bendimemmet', 'Garacaoğlan' v.s. Sonunda bağşının etrafında oturan yaşlılar, söylenenler-

den bir ikisinin adını hatırlarında tutarlar. Bağşı, kalabalıktan belirli bir tavsiye geldiğine memnun olur ve çalıp söylemeye devam eder. Bağşılar düğünlerde hikâyeler söylerler ve bu durum, tan atana kadar devam eder. Bu noktada Türkmenistan'da söylenen hikâyelerden pek bir farklılık yoktur. Bir farklılık varsa o da bağşının yanında kemençeci olmamasıdır. Genellikle Stavropol Türkmenlerinde kemençe olmaz. "Tamdıra"ları iki telli olup genel olarak Kazak Türklerinininkine benzemektedir. "Dutar"ın telleri ise bağışaktan yapılmış tellerdir. Bağşı, 'tamdıra'sını akort ettikten sonra yavaş yavaş terennüme başlar. Bu terennüm, basit bir terennüm değildir, gırtlak yardımıyla meydana getirilen hoş bir nağmedir. Bağşı türküsüne başlamadan önce o türkünün melodisi gereği gırtlakla kendine has söyleyişine göre terennüme hazırlar. Ondan sonra sakın bir sesle türkünün birinci bendi söylenir. Birinci bentten sonra yine gırtlak yardımıyla, söylenen türkünün mısralarına göre ses ve gırtlak nağmesi tekrar edilir. Sonra ikinci bent söylenir. İkinci bentten sonra tekrar bağşı kendine has gırtlaktan çıkardığı nağmeyi terennüm eder. Bu durum o türkünün bütün bentleri bitene kadar devam eder. Eğer söylenilen türkü beş bentten oluşmuşsa beş defa bağşının özel melodisi tekrarlanır. Eğer türkü yedi bent ise o zaman gırtlak nağmesi yedi defa tekrar edilir. Genellikle gırtlak nağmesi türkünün bentlerinin sayısına göre değişir; gırtlak nağmesinin sözü ve makamı, türkünün sözleri ve özel makamına uygun olarak söylenir.

Destanlar, yani halk hikâyeleri ('Aşık Garıp', 'Görogılı', 'Dövletyar' v.d.)'nin şiirleri de aynen yukarıda beyan ettiğim gibi söylenir. Olayların anlatıldığı hikâye kısmı ise 'dutar'sız', yani sözle anlatılır. Sadece hikâyeler söylenirse genelde bağşılar defterlerine bakarak anlatırlar. Eski bağşıların Arap alfabesiyle yazılmış büyük defterleri vardır. Bağşı düğüne gittiği zaman o defterleri de devamlı yanında götürür. Stavropol Türkmenlerinin bütün bağşılarının ustası sayılan ve halk arasında büyük bir hürmet ve itibara sahip

olan Baldan Bağşı, 1960 yılına kadar Edilbay köyünde yaşamaktaydı. O, uzak köylerde yapılan düğünlere de çağrılır ve götürülürdü. Çur köyünde yaşayan Muhammet Hanafı Bağşı ve Nazar Bağşı ile Sarıgamiş köyünde yaşayan Durdu Bağşı ve Savan köyündeki Köçek Bağşı da halk arasında hürmet ve itibara sahiptir. Ben Amanyazoglu Muhammet Hanafı Bağşı'nın dilinden aşağıdaki makam adlarını yazdım. Bunların bir kısmı bizim bağşılarımız arasında da yaygın olarak bilinmektedir, bir kısmı ise Stavropol Türkmenlerinin atalarının yerleşim yerlerinin adlarıyla ilgilidir. Bu husus, bazı Türkmen makamlarının özellikle eski olduğunu gösterir: 'Yar-yar' (Bu makam ekseri ilk olarak başta icrâ edilir), 'iş-bay', 'körseyit', 'altıgız', 'teynus', 'çızık', 'aycırak', 'dagaşan', 'yolaşan', 'sonsuz', 'ogulhan', 'hacımuhammet', 'bota', 'atgacıran', 'aşdırahan papay', 'adnabay', 'köçebağı', 'hacıgulsalman', 'yomut pirev', 'muhammed pirev', 'babagamber pirev', 'amandövlet', 'ödeniyaz', 'boy-boy', 'şirvana', 'beşleme', 'beşlemenin zıbirdığı', 'ekemölen', 'ertogan', 'boztorgay', 'ılgaş', 'balım', 'ülken yezmemmet', 'kiçkey yazmammet', 'mukam', 'yazı', 'gelendik' ve 'novayı'.

Beni ilk olarak Stavropol Türkmenlerinin bağşıları ve şairleri ile tanıştıran Yazlık Türkmen Karargâhı'ndan İskender İlyasov oldu. O, çok tahsilli ve kültürlü bir insandı. Stavropol Türkmenleri arasında eğitim ve bilgi yayma çalışmalarında kendini göstermiş ilk akla gelen bir kaç kişiden biri kabul edilirdi. Ben onun tavsiyesi üzerine diğer Türkmen köylerinde bulunmuş ve ilgili kişilerle sohbet etmiştim. Şu anda İskender Bey yok, çünkü vefat etti. Ancak Stavropol Türkmenleri kendilerini eğiten ve bilgilendiren bu kişiyi hiç bir zaman unutmamışlardır. Daha sonra Çur köyünde Pirekeyev Abdulla; Sarıgamiş'ta İlağa, Halcan Ağa, Mamedali Ağa, Gurban Ağa; Edilbay köyünde Yegeneyev Hacımuhammet; Savan'da 84 yaşındaki Sultan Ağa ve Baykey Ağa; Yusupgulak'ta İslam Ağa, Berdioğlu İlyas, Cuma Ağa, Hanacayev Allaşükür; Barhançok köyünde Seyit Ağa ve Cumanıyaz Ağa da benim dostum ve sohbet arkadaşım ol-

dular. Bunlar bana kimin Türkmen destanlarını daha iyi bildiğini söylerlerdi; geçmişte ve şu andaki hayat hakkında güzel sohbetler ederlerdi. Stavropol Türkmenlerinin Türkmenistan halkının kültürel mirasına ve onun temsilcilerine olan büyük sevgisine hayran kalmamam mümkün değil. Kendi söylediklerine göre 'Göroglı', 'Zöhre-Tahir', 'Sayatlı-Hemra', 'Aşık Garıp', 'Dövletyar' ve 'Terekemli Hemra' gibi güzel eserler ile 'Magtımğulı' ve 'Abdirahman' gibi bilge şairler yoktur.

Destanlarının, meselâ 'Göroglı' destanının konusu Türkmenistan'daki 'Göroglı' ile ortak ise de Stavropol Türkmenlerinde kahramanların adları ve bazı davranışları tamamiyle değişiktir, hatta bazıları tamamen zıttır. Bu gibi durumlara diğer Türkmen destanlarında da rastlanır. Bu husus, benim fikrime göre ayrıca özel olarak incelenmelidir.

Mahtumkulu Pirakî ve Stavropol Türkmenleri arasındaki şanı ve şöhreti hususunda konuşmam gerekirse benim bu konuda işittiğim ve şahit olduğum bütün sohbetlerde onun baş tacı edilmesiydi. Yalnız bir hususu burada tesbit etmek gerekir. Bilindiği gibi Stavropol Türkmenleri Kuzey Kafkasya'ya Mahtumkulu'nun dünyaya gelişinden önce göçüp gelmişlerdi. Ancak Mahtumkulu ve onun eserleri, yıldırım hızıyla Stavropol Türkmenleri arasında da yayılmıştır. Herkes onun şiirlerini ezberlemeye çalışmıştır. Kırdaki çobanların bile Mahtumkulu'nun şiirlerini ezberden okuduklarına ben şahit oldum. İşte bu sebeple araştırmacı V.V. Bartold; "... Göklen aşiretinden olan Mahtumkulu adındaki şair, bütün Türkmenler için ve dolayısıyla Stavropol Türkmenleri için millî şair olmuştur"¹ demiştir. A.E. Krımskiy; "... Mahtumkulu, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkmenler arasında özel bir şöhret kazanan ve birbirleriyle siyasî yönden ilişkileri olmamış dağınık Türkmen aşiretlerinin hepsi için eşit derecede kıymetli görülür ve ortak millî şair sayılır. Türk halklarının diğerlerinde böyle mükemmel bir

¹ V.V. Bartold, *Oçerk İstorii Turksenskogo Naroda, Turkmeniya*, C.T, L. 1929.

millî şair yoktur"¹ demektedir. Araştırmacı N. A. Samoyloviç ise Stavropol Türkmenlerinin arasına girerek bütün Türkmenlerin üstadı olan Mahtumkulu'nun şiirlerinden derlemeler yapmış, onun eserlerinden alınmış türküler dinlemiştir.

Stavropol bölgesi idaresindeki Türkmen köylerinin hangisine giderseniz gidin, hangi Türkmen evine girerseniz girin oraya büyük şair Mahtumkulu'nun ölümsüz şiirlerinin girmiş olduğunu ve bu şiirlerin halkın yüreğinde yaşadığını görürsünüz. Türkmen ihtiyarlarının Mahtumkulu hakkındaki çok duygulu konuşmalarına hayran kalırsınız. Mahtumkulu ve onun şiirleri hakkında nerede ve nasıl bir sohbete başlarsanız başlayın, şâirin hasletleri ve zekâsı hususunda çok güzel ve hayret verici rivayetler ile biter. Daha sonra etrafta oturan kişilerin her biri kendilerince en uygun ve anlamlı sözleriyle ve bütün güçleriyle şâiri övmeye başlarlar. Bazıları ise kendi övgü sözlerinin muhataba ulaşamamasından endişelenip söylenen güzel övgüleri vücut hareketleri ve "evet, evet, öyledir!" şeklindeki sözleriyle tasdik ederler. Her şeyden haberdar olan yaşlılar ise "Filan bağşıdan şunu işittim", "Filanın düğününde filan bağşı şöyle demişti" diyerek Mahtumkulu hakkındaki çeşitli rivayetlerden bahsederek. Daha sonra Mahtumkulu, canlı olmasa da aynen düğündeymiş gibi hissedilir. Böyle olunca ben de şâir hakkında söylenen şeylerin hepsini derleyip yazmaya çalıştım.

Köylerin bir kısmını gezdikten sonra bir gün Stavropol Türkmenlerinin Çönkey (Şarhalsun) adlı köyüne girdim. Âdet olduğu üzere bu defa da benim misafir kaldığım ev görmeye gelenlerle doldu. Eli âsalı ve dip tarafa geçip oturan yaşlılardan biri "Altı yaşındaki yoldan gelse altmış yaşındaki karşılamaya çıkar" dedi. "Uzak yerden gelen kişinin karşılanması bizim atalarımızdan kalma âdetimizdir, hoş ve safa geldiniz " diyerek söze başladı. Sonra sohbetten

¹ A. E. Kırımskiy, *Rus Bibliografik İnstitutunun Ensiklopedik Sözlüğü*, C. 41, X. Bölüm, s. 394.

sohbet çıktı, konu yine dönüp dolaşıp Mahtumkulu'ya, Döwletyar'a, Bendimemmed'e ve Göroğlu'na geldi.

Saçı sakalı zamanla ağarıp gitmiş, ancak gücü kuvveti yerinde ve dinç olan Halcan Ağa'nın (sonradan işittim ki, bu adam kendisinin ihtiyarlığına rağmen bu köyün tanınmış pehlivanı imiş) hararetli konuşması diğerlerinin çok ilgisini çekiyor ve meraklandırıyordu. O, kendi içinden bir şeyler sayar gibi yaptı ve birden Mahtumkulu'nun şiirlerinden söylemeye başladı. Halcan Ağa şiirin her bendini söyleyip bitirişinde oturanlar, "Bravo bravo senin aklına, baksanıza ne güzel sözler!" dediklerini bile duymuyorlardı. Aynı yaşlı zat tekrar Mahtumkulu'nun bir şiirini söyledi. Sonra başını yukarı doğru kaldırarak:

- 'Bagtımgu' (Stavropol Türkmenleri 'Magtımgu' adını 'Bagtımgu' şeklinde söylerler) usta bir anlatıcı ve mahir bir kişi olarak kendi halkına bilgelik etmiş; şiirlerini ülkesi ve halkı için söylemiştir. Mahtumkulu'nun dünyada gitmediği yer, bilmediği şey yoktur. Hindistan'da, Arabistan'da, Astrahan'da bulunmuştur. Şiirlerinin hepsi nasihat ve akıl doludur, dedi ve beni düşüncelere sevk etti.

Halcan Ağa'nın konuşmasını dikkatle dinleyenler onu tasdik ettiler.

- Evet, Mahtumkulu'nun şiirlerinin ulaşmadığı yer yoktur. Onun hikâyesini bizim atalarımız ve babalarımız da söylerdi.

- O hep nasihat verici şiirler söylemiştir. Olacağı ve geleceği de bilmiştir.

- Mahtumkulu söz sanatında güçlü ve usta bir şâirdir, onun söylediği sözlerde hata yoktur, hepsi altınla kaplanması gereken sözlerdir.

- Mahtumkulu'nun bulduğu sözleri hiç kimse bulamaz, böyle asil bir kişi bütün Türkmenler arasında yoktur. O, söz sanatında çok mahir bir insandır ve onun söylemediği şey, demediği söz yoktur.

- Evet, onda eksiklik yoktur. Neyi alırsan al onu Mahtumkulu söylemiştir. Dünyada Mahtumkulu'nun söyle-

mediği şey yoktur. Söylediğini de nasıl söylemiştir? Anlaşılabilecek gibi değil, insanın akıl erdirmesi çok zor!..

Yan tarafta oturan sık kara sakallı ve zayıfca bir adam (Adı İlağa idi. Şarhalsunlu olan bu adam daha sonra benimle devamlı sohbet eden dostlarımdan biri oldu) bana baktı ve deminden beri düşünüp durduğu sözünü söyledi:

- Eğer bizim köyde uzun süre kalırsan Hanmürze Ağa torununu evlendiriyor. Onun düğününde 'Bahtımgulı'nı dinlersin. Bizim Türkmenlerin de 'Bahtımgulı'nı nasıl anlattıklarını anlarsın.

Gerçekten de benim Çönkey köyüne gelişimden daha bir hafta geçmeden köyde büyük bir düğün başladı. Köyün en çok itibar gören yaşlısı Hanmürze Ağa'nın torunu evleniyordu. Bu düğüne diğer Türkmen köylerinden de otomobil ve çeşitli taşıtlarla gelenlerin sayısı belli değildi. Bu düğüne Stavropol Türkmenlerinin tanınmış başşısı Bayramalı Yolboldıoğlu'nu da (Onun halk içinde en çok kullanılan adı, yani lâkabı Baldan Bağşı'dır) özel olarak davet edip getirdiler.

Çay içilip yemek yenildikten sonra orta boylu, kırçillı ak sakallı, bütün hayatını bağşıklık ile geçirmiş yetmiş yaşındaki Baldan Bağşı, halkın günlerdir beklediği fikrini ortaya attı:

- Ey ahali, düğününüz kutlu olsun! Ben sizin düğünüzde anlatmak için 'Göroğlu'nı, 'Dövletyar'ı, 'Bahtımgulı'nı ve 'Aşık Garıp'ı getirdim. Bunlardan hangisini isterseniz benim size armağanım o olsun! Hangisini istersiniz?

Binanın içi birden coşkulu sözlerle yankılanıverdi.

- 'Bahtımgulı'nu, 'Bahtımgulı'nu!

- Elbette 'Bahtımgulı'nu, evet!..

- Düğünümüzü teşrif edip geldiyseniz 'Bahtımgulı'nu anlatın!

- Beter olacağız, 'Bahtımgulı' olsun!

- 'Göroğlu'nı Hacı Ağa'nın düğüne bırakın, bu defa 'Bahtımgulı'nı anlatın!

- 'Bahtımgulı'nı dinlemeye doyum olur mu? 'Bahtımgulı'nı anlatıverin!

Baldan Bağşı, 'Bahtımgulı' destanını anlatmaya karar verdi. Coşkulu gürültü kesildi. Neşeli düğün havasıyla beslenen açık ve güler yüzler, sadece bağşıya ve onun yerine yerleşmek için yaptığı hareketlere yöneldi. Ancak bağşı, acele etmedi, bağdaş kurarak yavaşça yenlerini dirseğine kadar çemredi, sonra telleri bağırsaktan imâl edilmiş "tamdıra"sını itina ile kabından çıkarıp eline aldı ve kuvvetli elleriyle onun tellerine vurmaya başladı. Baldan Bağşı, önce 'tamdıra'sını akort etti. Bağşı'nın böyle bir çok düğün, coşkulu toplantı ve meclislere katıldığı belliydi; bu ona güven veriyordu. Sonra aynen bizim şimdiki Daşhovuz vilayetimizde yapılan düğünlerde bağşıların 'Şasenem-Garıp' ve 'Görogli'nı hikâye olarak anlatışları gibi Mahtumkulu hakkındaki rivayetlerden oluşan destana başladı. Baldan Bağşı, destanın olayların anlatıldığı kısımları sözle, türkü ve şiire sıra gelince ise her şiiri kendi melodi ve makamını bularak saz eşliğinde türkü olarak söyledi.

Gecenin bir vaktine gelindiğinde bağşı üzerine aldığı vazifesini hiç eksiksiz tamamladı. Ben ise sadece o sırada Mahtumkulu'nu Stavropol Türkmenlerinin halk hikâyesi hâline getirerek anlattıklarını öğrenmiş oldum. Bu olaydan bir hafta önce İlağa'nın bana "Bahtımgulı'nı dinlersin" demesinin anlamı bu imiş.

Baldan Bağşı ile oturup biraz sohbet ettikten sonra onların köyüne, yani Edilbay köyüne geleceğime dair ona söz verdim. Beklenen gün Edilbay köyü çiftliğine gittim ve Baldan Bağşı'nın dilinden şöhretli Türkmen evlâdı ve şiir âleminin büyük üstadı Mahtumkulu hakkındaki 'Bahtımgulı' hikâyesini derledim. Hikâyeyi tam üç süreyle derledikten sonra bağşı samimiyetle benim yüzüme bakarak:

- Sizde de Mahtumkulu'ndan şiirler söylerler mi? Onun şiirlerini bilirler mi? dedi.

Ben hiç beklemediğim bu soruya birden bire nasıl cevap vereceğimi bilemedim. Daha sonra Mahtumkulu'nun kendim için aldığım kitaplarından birini bağşıya imzalayıp verdim. Baldan Bağşı kitabı aldı, sanki onun ağırlığını tahmin edecekmiş gibi eliyle tarttı, kapağına baktı. Kitabı açtığı

zaman gözü Mahtumkulu'nun resmine takıldı. Bağşı, şâirin resmini özel bir dikkatle inceledi, gözlüğünü takıp yine baktı. Kitabın sayfalarını, ötesini berisini karıştırdı, tekrar resme döndü, ona güzel bakışlarını kesifletirerek:

- Hey! Mahtumkulu'nun güzelliği ve tavrı söyledikleri kadar varmış. Bunun edâsı da, güzelliği de sakın...

Baldan Bağşı, söylediğine göre henüz Türkmenistan'a gelmemiş, ancak Mahtumkulu'nun ata-baba yurdu olan Türkmenistan'da geniş biçimde tanındığına inanırmış. Benim Türkmenistan'dan Stavropol Türkmenleri arasına, onların dilini öğrenmeye geldiğimi duymuş. Baldan Bağşı bana şunu da hatırlattı: Mahtumkulu Hikâyesi, Kuzey Kafkasya Türkmenleri arasında eskiden beri anlatılıp durmaktadır, hikâyeyi önceleri büyük Türkmen bağşılarından Nuruş Bağşı, Cumalı Bağşı, Körseyit Bağşı, Gurbannepes Bağşı, Oranyaz Bağşı, Ablemin Bağşı, Abdülhekim Bağşı, Saggandık Bağşı anlatırlardı. Bu bağşılar hikâyenin olaylarını sözle söyler, şiirlerini ise saz eşliğinde terennüm ederek özel makamıyla söylerlerdi. Şu anda ise bu geleneği Baldan Bağşı, Nazar Bağşı, Muhammet Hanafı, Köçek Bağşı ve Durdı Bağşı sürdürüyorlar. Bu bağşılar Mahtumkulu ve şiirlerini kendi düğün, eğlence, toplantı ve meclislerinin baş tacı olarak aynen Türkmenistan'daki Türkmenler gibi bütün gece boyunca saz eşliğinde anlatıyorlar.

'Bahtımgulı' hikâyesinin konusunu açıklamadan önce Stavropol Oğuzlarının (Türkmenlerinin) arasında Mahtumkulu'nun böyle yüksek derecede bir hürmet, büyük şan ve şöhrete sahip oluşunun sebeplerini izah etmek gerekir.

Diğer sınıflı toplumlarda olduğu gibi XVII. yüzyıl Türkmen toplumunda da zengin ve üst sınıfın kültürüyle birlikte halk kitlesi için önder, ileriye gören ve demokrat fikirli insanlar da olmuştur. Bu insanlardan birinin görkemli ve büyük Türkmen evlâdı Mahtumkulu Pirakî olduğunu bilmekteyiz. Türkmen klasik edebiyatının dehası olan Mahtumkulu'nun eserlerinin esas kısmı hayatın olağanüstü idealleriyle ilgili olanlardır. İnsanoğlunun en güzel arzularını ve niyetlerini ifade etmeye yönelenlerdir. O, iğne keskinliği

ile hayatın olumlu ve olumsuz taraflarını bütün özellikleriyle şiirlerinde ustaca ortaya koymuştur. Türkmen halkının iyi bir hayat sürme yolundaki çıkış noktalarını arayan hususlar sadece onun dikkatinden kaçmamıştır. Mahtumkulu, büyük bir insansever olarak kendi halkının millî namusunu, millî gururunu ve millî hukukunu korumaya bütün gücü ve gayretiyle baş koymuştur.

Demokratik fikirlerin ve ileriye matuf ideallerin boğulmasına karşı çıkmıştır ve bu uğurdaki mücadelenin yenilmez savaşçısı olmuştur. Bu anlamda onun tematik bakımdan çok yönlü ve zengin sanatının organik olarak ayrılmaz bir parçasının; Türkmen halkının birliği ve tarihî önemi hususundaki meseleler olduğu bellidir. Bu mesele, şâirin bütün sanat eserlerinde çok sık ve yoğun olarak geçer. Elbette ki XVII. yüzyıl Türkmen toplumunun siyasî ve iktisadî sebeplerle Türkmen aşiretlerinin karşılıklı mutabakatlarının olmaması yüzünden Avrupa'ya doğru göçüp gelen Türkmenlere, yani Stavropol Türkmenlerine Mahtumkulu özel bir kıymet ifade etmektedir, çünkü onlar da umutlarını Mahtumkulu'nun şiirlerinde görmüşlerdir. Şâir, ata yurdundan, doğduğu ülkeden, vatanından ayrılmayı bülbülün kızıl gülden ayrılmasına benzetmiştir. Bu yüzden o, kendi halkını, Türkmen ülkesinin ve tabîî bu ülkenin hürriyetini can u gönülden arzulamıştır. Şairin 'Gözlermen', 'İl Yagşı' ve 'Der bolmaz' gibi şiirleri bu tür düşüncelerin bir cümbüşü gibidir.

Bir bivpa¹ yara gülüp bakandan,
Şirin canı ışk oduna² yakandan,
Yat illerde misafirlik³ çekenden,
Ursa⁴, sökse⁵, horlasa da il yagşı⁶.

¹ vefasız ²aşk ateşine ³misafirlik, konukluk ⁴Vursa ⁵sövse, küfretse ⁶vatan güzel

Yovuzlukda¹ gam layına² gark bolan,
 Ukulı³ gözlerim gözel il gözler⁴,
 Ança⁵ ahu-zarlı kapasda⁶ galan,
 Azat bolan⁷ bilbil gızıl gül gözler,

Sözlegil⁸ bilenin⁹ tilden¹⁰,
 Bilbil ayra¹¹ düşse gülden,
 Eşit¹², adam, dogan ilden¹³,
 Gayrı mehriban¹⁴ yurt bolmaz.

Magtımguı bu kıyamat,
 Goydı başıma çoh apat¹⁵,
 Türkmen ilim, ey adamzat¹⁶,
 Azat gül, güzer¹⁷ gözler men.

Böyle insan sevgisi ve vatanseverlik duyguları ile yaşayan, ülkesini ve yurdunu bu kadar gönülden seven bir kişiye halkının parçalanışını ve kavgalı günlerini görmesinin ne derece ağır geldiğini göz önüne getirmek kolay değildir. Ancak Mahtumkulu böyle ağır bir durumu gözleriyle görmüş ve bedeniyle çekmiştir. Türkmen aşiretlerinin kardeş 'uruk-tire'lere bölünerek her birinin kendi başına yaşamalarının işgalci saldırılarına dağınık şekilde karşı koymanın büyük zararlar getirdiğini iyi kavramıştır. Bunun için de şâir, Türkmen halkının namusunu kendi namusu bilmiş, hür ve serbest bir hayat için öncelikle etraftan gelen işgalci saldırılara birlikte karşı çıkmaya bütün Türkmen halkını davet etmiştir:

Oturmasın kempir-yaşlar¹⁸ dul bolup,
 Galmañlar¹⁹, Türkmenler ile dil bolup,
 Rakıp²⁰ ehli musulmana dil bolup²¹,
 İlerisi Soñudag'a²² sürülsün imdi²³.

¹ Zorlukta, sıkıntıda ²çamuruna, batağına ³ Uykulu ⁴ gözler, bekler ⁵ Onca, o kadar ⁶ kafeste ⁷ azat olan, hür olan ⁸ Söyle, konuş ⁹ bildiğin, anladığın ¹⁰ dilden, lisandan ¹¹ ayrı, uzak ¹² işit, duy ¹³ doğduğu ülkeden ¹⁴ mihriban, sevimli, güzel ¹⁵ afet, felaket ¹⁶ insanoğlu ¹⁷ geçici, fâni, geçen; geçit ¹⁸ yaşlılar-gençler ¹⁹ Kalmuklar ²⁰ Rakip, hasım, düşman ²¹ yalvarıp yakarak ²² Sonudağı'na; Kopet Dağı'nda bir bölge adı. ²³ sürülsün şimdi

Pıragı yüz tutar Türkmen iline,
 Duşman gol urmasın¹ gızıl gülüne.
 Dostlar bizi ahiredin siline²,
 Gark etmenke³, rakıp⁴ gırılısın imdi.

"Çoğun ağız bir olsa birin ağız yok olur", ve "Değme çoğa, yayılır çöpe" gibi atasözlerinde söylendiği üzere mutabakatın, birlikte hareket etmenin her türlü karanlık güçleri yenmeye ve kavgalı günlerden kurtulmaya çok önemli bir aracı olduğu hususuna büyük şâirimiz dikkat çekmiştir. Halk arasında ortak dil olmazsa, ortak çıkarlar konusunda tek fikre uyulmazsa daima kurtulamayacakları bir aşağılıkta kalacaklarını Türkmen halkına usta sözlerle anlatmıştır. Bu yüzden o, ayrılığı devletin ve zenginliğin amansız düşmanı ve cahillik olarak değerlendirmiş ve şiddetle eleştirerek:

Birbirini çapmak⁵ ermes erlikden⁶,
 Bu iş şeytanıdır⁷, belki körlükden,
 Ağzalalık⁸ ayır⁹ ili dirlikden,
 Munday¹⁰ dövlət dönüp, duşmana geler.

der. Mahtumkulu'nun 'Öni ardı bilinmez', 'Döker bolduk yaşımız', 'Can ister', 'Türkmen binası' ve 'Barımız' adlı şiirleri Türkmen halkını büyük bir şevkle birliğe çağırmak için yazdığı en güzel eserleridir. Şâir, bu şiirlerinde Türkmenlerin birleşerek sadece bir devlete bağlı olmaları hususundaki çağrısını en üst dereceye ulaştırır; insanoğlunun asil niyetlerinin ve duygularının ancak birlikte gerçekleşebileceğini ilân eder. Türkmen 'uruk-tayfa'larının birleşip bir yere bel bağlayarak ortak bir sıkıntıya düşmemeleri gerektiğini yürek titreten sözlerle anlatır. Bu, aslında öncelikle şâirin özlemle ifade ettiği arzuların beyanıdır. Bu noktada şâirin 'Döker bolduk yaşımız' adlı şiirinin bir kaç satırını hatırlayalım:

¹ el vurmasın, dokunmasın ² ahiretin seline ³ Gark etmeyin ki, boğmayın ki ⁴ rakip, hasım ⁵ yağma etmek, soymak ⁶ erlik değil, yiğitlik değil ⁷ şeytandır ⁸ ihtilâf, anlaşmazlık ⁹ ayırır ¹⁰ böylece

Hızır gezen çölde iller yayılsın,
Yurt binamız gayım bolsun¹, goyulsun,
Çille-mest² nerlerimiz³ barça ayılsın⁴,
Bir suprada⁵ eda bolsun⁶ aşımız.

Dörvüşler könli⁷ cem dursun⁸ namaza,
Yigitler yığılsın söhbete, saza,
İlimiz ulaşsın sozulmaz yaza⁹,
Togsan dolup¹⁰ tamam bolsun gışımız.

Türkmenler, baglasak bir yere bili,
Guradarı¹¹ Gurzum'ı, derya-yı Nil'i¹²,
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili¹³,
Bir dövlete gulluk etsek beşimiz.

Magtımğulı diydi canın dirligne,
Galmalın¹⁴ biz gızılbaşın horlugna,
Rovaç berin¹⁵ Yomut, Göklen birligne,
Ol Kemalhan Ovgan bolsun başımız.

Mahtumkulu'nun "Öni ardı bilinmez" ve "Türkmen binası" adlı şiirleri özel bir öneme sahiptir. Şâir, bu şiirlerin de birliği 'ülkenin solmaz ilkbaharı', 'halkın açılan gül goncası' şeklinde niteleyerek bunun önemini göstermiştir. Yüzlerce yıldan beri hatalı olduğu günlerin sıkıntısını çeken Türkmen halkının bu devirde birleşmeye doğru olan kımıldanışlarını var gücüyle desteklemiştir, ancak halk kitlesinin kuvvet ve gayretiyle asıl maksata ulaşmanın mümkün olduğunu bir iğne keskinliği ile ifade etmiş ve bütün Türkmen aşiretlerini yurdunu koruma uğrunda bağışlarını siper etmeye davet etmiştir:

Yomut, Göklen tagsıp edip¹⁶ özünden,
Çıksa goşun¹⁷ öni ardı bilinmez,
Sıgmay¹⁸ çıkdı Deşdi-dahan düzünden¹⁹,
Yören yolu²⁰, gonan yurdu²¹ bilinmez.

¹ sağlam olsun ²kış uykusuna yatmış ³erkeklerimiz ⁴hepsi ayılsın, uyansın
⁵sofrada ⁶edâ edilsin, yensin. ⁷dervişlerin gönlü ⁸toplansın ⁹Solmaz ilkbahara ¹⁰zemheri bitip, mevsim tamamlanıp ¹¹Kuruturuz ¹²Kızıldeniz'i ve Nil nehrini ¹³Türkmen aşiretlerinin adları ¹⁴Kalmayalım ¹⁵revaç ve rin ¹⁶başkan tayin ederek ¹⁷ordu ¹⁸sıgmayarak, sıgmadan ¹⁹Dehhân çölünden ²⁰yürüdüğü yolu ²¹kondugu yurdu

Üç mün nayzabaşı¹ bardır nökerden²,
 Dört mün pildarı³ bar gala yıkardan⁴,
 Teke, Salır yörış etse⁵ yokardan,
 Yagının⁶ namardı, merdi bilinmez.

yahut:

Teke, Yomut, Gökleñ, Yazır, Ahal ili bir olup
 Kılsa bir cayna⁷ yörışni⁸ açılar gül lalesi.

Böyle yüksek ideallerle beslenen şiirler ve onların şâiri nasıl olup da uzak bölgelerde yaşayan Oğuzlara/ Türkmenlere ulaşmaz ve yayılmaz? Bu, aslında çok yönlü şâirin sadece bir yönüydü ve o hür hayat ümidiyle Avrupa'ya doğru giden Stavropol Türkmenlerine daha yakındı. Bunun için de Stavropol Oğuzlarının/Türkmenlerinin "Bagtımgu" adlı hikâyesi, halkın Mahtumkulu gibi dâhi bir şâire olan sınırsız sevgisinin ve hürmetinin bir çeşit ifadesidir. Bu Mahtumkulu etrafında halk arasında söylenen rivayetlerle şâirin bilinen şiirlerinin temel alınarak ortaya konmuş ve halk bağışları tarafından geliştirilmiş bir hikâyedir.

Hikâyenin konusu karmaşık değildir. Burada, diğer Türkmen hikâyelerinde gördüğümüz ana konu hattı görülmez, yani daha basittir. Hikâyenin baş kahramanı bizzat Mahtumkulu olup eserin başından sonuna kadar aktif bir rol üstlenir. Diğer kahramanlar arasında Mahtumkulu'nun dostu ve okul arkadaşı Allayar ile hocaları Selimhoca sayılabilir, ancak onların eserdeki rolleri pek aktif değildir. Bunlardan başka eserin tahkiye kısımlarında Mahtumkulu'nun yaşadığı devirde veya daha önce yaşayıp ölmüş bir çok tarihî şahsiyetin de adları anılmaktadır ve bunların ülkenin ve halkın hayatında kapladıkları yeriyse önemi gösterilmektedir. Bazı kahramanlar ise tarihte geçmeyen şahıslar olup hikâyeye halk tarafından eklenmiş oldukları tahmin edilmektedir.

Hikâyenin başlangıcı şu şekildedir: "Merkezi Hiñgistan, Ciñgistan, Aragistan, Hive ve Buhara adlarında çeşitli

¹ kargıcı, süngücü ²askerden ³fildâr, filci ⁴kale yıkıcıdan ⁵yürüse ⁶düşmanın ⁷yere, yerine ⁸yürüyüşünü, seferini

büyük yerleşim yerleri varmış. O sırada yaşayan 'il ağası', paltosunun yakası yünlü kumaştan olan, elma gözlü at bini ve 1170 yılında yaşamış olan Canbek Han'ın Nurbek, Esenbek, Kürtbek, Yusup Soltan, Eralı Han, Mertoglu Meydan, Demirçioğlu Küve, Gaytmaz Gara ve Taymaz Beg adlarında 'il ağa'ları varmış. Zenginleri cömert, dinleri kuvvetli, yiğitleri muhabbetli olduğu zamanda Allayar ve Hudayar (Mahtumkulu) adında iki talebe varmış. Bunlar Selimhoca adlı hocada okuyorlar." Sonra Mahtumkulu ve dostu Allayar, Selimhoca'da üç yıl boyunca okurlar. Okullarını bitirdikten ve âlim olarak yetiştikten sonra Mahtumkulu, babasının, yani Dövletmammet Azadı'nın ülkesine gitmek üzere yola düşer. O sırada hocaları Selimhoca'nın kardeşinin büyük bir düğün yapmakta olduğu ve Mahtumkulu, Allayar ve Selimhoca'yı da davet ettiği şeklinde güzel bir haber gelir. Selimhoca, genç öğrencileri Mahtumkulu ile Allayar'ı da alıp kardeşinin düğününe gider. Halk, bunları hürmetle karşılar. Mahtumkulu düğün sırasında pek çok şiir okur. Bu şiirler düğüne gelenleri daha da coşturur. Yedi yerde ak otağ kurulup yedi gece yedi gündüz devam eden düğünden sonra Mahtumkulu, yoldaşlarıyla birlikte tekrar Selimhoca'nın memleketine döner. Bundan sonra Mahtumkulu hocasına hitaben kendisine izin verilip verilmeyeceği hususunu şiirle sorar:

Alım atam¹, şiirin dilli ussadam²,
Rugsat berip³, doğru yola gönderiñ.
Arışdan aşırılmışam⁴ nala⁵ peryadım⁶,
Hormat bilen⁷ doğru yola gönderiñ!

Pir ussadam doğru yoldan ötüren⁸,
İlim berip⁹, takık¹⁰ yoldan geçiren,
Ab-u hayat kövser suvun içiren,
Hormat bilen doğru yola gönderiñ!

¹ âlim, bilgili atam, babam ²üstâdım, hocam ³ruhsat verip, izin verip ⁴arş-tan aşırılmışım ⁵nâle, ağlayış ⁶feryadım ⁷hürmetle, saygıyla ⁸geçiren ⁹ilim verip ¹⁰dakik, usturuplu

Atam-enem amanlığın¹ bileyin,
 Ulı zıyarata togap kılayın²,
 Deñim-duşum³, gardaşlarım göreyin,
 Rugsat berip, doğru yola gönderiñ!

Şükür bugün meniñ gövñüm⁴ hoş olup,
 Üç yıldır ilden acıra daş bolup⁵,
 Ene hakı⁶ gözi yaşlı gan olup,
 Rugsat berip, doğru yola gönderiñ!

Oyandım, örtendim⁷, yerimden turdum⁸,
 Atam Dövletmemmet pirimi gördüm,
 Kırk çilten⁹ meclisli söhbetde boldum,
 Bahtımgulı, doğru yola gönderiñ!

Mahtumkulu'nun hocasına hitaben söylediği bu şiir-
 den de görüldüğü gibi genç âlim, hocası Selimhoca'yı babası
 kabul ediyor, onun üç yıldan beri verdiği emeğe ve ilme,
 "ab-u hayat kövser suvundan" içirmiş gibi minnettarlık bildi-
 riyor. Daha sonra da annesinin, babasının, eşinin, dostunun
 ve halkının memleketine gitmek için kibarca ve edeple izin
 verip vermeyeceğini soruyor.

Selimhoca ise Allayar'a "dövletli bol, il nayibi bolar-
 sıñ!.", Mahtumkulu'na da "İliñe hurmatlı bol, il divanası bo-
 larsıñ hem de iliñize barıp vağız-nesihatiñizi berersiniñiz, yag-
 şı yola barıñ" diyerek onları yolcu eder.

Mahtumkulu, dostu Allayar ile birlikte yola düşer.
 Yolda Kürtbeg'in memleketine uğrarlar. Kürtbeg, genç
 âlimlere çok hürmet eder, saygıda kusur etmez ve daha son-
 ra Mahtumkulu'nu iyilik ve sağlık dilekleriyle kendi yurdu-
 na, yani babası Dövletmemmet'in memleketine uğurlar.
 Halk, Mahtumkulu'nu karşılamaya çıkar ve onu alıp getire-
 rek "Dünyamızın ziyneti, ülkemize yaraşanımız, hoş sefa
 geldiniz" diye sevgi ve hürmet gösterirler. Mahtumkulu da
 halkına nasihat verici şiirlerini söyler, sadece söylemekle ye-
 tinmez, bir de saziyla dile getirir.

¹ sağ sâlim olduğunu ² ziyaret edeyim ³ akranlarımı ⁴ benim gönüm ⁵ ayrı-
 lıp uzak kalıp ⁶ ana hakkı ⁷ yandır ⁸ kalktım ⁹ kırk kişi, kırklar

Hikâyede Mahtumkulu ülkesinin ve halkının en akıllı, hürmete lâyık ve saygıdeğer kişisi olarak yüksek bir mer-tebeye çıkarılmaktadır. Halk, onun şiirlerine değer vererek dinlemektedir. Onun verdiği öğütleri, tavsiyeleri istişare ile kabul etmektedirler. Mahtumkulu, hikâyede yer alan pek çok şiirinde İslâm dininin vasıflarını saymakta; dini hürmetle anmayı, Allah'ın yolunu doğru ve berrak şekilde takip etmek gerektiğini tebliğ etmektedir. Kısacası dini kabul etmeyi tavsiye etmektedir.

"Bahtıngulı" hikâyesinde en önemli ve temel özelliği bana göre halkın kendi düşünce adamı ve üstün şâiri Mahtumkulu hakkında özel bir halk eseri ortaya koyup onu düğünlerin, toplantı ve şenliklerin süsü hâlinde aksettirmelerinden ibarettir. "Bahtıngulı" hikâyesinde ileri görüşlü şâirin yüksek idealleri halk dili ve ustalığıyla birleştirerek yürüttüğü fikirlerinin bazılarının bugün için de geçerliliğini koruduğunu belirtmek gerekir. Şâir, halkının arı, namusu ve millî hukuku uğrunda baş kaldıran namuslu bir kişi olarak büyük bir şevkle Türkmenleri en güzel duygulara ve dayanışmaya davet eder. Halkın birliğini bozmaya çalışan kötü niyetli kişileri ise, gıybetçi ve hain olarak damgalar. Halkın başından geçen kötü ve sıkıntılı günlerden kurtulmasının tek yolunun da Türkmen boylarının birleşmelerine ve mutabakatına bağlı olduğuna inanır. Şâir, Selimhoca'nın kardeşinin düğünü sırasında söylediği şiirlerinden birinde yürek titreten bir heyecanla Türkmen boylarını birliğe çağırır. Kendilerinin, hayvanlarının, sularının, yemeklerinin, namuslarının ve şereflerinin bir olması gerektiğini, bunun için de Türkmenlerin bir bölümünün halkın iktisadî ihtiyaçlarını temin gayesiyle tarımla meşgul olması gerektiğini, bir bölümünün ülkeye ve halka faydalı olmak üzere bilgiye dayalı hususlarda önderlik yapmaları gerektiğini, diğer bir bölümün ise halkın emniyeti ve barışı uğrunda düşman saldırılarına şiddetle karşılık vermek üzere savunmada olması gerektiğini belirterek şöyle der:

Ey agalar, birge bolsun¹ malımız,
 Birge bolsun, namısımız arımız,
 Bir atadan altmış ogul hemmemiz²,
 Bir sufraga³ gol uzatsa barımız⁴.

Onbeşimiz⁵ ekin-tikin eylesek⁶,
 Onbeşimiz aga sözün söylesek⁷,
 Otuzımız duşmanımız ızlasak⁸,
 Añrı⁹ yerde sultan bolsa¹⁰ birimiz.

Mahtumkulu'nun böyle ileri sürdüğü fikirlerine hikâ-yenin bir çok yerinde rastlamak mümkündür. Şâirin birliği tavsiye eden şiirleri sadece hikâyedeki şiirler ile bitmez. Onun bu konuda söylediği şiirlerin bir kısmı Türkmenistan'da da bilinmektedir.

"Bahtımgulı" hikâyesinde şâirin söylediği bir kısım şiiri henüz hiç bir yerde yayımlanmamıştır. Bir kısmı ise Türkmenistan'da da çok yaygındır. Ancak bunların bazıları sadece Stavropol Türkmenlerinde söylenen orijinal bir varyanta sahiptir, yani onların söylenişinde Türkmenistan'daki benzerleriyle bir çok ortak nokta olmasına rağmen Mahtumkulu'nun şiirlerinin Stavropol varyantları beyitlerinin miktar bakımından fazla oluşu ya da mısralarının değişmesiyle kendine has bir yapıya sahiptir. Bu husus elbette ki üzerinde özel olarak durulması gereken bir meseledir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin Stavropol varyantlarının bazılarına bakalım: Şâirin "Göze mihmandır" adlı şiirinin aşağıda verilen mısraları Türkmenistan'da yayımlanan kitaplarda görülmez:

Baglatma şeytana barmagıñ, goluñ,
 Yok diyme¹¹ gardaşa, her ne ber barıñ¹²,
 Dövetiñ alnıñda, açılar yoluñ,
 Şat olsa gardaşıñ¹³, yaza mihmandır¹⁴.

Bu şiirin diğer bentlerinin bazı mısraları da değişikliklere uğramıştır. Meselâ şiirin Aşkabat'taki neşrinde:

¹ bir olsun, tek olsun, birlik olsun ²hepimiz ³sofraya ⁴hepimiz ⁵onbeşimiz ⁶ekip biçsek, tarım yapsak ⁷söylesek ⁸arasak, izlesek ⁹öte, başka ¹⁰sultan olsa ¹¹deme ¹²her neyin varsa ver ¹³mutlu olsa kardeşin ¹⁴yaza misafirdir

Gara daşdan gara gılı saylan¹ göz,
Çöññeler² göreciñ³ göze mihmandır⁴.

Magtımguılı aydar⁴, iller özümde,
Ölüm yadımdadır, gorkı gözümde,
Her neçe⁵ yaşasañ yerin yüzünde,
Adam oğlu baş gün duza mihmandır⁶.

Stavropol Türkmenlerinde:

Gara daşdan garıncanı saylan göz,
Cahanıñ rövşeni⁷ göze mihmandır.

Bahtımguılı, yalan yokdur sözümde,
Ölüm yadımdadır, gorkı gözümde,
Bagtlı⁸ yaşasan yerin yüzünde,
Adam oğlu beş gün duza mihmandır.

Böyle değişiklikleri "Gözel sen" adlı şiirde de görmek mümkündür. Bu şiirin bazı mısraları Aşkabat neşrinde şöyledir:

Ussa Capar işi sencep cüpbesi,⁹
İsfihan'da gurlan¹⁰ yayı güzel sen¹¹. (s. 91)

Saç bağıñ ucunıñ simdir işmesi¹²,
Üstünden yol düşse kındır¹³ aşması. (s. 91)

İşk bilen¹⁴ açılğan¹⁵ bir teze gül sen¹⁶,
Yusup-Züleyha'nın tayı¹⁷ güzel sen. (s. 91)

Stavropol Türkmenlerinde ise şöyledir:

Gunça güllerinden posa¹⁸ alanda,
İsfihan'da gurlan yayı güzel sen.

Saçbağıñ ucunıñ simdir işmesi,
Yollarıñ dağıdır, gındır aşması.

Lam, elip çekilmiş, bir servi dal sen,
Yusup-Züleyha'nın tayı güzel sen.

¹ seçen, ayıran ²aptallar, ahmaklar ³gözbebeğinin ⁴der, söyler ⁵her ne kadar ⁶tuza misafirdir ⁷cihanın parlaklığı, aydınlığı ⁸bahtlı, talihli ⁹Usta Cafer tarafından yapılmış sincap kürkünden cüppesi ¹⁰kurulan, yapılan ¹¹güzelsin ¹²gümüş teldir işlemesi ¹³zordur ¹⁴aşk ile ¹⁵açılan ¹⁶bir taze gülsün ¹⁷dengi, eşiti ¹⁸buse, öpücük

* *Magtımguılı. Saylanan Eserler*, Aşgabat 1957. Bundan sonraki şiirlerin Aşkabat neşirleri bu kitaptan alınacaktır.

Mahtumkulu'nun "Bilmezmiñ" adlı beş mısralı bentlerden oluşan şiirinin meydana çıkışı hakkında Stavropol Türkmenlerinde güzel bir rivayet anlatılmaktadır. Bu rivayet şöyledir: Bir gün Mahtumkulu'nun hocası Selimhoca her nedense dünyevî bir mesele hakkında bir şey yazdırmak gayesiyle ona kâğıt kalem verir. Ancak hangi hususta yazdıracağı Selimhoca'nın aklına bir türlü gelmez ve düşünmeye başlar. O zaman Mahtumkulu: "Hocam, ben kendi hatırıma gelen şeylerden yazayım" der ve "Bilmezmiñ" adlı şiirini söyler. Bu şiirin aşağıdaki mısraları şâirin Aşkabat'ta yayımlanmış şiirleri arasında yoktur:

Suvdan gana dönderip¹, can beruban inderdi²,
Hak Yaradan Biribar bizi dünya³ gönderdi,
Nur hodayet hulkumıza⁴ saddı⁵ bize güldürdi,
Dokuz ay, dokuz sagat enemizi⁶ emdirdi,
Panı dünya gızıkdırıp⁷, aldırđığım⁸ bilmezmiñ?

Mahtumkulu'nun şâirliğinin sebeplerini ifade etmek üzere yazdığı efsanevî şiirlerinin bir tanesi "Yaranlar" adıyla halk arasında geniş biçimde yayılmıştır. Bu şiirin Stavropol varyantı ayrı bir öneme sahiptir. Bu şiirin Aşkabat neşri beş bentten ibaret olup farklı bazı mısraları olmasa Stavropol varyantından tamamen başkadır. Stavropol Türkmenlerinde "Yaranlar" şiiri, aşağıdaki mısralarda olduğu gibi Mahtumkulu'na mahlâs takılışıyla da ilgilidir. Bu şiirin orijinal bir muhtevası vardır.

Bir cumga⁹ gicesi gördüm düşümde,
Talpınıp¹⁰ göklere uçdum, yaranlar.
Pervaz eylep¹¹, seyran kıldım asmana,
Negehan¹² baglara düşdüm, yaranlar.

Sayraşp¹³ ağaclar, şeyda bilbiller,
Bagımda açılan mirevvet¹⁴ güller,
Berdiler ab-u hayat kövserden suvlar,
Doymadım, ganmadım, içdim, yaranlar.

¹ sudan kana döndürüp ²can vererek indirdi ³dünyaya ⁴yaratılışımıza, karakterimize, huyumuza ⁵yüzü, yüzlerce kişiyi ⁶anımızı ⁷fani dünyaya meraklandırıp ⁸kaptırdığımı ⁹cuma ¹⁰kanatlanıp ¹¹uçup, kanat açıp ¹²ansızın, birden ¹³ötüşür ¹⁴güzel

Ol düşen bağında¹ acayıp çemen²,
 Acayıp meclisi gördü onda men³,
 Yığılmış cem bolup⁴, onda kırk çilten⁵,
 Salam berip, golun aldım, yaranlar.

Bir işaret eylep⁶ orun berdiler⁷,
 Piyala doldurup⁸, şerap guldular⁹,
 'Bahtlı gul' bolsun adın diydiler,
 Onı içip, tamam coşdum, yaranlar.

Bahtımgulı, hoşyar bolup oyandım¹⁰,
 Oyandım, örtendim¹¹, tutaşdım, köydüm¹²,
 Bahavettin Pir'e onda¹³ el berdim¹⁴,
 Ganımat¹⁵ gaygısından geçdim, yaranlar.

Halk arasında "Can sağlığı olsa bir şey yeter" ve "Başın dik ise diğerlerinin bir çaresi bulunur" diye boşuna söylenmemiş. Mahtumkulu, halkın bu arzusunu usta sözlerle ifade etmiştir. Onun Stavropol Türkmenleri arasında çok bilinen "Peydalı" adlı şiirinde insanın can sağlığının her şeyden önemli ve üstün olduğu belirtilmektedir. Bu şiir de Mahtumkulu'nun şiirlerinin Aşkabat neşirlerinde görülmez. Ancak bu şiir, Stavropol Türkmenlerinde zamanla 'aydım'a çevrilerek söylenegelmiştir. Bu şiirin bazı bentlerine bakalım:

Bir kervene üç mün düye¹⁶ bolandan¹⁷,
 Ulı Seyinhan'a uya bolandan¹⁸,
 Altın-kümeş, kemer-söye¹⁹ bolandan,
 Ah, canım, diymedik²⁰ sağlık peydalı.

Panı dünya hiçbir kimse yetdirmez²¹,
 Guyrugın çoñkarday²² bular²³, tutdurmaz,
 Dokuz tapanıñ²⁴ üçden aşırmaz,
 Beş gün ömrün ötür²⁵, sağlık peydalı.

¹ o düştüğüm bağda ²güzel çimenlik ³gördüm orada ben ⁴toplanıp ⁵kırklar ⁶eyleyip ⁷yer verdiler ⁸kadeh doldurup ⁹koydular ¹⁰kendimi kaybederek uyandım ¹¹isturap çektim ¹²yardım ¹³orada, o zaman ¹⁴elimi verdim ¹⁵ganimet ¹⁶üç bin deve ¹⁷olacağına, olmasından ¹⁸kızkardeş olacağına ¹⁹kemer-değnek ²⁰demek ki ²¹eriştirmez, kavuşturamaz ²²yırtıcı kuş gibi ²³sallar ²⁴bulanını, elde edenini ²⁵geçer

Bahtımgulı, bir de yalan söyleme,
Yalan aydıp¹, rastıñı² gizleme,
Gıbat etme³, asıl dava ızlama⁴,
Çın⁵ yürekden iman nurı peydalı.

Büyük şâir ve düşünürün "Durupdır" adlı şiirinin Stavropol varyantını daha hacimli olarak kabul etmek mümkündür, çünkü Aşkabat neşrinden dört bent daha fazladır.

"Galmadı" şiirinin ise bütün bentleri değişiktir. Aşağıdaki mısralar da Aşkabat neşrinde bulunmamaktadır:

Igtıbarı⁶ yokdur yalanı söyən⁷,
Dogrusın ger⁸ goyup⁹, yalana uyan,
Yetimiñ-yesiriñ¹⁰ malını iyen¹¹,
Yüregın yel alan¹² begler galmadı.

Şâirin Stavropol Türkmenleri arasında çok meşhur olan şiirlerinin bazıları da bizim Aşkabat neşrimizde yoktur veya varsa da bentleri eksiktir, mısraları değişiktir. Şâirin "Bolar mı" adlı şiirinin Türkmenistan neşri dört bentten meydana gelmesine karşılık Stavropol Türkmenlerinde altı benttir ve aşağıdaki iki bent bizim için yenidir:

Asıl zovkat¹³ alan ata-eneden¹⁴,
Haya bilen durar¹⁵, çıkar ornundan¹⁶,
Ulusına¹⁷ hormat kılar pıglından¹⁸,
Munday¹⁹ güzel arbat²⁰ ilde bolarmı²¹?

Ergenekden garar²², yüzünü örtmez,
Ulusın sılamaz²³, dilini tartmaz,
Bihaya, biedep, mırada yetmez,
Ol gözelde asıl hormat bolarmı?

¹ söyleyip ² doğrusunu ³ gıybet dedikodu etme ⁴ kendi davasının peşinden koşma, bencillik yapma ⁵ gerçek, hakiki ⁶ itibarı ⁷ sevenin ⁸ eğer ⁹ koyup, bırakıp ¹⁰ yetimin, esirin ¹¹ yiye ¹² öfkelenen, kızan ¹³ asıl hediye, asıl mıras ¹⁴ anne babadan ¹⁵ hayâ ile kalkar ¹⁶ yerinden ¹⁷ büyüklerine ¹⁸ fiilinden, hareketlerinden ¹⁹ bunun gibi ²⁰ avrat, kadın, hanım ²¹ olur mu ²² avludan, çadırdan bakar ²³ büyüğüne saygı duymaz

"Canına degmez" adlı şiirin ise Aşkabat neşrinde aşağıdaki üç bent yer almamaktadır:

Cellat geldi can almaga dalaşıp,
Sıya zülpi¹ dal gerdene dolaşıp,
Cuvan bardır² atlaz geyse yaraşıp,
Cuvan bardır geyen³ donuna degmez.

Ogul bardır gayıp hasıl inderen⁴,
Ogul bardır ata gövün⁵ dındaran⁶,
Ogul bardır duşman boynun sındıran⁷,
Ogul bardır iyen⁸ duzuna degmez.

Bedev minip⁹ keşt edermen¹⁰ cahanı,
Altındandır mihı, kümüşden nalı,
Bedev bardır mün tümüne bahalı¹¹,
Bedev bardır yapan culuña degmez¹².

"Bolog" adlı şiirin Aşkabat neşri şöyle başlar:

Muhammet ımmatı¹³ malsız bolmasın,
Malsız bolsañ, dogan-gardaş¹⁴ yat bolar¹⁵.

Stavropol Türkmenlerinde:

Goç yigidin golı yoklı bolmasın¹⁶,
Yoklı bolsa, dogan-gardaş yat bolar.

Bu şiirin bir başka bendi ise Aşkabat neşrinde şöyledir:

Göreş¹⁷ bir abray¹⁸, uruş¹⁹ bir desttir²⁰,
Kişini kemsiden²¹, özi nekesdir²²,
Akıllara gıbat²³ etmek hebesdir²⁴,
Gıbatkeşin²⁵ baran²⁶ yeri ot bolar²⁷.

Stavropol Türkmenlerinde ise:

¹ siyah zülfü ² genç vardır ³ giydiği ⁴ kayıp mahsulü deren, bulan ⁵ baba gönlünü ⁶ rahatlatan, huzura erdiren ⁷ kıran ⁸ yediği ⁹ bidevi (hızlı) at binip ¹⁰ gezerim ¹¹ bin tümen değerinde ¹² örtülen çula değmez ¹³ ümmeti ¹⁴ bacı-kardeş ¹⁵ yabancı olur ¹⁶ yoksul olmasın ¹⁷ güreş ¹⁸ itibar ¹⁹ savaş ²⁰ haktır ²¹ alçaltan ²² kendi nekesliği, cimriliğidir ²³ gıybet, dedikodu etmek ²⁴ boşunadır, boştur ²⁵ gıybetçinin ²⁶ vardı, gittiği ²⁷ ateş olur, cehennem olur

Sabır eyle, sabırlı gul şat bolar¹,
Yaman ogul² atasına yat bolar,
Gıbatçının³ gazanani⁴ ot bolar,
Nadanların⁵ yürekleri mat bolar⁶.

Büyük şâirin şiirlerinin Stavropol varyantları yukarıdaki örneklerle bitmez. Onun şiirlerinin başka bir takım orijinal varyantlarını örneklemek de mümkündür. Meselâ "Malı bolmasa" adlı şiir, Aşkabat neşrinde beş bentli olduğu hâlde Stavropol Oğuzlarında yani Türkmenlerde altı benttir. Aşağıda yer alan bent ise Aşkabat neşrinde yoktur:

Görüm görelde⁷ almasa,
Hünari, şayı⁸ bolmasa,
Dal gılıç, bedev minmese⁹,
Akıla gelmez deli bolar.

Bu şiirin başka bir bendinin Aşkabat ve Stavropol varyantları ise aşağıdaki şekildedir.

Aşkabat neşri:

Goç yigidiñ adı çıkmaz,
Döveti, malı bolmasa.
Endişeli¹⁰ iş bitirmez,
Meydanda deli bolmasa.

Stavropol Türkmenlerinde:

Goç yigidiñ adı çıkmaz,
Döveti, şayı bolmasa,
Bigayratlar¹¹ iş bitirmez,
Yemigi¹² dolı bolmasa.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin Aşkabat neşrindeki "Hiç bilmez" (s.s.269) adlı şiiri Stavropol Oğuzlarında "Nebilsin" adıyla karşımıza çıkar ve aralarında pek çok farklılıklar vardır. Bu şiir Türkmenistan neşrinde şöyle başlamaktadır:

¹ mutlu olur ²kötü oğul ³gyıbetçinin, dedikoducunun ⁴kazandığı ⁵bilgisiz, kaba ve cahillerin ⁶mat olur ⁷görgü-örnek ⁸hüneryi, becerisi ⁹bedevi (hızlı) ata binmezse ¹⁰kaygılı, meraklı, endişeli kişi ¹¹gayretsiz, güçsüzler ¹²boğazi, karnı

Harazban¹ eline düşse algırbaz²,
Ganattan ayrılar, gadrın hiç bilmez. (s.269)

Stavropol Oğuzları arasında:

Bir yaman adama yetse algırbaz³,
Saklap bilmez⁴, onuñ gadrın nebilsin⁵?

Aşkabat neşrinde:

Kemil bolmaz, ol şerbetden datmagan⁶,
Pehm eylemez⁷, söz manıga yetmeyen⁸,
Däli Mecnun ışk eseri etmegen⁹,
Perizat¹⁰ Leyli'niñ gadrın nebilsin? (s.269)

Stavropol Türkmenlerinde:

Kemil bolmaz, ol şerbetden içmeyen,
Añlap bilmez¹¹ manısını¹² seçmeyen,
Mecnun bolmaz iş başına düşmeyen,
Perizat Leyli'niñ gadrın nebilsin?

Bunlar gibi Mahtumkulu'nun pek çok şiiri Stavropol Oğuzları (Türkmenleri) arasında yaygın biçimde tanınmasına rağmen Türkmenistan'da yayımlanan kitaplarda görülmemektedir. Meselâ; "Gün ganda" (6 bent), "Hanı" (10 bent), "Gaydıñız" (7 bent), "Köpeler" (5 bent), "İññilder" (5 bent) v.s. Bunlardan bazılarına göz gezdirelim:

GEÑEŞDARI BOLMASA¹³

Aslım ağaç diyip dutar¹⁴ söylemez,
Çilleden çekilen¹⁵ tarı bolmasa¹⁶.
Yiğit garıplıkda abray islemez¹⁷,
Arka beren¹⁸ geñeşdarı bolmasa.

¹ horozcu, horoz döğüştüren ²şahin, alıcı kuş ³şahin, alıcı kuş ⁴saklayamaz, koruyamaz ⁵onun kadrini, değerini ne bilsin ⁶tatmayan ⁷fehmi etmez, anlamaz ⁸sözün manasına erişemeyen ⁹aşk tesir etmeyen, aşktan etkilenmeyen ¹⁰peri kızı, peri gibi güzel ¹¹anlayamaz ¹²manasını, anlamını ¹³daniştığı kişi, müşaviri olmazsa ¹⁴iki telli Türkmen kopuzu ¹⁵yay kirişinden çekilen ¹⁶teli olmazsa ¹⁷şan, şeref, itibar istemez ¹⁸arka veren, destekleyen

Gahfa pelek¹ sarañ oynar, utdurmaz,
Alla'nın emrinden insan gutulmaz²,
İlde bir yekenin³ adı tutulmaz,
Kisesinde pulı-harcı bolmasa.

Bir yigidiñ elden gitse deregi⁴,
İl içinde bolmaz onuñ geregi,
Gurı gaynar⁵ goç yigidiñ yüregi,
Arap atı, arzımanı⁶ bolmasa.

Goç yigidiñ namıs-arı deñ bolar⁷,
Mundan öten⁸ canlar göze geñ bolar⁹,
Merde mıhman gelse halı ceñ bolar¹⁰,
Hakıl goşan¹¹ geñeşdarı bolmasa¹².

Bir kimse ayralık şerabın içse,
Neylesin ıgbalın¹³ daş yere satsa¹⁴,
Bir kız bala¹⁵ yıglap¹⁶, yat ile gitse,
Yakınında kovmıdarı bolmasa¹⁷.

Yigit oldur sözün dogru sözlesin,
Goçak¹⁸ oldur ahıradın oylasın¹⁹,
Kesgir gılıç²⁰, bedev atlar²¹ neylesin,
Şol yigidiñ namıs-arı bolmasa.

Bahtımgulı aydar²² magnı sözünü²³,
Toprak doldır²⁴ adamzadıñ²⁵ gözünü,
Ata ogul gamçılataz²⁶ özünü,
Osıl²⁷ dogan²⁸ kovmudarı bolmasa.

¹ kahpe felek ²kurtulmaz ³kimsesizin, yalnızın ⁴arka çıkma hasleti ⁵nafi-
le, boşa yanar ⁶arzusu, isteği ⁷denk, yerinde olur ⁸buradan geçen ⁹şaşı-
tıcı, acayip gelir ¹⁰duman olur, kötü olur. ¹¹akıl veren ¹²danışmanı, mü-
şaviri olmazsa ¹³ıkbâlini, geleceğini ¹⁴dışarıya satsa ¹⁵kız çocuk ¹⁶ağla-
yıp ¹⁷kavimdaşı, akrabası olmazsa ¹⁸kahraman, yiğit ¹⁹ahiretini düşün-
sün, tasarlasın ²⁰keskin kılıç ²¹bedevi, hızlı atlar ²²der, söyler ²³mânâlı,
anlamalı sözünü ²⁴doldurur ²⁵insanoğlunun ²⁶kamçılataz ²⁷muhteme-
len ²⁸kardeş

İNNİLDER¹

Ha² yaranlar musulmanlar,
Yüregimde dert inñilder.
Bir mert yigidiñ golunda,
Sadranç oynap³, mert inñilder.

Ala dağıñ kenarından,
Gün görünmez minarından⁴,
Yigit ayrılrsa yarından,
Çarh urup⁵ çağlar inñilder.

Ak kagızdan⁶ muñlı hatlar⁷,
Altı atam görmedik⁸ yurtlar,
Gök öleñli⁹ beyik¹⁰ sırtlar,
Salgım atıp¹¹ çöl inñilder.

Yel övsüp¹², yagmır yaganda,
Melevşe¹³ boyun egende,
Seher yelleri degende,
Bakcadaki¹⁴ gül inñilder.

Bahtımgulı işim hakdir,
Geçenleñ¹⁵ kelamı çokdur,
Ogulsıza orun yokdu:¹⁶,
Ocak gidip yurt inñilder.

¹ inilder, ağlayıp bızlar ²Hey ³oynayıp ⁴ışığından, nûrundan ⁵nâra atıp, bağırıp ⁶kâğıttan ⁷kederli yazılar ⁸altı atamın görmediği ⁹gök çimenli, otlu, çayırli ¹⁰dik, yüksek ¹¹serap meydana getirip ¹²eserek ¹³menekşe ¹⁴bahçedeki ¹⁵geçenlerin, ölüp gidenlerin ¹⁶yer yoktur.

KUZEY KAFKASYA (STAVROPOL) TÜRKMENLERİNDE ŞİİR SANATI

Halk, yüzlerce yıl boyunca güzel eserler yaratmış ve onları hâlis fikirlerin baş tâcı olarak devirden devire, nesilden nesile ulaştırmıştır. Bunun için de o eserler, halk sanatı ya da halk şiir sanatı diye adlandırılmıştır. Stavropol Türkmenlerinin, yani kadim Oğuz boylarının şiir sanatları hususunda konuşmamız gerekirse; bu Türkmenler de zahmetkeş kitlenin atalarından beri ümit ettikleri istek, arzu ve hedeflerini aksettiren halk sanatının daha zengin hazinesine, onların her çeşit görünüşüne, zengin halk folkloruna; masallara, atalar sözlerine, deyimlere, bilmecelelere, ninnilere, türkülere, sayışmacalara ve fıkralara sahiptir. Aynen bizdeki, yani Türkmenistan'daki gibi onlar da kendi eserlerinin bu türlerinde halk kahramanlarını vafsetmek, onların başından geçen olayları anlatmak, babaların, bilge kişilerin tavsiyelerine uymak, büyüklere saygı göstermek, onları dinlemek, toplantılarda, meclislerde devamlı ve tertipli olarak bulunmak, halk menfaatine olan ortak meselelerde birlik olmak, halkına, yurduna, anne babaya ve eşe bağlı olmak, emeği sevmek, zorlukları başarıyla yenmek, dayanışma ve iyilik etmek gibi güzel huyları; insanlığın bu kadar yüce duygularını ustalıkla yansıtmışlardır.

Bazı masalların, deyimlerin, atalar sözlerinin ve fıkraların konusu bütün doğu halklarında, hatta dünyanın diğer milletlerinde de geniş biçimde yayılmıştır. Bunların muhtevası, bütün milletlerde ortaktır. Aslında bu, daha eski

devirlerde, günümüzden bir kaç yüzyıl önce milletlerin kültürel istek ve hedeflerinde bir müsterek yanın bulunduğu, milletlerin duydukları arzularının saflığına, aklın ve geleceğe yönelik umutların keskinliğine ve bu umutların bütün insanlık için gerekli olduğuna şahitlik etmektedir. Bu hususların hepsi elbette öncelikle her halkın kendi başından geçen tarihî olaylar, başka milletlerle olan ilişkiler ve dış çevrelerini kuşatan tabiî şartlar ve olaylarla ilgili olarak ortaya çıkarlar. Meselâ Stavropol Türkmenlerinin şiir sanatındaki bazı türlerde, ekseriyetle de türkülerde daha önce bahsini ettiğimiz konularla birlikte Nogaylar, Kalmıklar, Tatarlar ve Kumuklarla olan ilişkilerin boyutu ve bu halklarla birlikte tarihî olayların zor ve ferah günlerini ortak şekilde paylaştıkları görülür.

Ancak Türkmenistan Türkmenlerinin 1917 Ekim Devrimi'nden önceki türkülerinde biz böyle hususlara pek rastlamıyoruz. Bunun sebebi gayet açıktır, çünkü Hive, Marı, Etrek, Ahal, Gürgen ve Balkan Türkmenleri yukarıda bahsi geçen halklarla ilişkide bulunmamışlardır. Ek olarak bir husus dikkati çeker: Türkmenistan Türkmenlerinde 'Ependi (Efenni)', 'Miralışır' ve 'Soltansöyün' adları altında söylenen rivayetler, sohbetler ve fıkralar; Stavropol Türkmenlerinde/Oğuzlarında 'Hoca', 'Yigrence Seçen' ve 'Canbek Han' adları altında karşımıza çıkmaktadır. Onlarda 'Ependi', 'Miralışır' ve 'Soltansöyün' adları hiç kullanılmıyor ve geçmiyor. Ancak onların adlarıyla ilgili sohbet, rivayet ve fıkraların konuları, ifade şekli bizdekilerle ortaktır. Onlarda daha önce ifade ettiğimiz gibi 'Ependi' yerine 'Hoca'; 'Miralışır' yerine 'Yigrence Seçen' ve 'Soltansöyün' yerine de 'Canbek Han' kullanılmaktadır.

"Yarından ayrılan yedi yıl ağlar, ilinden ayrılan ölünceye kadar ağlar" şeklindeki ata sözünde görüldüğü gibi Stavropol Türkmenlerinin Kuzey Kafkasya'ya göç edişlerinden beri bir kaç yüzyıl geçmiş olsa dahi onlar kendi türkülerinde ve şiirlerinde ata yurtları olan Mangışlak'ı, Hive'yi ve

Balkan'ı hâlâ hatırlamaktadırlar. Buraları tasvir eden şiirlerin günümüzde de türkü hâlinde söylendiğini ben işittim:

Horcunî¹ Mangışlı halı²,
Dünyeye sığmaz mısalı,
Haybatî³ Göroğlu yalı⁴,
Bu yağışlık⁵ galmaz yerde.

Ya da:

Hörel⁶, gubam⁷, hörel,
Örüşî⁸ Balkan Dağı'dır.

Tarihî ve bugünkü Türkmen edebiyatında ve halk sanatlarında Türkmen halkının iyi atlara olan sempatisini, sevgisini ve atların üstün özelliklerini beyan ederek söylenmiş şiirleri, rivayetleri, masalları, efsaneleri, manzum ve mensur hikâyeleri görmek mümkündür. Çünkü yürük atlar düğünlerin, eğlencelerin ve halkın güvenci olmanın yanı sıra Türkmen halkının hayatında düşmanlara karşı savaşlar esnasında en zarurî harp araçlarından biri olmuştur. Efsanevî Göroğlu, Kırat'ı olmadan Göroğlu sayılmaz. Bunu herkes bilmektedir. Böyle hâllerde atlara ithaf edilerek söylenmiş güzel türküler Stavropol Türkmenlerinin dilinde de yankılanıyor:

Can sakar at, mal sakar at,
Dag aşanda bellenersîñ,
Garañkuda⁹ algır ursam¹⁰,
Sapa turup¹¹ sallanarsîñ.

Gayçı gulak¹² nazik bilin¹³,
Söhbeti sen biziñ iliñ,
Gök meydanlı uzun yılıñ
Otun otlap yallanarsîñ¹⁴.

¹ heybenin ²Mangışlak halısı ³heybetin, cüssen ⁴Köroğlu gibi ⁵iyilik, güzellik ⁶bir ünlem ⁷yabani kazım ⁸otlağın, meran ⁹Karanlıkta ¹⁰şahin sal-sam ¹¹safa durup, sıraya geçip ¹²makas kulaklı ¹³nazik belin ¹⁴semirirsin, beslenirsin

Nedir oğlu hat iberdi¹,
 Seni almaktadır derdi,
 Mün tümen² bahañı berdi,
 Onı eşitsen hallanarsıñ.

Berdi oğlu Berdi at bilen,
 Üstün yapar³ her zat bilen⁴,
 Bili yogın⁵ güçlü at bilen,
 Duşuñ alsa⁶ yëllenersiñ.

Stavropol Türkmenlerinin göçebelik ettikleri yerleri, bol otlı, çayırılık ve sulu Kafkasya arazilerini, dağlarını tasvir ederek söylenmiş şiirler ayrıca özel bir öneme sahiptir. Bu şiirlerde Kuzey Kafkasya'nın insanlar için olduğu kadar, hayvanlar ve sakin bir hayat için de uygun olduğu; buraların otlaklarının çeşit çeşit otlardan meydana geldiği, bunun için de hayvanların semirdikleri, Türkmenlerin bir yerden bir yere göçtüklerinde bir dahaki bahara kadar o otluk arazilerle vedalaştıkları büyük bir ustalıkla anlatılmaktadır.

"Daglar", "Gal indi", "Mekan" ve başka bir takım şiirler, bu güzel tabiata ve mekânlara söylenmiş şiirlerdir. Meselâ "Daglar" ve "Gal indi" adlı şiirlerin bazı mısralarına göz gezdirelim:

DAGLAR

Beş yaşar⁷ oğlanı çeşmesin gazar,
 Otları adamın burnunu bozar,
 Yoruncası⁸ atın gerşinden⁹ ozar,
 Erlerin gorganı¹⁰, mekanım daglar.

Düye¹¹ hayvan gelir kül-küle agnap¹²,
 Hatar düzüp¹³ gider öz yerin ızlap¹⁴,
 Torumı¹⁵, taylağı¹⁶, barı gom bağlap¹⁷,
 Egretin yag basan¹⁸, mekanım daglar.

¹ mektup gönderdi ²bin tümen (para birimi) ³üstünü örter ⁴her şey ile
⁵beli kalın ⁶karşına çıksa ⁷beş yaşındaki ⁸yoruncası ⁹omzundan, sırtından
¹⁰aşar ¹¹erlerin, yiğitlerin köşkü, sarayı ¹²deve ¹³yayıp yuvarlanarak
¹⁴katar düzerek ¹⁵takip edip ¹⁶deve yavrusu ¹⁷kısarak yavrusu ¹⁸yükü horgücün yanına bağlayıp

Goyun hayvan tayak¹ taşlam² yaylamaz,
Galınlıktan otuñ başı oyulmaz³,
Datlılıktan guzı etler iyilmez⁴,
Erleriñ gorganı, mekanım dağlar.

GAL İNDİ

Buyra⁵ otları dağlar yalı⁶,
Biten otı bağlar yalı,
Gören adam aglar yalı,
Gal indi, mekan, gal indi⁷.

Mekaniñ tarıhın sözler⁸,
Çarvaları⁹ malın gözler,
Toklusu, torumu guzlar¹⁰,
Gal indi, mekan, gal indi.

Yokarısı bekden bekler¹¹,
Akın yalı¹² çuññur kaklar¹³,
Sovuk suvlu şirin bulaklar¹⁴,
Gal indi, mekan, gal indi.

Ancak çarlık hükümeti Kafkas halklarının böyle güzel arazilerde göçebelik etmelerine razı olmamış ve onları zorla tutup göçebelikten ayırmış ve yerleşik hayata geçirmeye başlamıştır. Halk çimenli boz arazilerden ve otluk alanlardan ayrılmayı çok güç görmüştür. Türkmenler kendilerinin bu üzüntüsünü şiirin son satırlarında şöyle ifade etmektedirler:

Gayta gayta¹⁵ geldi perman¹⁶,
Biz ayrıldık yerden arman¹⁷,
Biten otı, barı¹⁸ derman,
Gal indi, mekan, gal indi.

Stavropol Oğuzlarının/Türkmenlerinin bir çok türküleri lirik aşka ve sevgiye, kahramanlığa, gerçek halk kahra-

¹ dayak, sopa ² atmakla ³ kalınlıktan otun dibi oyulmaz ⁴ yenilmez ⁵ kıvırcık ⁶ gibi ⁷ kal şimdi ⁸ söyler ⁹ Göçebeleri ¹⁰ kuzular, doğurur ¹¹ sağlamdan sağlamlar ¹² akın gibi ¹³ derin su birikintileri, gölcükler ¹⁴ pınarlar, kaynaklar ¹⁵ döne döne ¹⁶ ferman, buyruk ¹⁷ yazık ki, esef olsun ¹⁸ hepsi, her şeyi.

manlarının tasvirine tahsis edilmiştir. Onların böyle ahenkli şiirlerinde kızların güzelliği aya ve güneşe, onların temiz sevgisi ise klasik Türkmen edebiyatındaki kahramanların, yani Zöhre-Tahir'in veya Şahsenem-Garip'in sevgilerine benzetilmektedir. Halk kahramanlarının tipi de gücü ve gayretiyle Göroğlu'na benzetilmekte ve basit bir dil ile ustalıkla ifade edilmektedir. Meselâ "Menzer", "Göründi", "Amanmı" ve "Narıdır narı" gibi şiirler, Stavropol Türkmenleri arasında çok tanınmış olup en miteber türküler olarak kabul edilmektedir. Bağşılar bu türküleri saz eşliğinde söylemektedirler. Bazı şiirleri okuyalım ve onların anlamlarına dikkat edelim:

MENZER¹

Men bir ovadan² cuvan³ gördüm,
Misli aya, güne menzer.
Şöhlesi⁴ aleme düşen,
Işkı⁵ cövher daşa meñzer⁶,

Gara gözi alma yalı⁷,
Şekerden şirindir sözi,
Ispihan patışa gızı⁸,
Misli Ayçemen'e meñzer.

Gara gaşları burmalı,
Ovadan didesi⁹ sürmeli,
Dayım gaşında durmalı¹⁰,
Misli cennet hura¹¹ meñzer.

Ne ovadan aklı, huşı¹²,
Ne acapdır¹³ tomaşası¹⁴,
On sekize gelen yaşı,
Misli totı guşa¹⁵ meñzer.

Sallanıp sarkar sıratı¹⁶,
Al övser¹⁷ oñ¹⁸ ak yañağı,
Altın halkalı gulagı,
Saçları yüpege¹⁹ meñzer.

¹ benzer ²güzel ³civan, genç ⁴aydınlığı, ışığı ⁵aşkı ⁶benzer ⁷elma gibi ⁸İsfahan padişahının kızı ⁹güzel gözü ¹⁰daima kaşısında durmalı ¹¹cennet hürisine ¹²ne güzel aklı fikri ¹³güzeldir ¹⁴seyretmesi ¹⁵tuti kuşuna, papağana ¹⁶yüzü, suratu, sıfatı ¹⁷al, kırmızılar saçar ¹⁸onun ¹⁹ipeğe

Süycilenyer¹ yigit dili,
Guçmaga² layıkdır bili³,
Açılıpdır bahar güli,
Memesi armıda meñzer.

GÖRÜNDİ

Sıyadan⁴ gara gözleri,
Şirinden datlı sözleri,
Tılladan açık⁵ yüzleri,
Bir acayıp⁶ can göründi.

Sag golunda altın yüzük,
Sol golunda yar bilezik,
Boyı uzun, bili nazik,
Bir acayıp⁷ hal göründi.

Gara saçı altı örümli,
Şüñkar laçın dek⁸ görümlü⁹,
Bağında misli almalı¹⁰,
Bir acayıp yar göründi.

Mahı cuvan¹¹ Türkmen gızı,
Müñ gelne¹² deger nazı,
Sazlanıp¹³ açık ovazı¹⁴,
Bir acayıp gül göründi.

Altın-kümüşden nağışı,
Yüzi nurlı, egri gaşı,
Yaş¹⁵ yigittir on¹⁶ yoldaşı,
Bir acayıp can göründi.

Kahramanlık konusunda söylenen türküler, gerçek hayatta yaşayıp ölmüş kahramanlar hakkındaki türkülerdir. Stavropol Türkmenleri bugüne kadar Erke Batır ve Eselbek Batır hakkındaki rivayet ve türküleri söylemişlerdir. Erke Batır ile Eselbek Batır, tarihte yaşamış gerçek şahsiyetlerdir. Bu kişiler, kendi halklarının arı, namusu ve millî huku-ku uğrunda dış düşmanlara karşı ellerine silah alarak taviz-

¹ tatlanır ²sarmaya, kucaklamaya ³beli ⁴siyahtan, karadan ⁵altından par-lak ⁶güzel, hoş ⁷güzel ⁸sungur, şahin, doğan gibi ⁹görünüşlü, şekilli ¹⁰el-ma gibi ¹¹yeni ay, hilal ¹²bin geline ¹³ayarılanmış ¹⁴sesi ¹⁵genç ¹⁶onun

sizce savaşılan kahramanlardır. O yüzden de adları, Stavropol Türkmenlerinin dilinden düşmemiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Türkmenler bu kahramanlar hakkında sadece şiirler söylememiş, ayrıca hikâyeler de anlatmışlardır. Bu rivayetlerde ve hikâyelerde Erke Batır ile Eselbek Batır'ın (Eselbek Batır kahraman oluşunun yanında tanınmış bir hekimdir) Kalmık hanlarının işgalci saldırılarına karşı yaptıkları kahramanca mücadeleler ile onların insancıl vasıfları anlatılmaktadır.

Her şiirin ortaya çıkışının küçük bir tarihi vardır. Stavropol Türkmenlerinin bazı türkülerinin muhtevâsından, o türkünün bir şeye tahsis ve ithaf edilerek söylendiği görülmür. "Dedem", "Habar Ber" gibi şiirler de böyledir. Bu şiirlerin kahramanları sefere çıkmış, ancak herhangi bir sebeple geri dönmemiş veya saklanmış ya da savaş meydanındaki bir kişiye benzemektedir. Gelin, bu tür şiirlere birlikte göz gezdirelim:

DEDEM

Üç dolmaga iki ay galdı,
İndi¹ gaydıp gelseñ², dedem³,
Maşgalalañ⁴ sepil boldı⁵,
Arzımızı⁶ bilseñ, dedem.

Seni görmege zar bolduk⁷,
Garıplığa duçar bolduk⁸,
Bagtı açılmaz bir şor bolduk⁹,
Bizden habar alsañ, dedem.

Yaşap bolman¹⁰ dogan ilde¹¹,
Entep¹² gezdik yurttan yurda,
Müşgül bolup galdık derde,
Bizi yada alsañ¹³, dedem.

Bu gün durmuşımız¹⁴ düzde,
Umudımız gaytmak¹⁵ yazda,

¹ şimdi ²dönüp gelsen ³babam ⁴ailen ⁵sefil oldu ⁶hâlimizi ⁷muhtaç olduk
⁸fakirliğe düştük ⁹çorak, verimsiz olduk ¹⁰Yaşayamadım ¹¹doğduğum
ilde ¹²dolaşıp ¹³hatırlasan, hatırına getirsen ¹⁴hayatımız ¹⁵dönmek.

Gatı¹ kın² yaşayış bizde,
İndi gaydıp gelseñ, dedem.

Bedey aydar³ men biçare⁴,
Alla govşursın⁵ didara⁶,
Yürek boldı para-para⁷,
İndi gaydıp gelseñ, dedem.

HABAR BER⁸

Toylar bolsa⁹ barı¹⁰ gelen,
Saz bilen¹¹ söhbetler guran,
Kiçisi¹² ulusun¹³ bilen,
Ulularımndan habar ber.

Düze gitsem, ızım garan¹⁴,
Öye gelsem¹⁵, halım soran,
Meniñ üçin¹⁶ aglap galan¹⁷,
Gız doganımdan¹⁸ habar ber.

Aglap göz yaşını döken,
Ayrılık bagrını yakan,
Meniñ üçin cefa çeken¹⁹,
Canım ecemden²⁰ habar ber.

Gara günler dagnık salan²¹,
Birbiriniñ halın soran,
Bile oynap²², bile gülen²³,
Deñi duşumdan²⁴ habar ber.

Duşmana garşı duranım,
Sırım berip sır alanım,
Saz bilen söhbet guranım,
Dogan dayımdan²⁵ habar ber.

¹ sert, şiddetli ² zor, güç der, söyler ³ der, söyler ⁴ ben çaresizi ⁵ kavuştur-
sun ⁶ sevgilinin yüzüne ⁷ parça parça ⁸ haber ver ⁹ toy düğün olsa ¹⁰ hepsi,
herkes ¹¹ ile ¹² küçüğü ¹³ büyüğünü ¹⁴ peşimden bakan ¹⁵ eve gelsem ¹⁶ be-
nim için ¹⁷ ağlayıp kalan ¹⁸ kız kardeşimden ¹⁹ cefa çeken ²⁰ annemden
²¹ dağıtan; ferahlık veren ²² birlikte oynayıp ²³ birlikte gülen ²⁴ eşimden
dostumdan, akranımdan ²⁵ kardeşimden, dayımdan.

Halk edebiyatı ve folklorun ninni¹ türü de Stavropol Türkmenlerinin arasında özel bir yere sahiptir. Ninniler, daha basit sözler üzerine bina edilmiştir ve tıpkı Türkmenistan'daki gibi çocuğun geleceğine yönelik hayır duâlarla çocuğa olan sevgi en üst seviyeye çıkarılmıştır. Bazı ninni örneklerini birlikte okuyalım:

Haydı haydı haydası²,
Haçan³ deger peydası⁴,
Gış degmese, yaz deger,
Yalkar⁵ onun Alla'sı.

Aydı aydı Alla'sı⁶,
Hanı onun peydası,
Yaz degmese gış deger,
Şonda geler peydası.

Başına telpek geyende⁷,
Goluna tayak alanda⁸,
Goynuñ⁹ çetine¹⁰ baranda¹¹,
Şonda deger peydası¹².

Gızım gızım, gız tana¹³,
Gızım geler yüz tana¹⁴,
Yüz tanasın¹⁵ pıcaqlar¹⁶,
Gızım yarın¹⁷ gucaqlar.

Gızım geler yol bile¹⁸,
Kisesi dolı hoz bile¹⁹,
Şol hozundan bermese²⁰,
Kovalarıs yol bile²¹.

Gızım geler galadan²²,
İki etegi saladan²³,
Gızım²⁴ Alla saklasın,
Dürli dürli beladan.

¹ Ninni terimi Türkmen Türkçesinde "hüvdü"dür.

² ninni nidâsı ³ne zaman ⁴dokunur faydası ⁵büyük, yüce ⁶ninni nidâsı ⁷kalpak giyince ⁸eline sopa alınca ⁹koyun sürüsünün ¹⁰kenarına ¹¹varınca ¹²O zaman dokunur faydası ¹³ninni nidâsı ¹⁴tane ¹⁵tanesini ¹⁶bıcaqlar ¹⁷yârini ¹⁸ile ¹⁹ceviz ile ²⁰o cevizinden vermezse ²¹kovalarız yol ile ²²kaladan ²³belinden ²⁴kızımı.

Meniñ balam¹ gandadır²,
Atlar çapan³ toydadır⁴,
Toyda bolsa⁵ togtasın⁶,
Dedesini yoklasın.

Oglum oglum oltanı⁷,
Ogulların soltanı,
Ertir⁸ bayram diyende,
Oglum geyer kürteni⁹.

Haydı haydı halıvam¹⁰,
Halıvamın inciri,
Tahıyamın¹¹ zıncırı¹²,
Mansurcan'ı bir söysem¹³,
Dünya malım gucurı¹⁴.

Ay aşına aşına¹⁵,
Bereket bersin işine,
Bedene dey¹⁶ yorgalap¹⁷,
Hıdır gonsun¹⁸ gaşına¹⁹,
Dövlet minsin başına.

Burma kümüş sarı altın,
Suva salsa²⁰ batmasın,
Huday beren²¹ dövletin,
Depgilense²² gitmesin,
O çetine, bu çetine²³,
At çapdırsa²⁴ yetmesin.

Tagtlı guyı²⁵ darmıka²⁶,
Tartıp çapan²⁷ barmıka²⁸,
Aytdıranda bermedik²⁹,
Atası bizden baymıka³⁰,

Gızım gızım gılıklı³¹,
Gıylan³² gaşı³³ bezekli,
İndi gızım bolmasın³⁴,
Bolan gızım ölmesin.

¹ benim yavrum ² nerededir ³ koşan, koştuğu ⁴ düğündedir ⁵ olsa ⁶ kalsın, dursun ⁷ ninni nidâsı ⁸ yarın ⁹ işlenmiş deri veya kumaştan elbisesini ¹⁰ helvam ¹¹ takkemin ¹² zinciri ¹³ sevsem ¹⁴ gücü, mecali ¹⁵ ninni nidâsı ¹⁶ bildircin gibi ¹⁷ koşuşup ¹⁸ Hızır çıksın ¹⁹ karşına ²⁰ suya atsa ²¹ Allah'ın verdiği ²² tekmelense ²³ o tarafa bu tarafa ²⁴ koşursa ²⁵ tahtlı kuyu ²⁶ dar mı ki ²⁷ çekip koşan ²⁸ var mı ki ²⁹ konuşturunca vermedik ³⁰ zengin mi ki ³¹ huylu ³² kıylan, kesilen ³³ değerli taşı, mücevheri ³⁴ artık kızım olmasın.

Halk edebiyatında "sanavaçlar", yani sayışmacalar; orijinal bir üslûp gerektirmesiyle diğer folklor eserlerinden ayrılmaktadır. Bizim şu anki edebiyatımızda bu halk nazmı türüne pek önem verilmemektedir. Oysa sayışmacalarda şiir sanatının ve ustalığın bütün unsurları vardır; ayrıca bu türde mısraların birleşmesinde özel bir kural dikkati çekmektedir. Stavropol Türkmenlerinde söylenen sayışmacalar, esas olarak ziyafetlerde söylenir. Sayışmacaların bazı mısraları, Türkmenistan'da söylenen sayışmacaların mısraları ile ortaktır. Bu, aslında sayışmacaların da halk edebiyatının diğer türleri gibi eski tarihlerden beri devam edegeldiğini göstermektedir.

SANAVAÇLAR¹

Gak gak gargalar,
Gatı² yerde yorgalar³,
Uzun suvda⁴ balık bar⁵,
Yakasında⁶ yılki bar⁷,
Kimiñ kimiñ yılksı,
Baka bayın⁸ yılksı,
Baka bay saña neme berdi⁹,
Bir alaca tay berdi.
Tayını minip çapdım¹⁰,
Gızın¹¹ alıp kaçdım.

Hovada bulut gurulsa¹²,
Yağışmıka¹³, garmıka¹⁴,
İlerde yığın gurulsa¹⁵,
Soltanmıka¹⁶, biymike¹⁷,
Ol soltanın içinde,
Biziñ¹⁹ oba barmıka,
Güdüriken köpceklı²⁰,
Gün degmeden örtüklı²¹,
Ay degmeden ayrıldı,
Obamızdan tayıldı²²,

¹ sayışmacalar ²sert ³rahvanlar ⁴suda ⁵var ⁶kenarında ⁷at sürüsü var ⁸zengin kurbağanın ⁹ne verdi ¹⁰binip koşturdum ¹¹kızını ¹²oluşsa ¹³yağmur mu ki ¹⁴kar mı ki ¹⁵kalabalık toplansa ¹⁶sultan mı ki ¹⁷bey mi ki ¹⁸bizim ¹⁹var mı ki ²⁰deriden küçük yastıklı ²¹kapalı, örtülü ²²ayrıldı, kayboldu.

Bağlı yerden gelinli,
 Uzak yerden gayınlı,
 Oydan kör de gırdan yör¹,
 Azaşarsın² yoldan yör,
 Atın suvsar³ kölden yör⁴,
 Acıgarsın⁵ ilden yör⁶,
 Düyn⁷ çeynedim düvündüm⁸,
 Düvmeli donı geyindim,
 Yaş⁹ oğlan dek¹⁰ söyüldim¹¹,
 Yagşılardan¹² sayıldım,
 Puhar telpek¹³, silkip gey¹⁴,
 Yigitliğin görünsin,
 Telpeğini ayırıp goy¹⁵,
 Gulpakların¹⁶ görünsin,
 Gice bolsa gaydıp¹⁷ bak,
 Garıp enen¹⁸ söyünsin¹⁹,
 Atın barıp²⁰ suva yak²¹,
 Eyer-gaşı görünsin,
 Aydın²² ata bile enesine²³,
 Dayı bile dayzasına²⁴,
 İki aşığıñ gözyaşına,
 Bövet bolup²⁵ galmasın.

İlerdeki üç guzu,
 Biri biziñ²⁶ goç gusu,
 Burma burma buynuzu,
 Geyen²⁷ donı gırmızı,
 Gırmızım suva batdı²⁸,
 Güle güle bağrım gatdı²⁹,
 İn kiçisi³⁰ tovukçı³¹,
 Tovukçada hakım bar³²,
 Yılan oğlu ylıkçı³³,
 Yılıkçada hakım bar.
 Hakım getir göçeyin³⁴,
 Öz ilime gideyin,
 Soñra gökde uçayın,

¹ vadiden yürü kırdan yürü ²yolunu kaybedersin ³susar ⁴gölden yürü ⁵acı-
 kırsın ⁶halk arasından yürü ⁷dün ⁸çiğnedim, boğazımda kalmış gibi his-
 settim ⁹küçük ¹⁰gibi ¹¹sevildim ¹²iyilerden ¹³Buhara kalpağı ¹⁴giy ¹⁵çık-
 rıp koy ¹⁶Türkmen çocuklarının başlarının üzerinde bıraktıkları daire
 şeklindeki saçları ¹⁷dönüp ¹⁸annen ¹⁹sevinsin ²⁰götürüp ²¹sula, su içir
²²söyleyin ²³baba ile annesine ²⁴dayı ile teyzesine ²⁵gölcük, birikinti
 olup ²⁶bizim ²⁷giydiği ²⁸suya battı ²⁹bağrım katılaştı ³⁰en küçüğü ³¹ta-
 vukçu ³²hakım var ³³at sürüsü çobanı ³⁴göçeyim

Gaydıp¹ yere geleyin,
 Menin² gökde nemem bar³,
 Uçar uçar guşı bar,
 Uçdı gitdi asmana⁴,
 Gayıp geldi deryaga⁵.
 Derya⁶ suvun gutardı⁷,
 Balıkların çüyretti⁸,
 Baba eneñke⁹ bar diydi¹⁰,
 Balaların¹¹ gör diydi.
 Aşık oynar oğlu bar,
 Topuk oynar gulu bar¹².
 Bir azacık goynı bar¹³,
 Hırrayt diyse ızlaşıp¹⁴,
 Gurrayt diyse guyluşıp¹⁵.
 Hasan-Huseyin urşar¹⁶,
 Birsi gana bulaşar.
 Huseyn'in ganın kim yuvar¹⁷,
 Pir sakallı pir yuvar.
 Piriñ¹⁸ getir göreyin,
 Altın saçın¹⁹ öreyin.
 Altın saçın çözülse,
 Cuma günü öreyin.

Stavropol Türkmenlerinin folklorunun daha geniş biçimde yayılmış şekillerinden biri de "nakıllar", yani atasözleridir. Kuzey Kafkasya Oğuzları, atasözleri bakımından oldukça zengindirler, hatta yüzlerce atasözü Türkmenistan Türkmenleri tarafından da bilinmektedir. Türkmenler, atalarımızın nasihatlerini, altınla kaplanması gereken sözlerini edebî ve kültürel bir miras olarak devirden devire, nesilden nesile aktarmışlar ve zaman içinde onları süsleyip olgunlaştırmışlardır. Söz sanatının özü olan bu atasözlerinde çok keskin ve derin fikirler ileri sürülmektedir. Halkın gözüyle görüp bedeniyile yaşadığı hakikatleri, hayatın defalarca tecrübe edilmiş acı ve tatlı tarafları, insanların işlerinde hâlâ rastladıkları hususları göstermektedir. Bunların yanı sıra gençlere akıl verme, onları eğitme, büyüklerin sözlerini din-

¹ dönüp ²benim ³neyim var ⁴gökyüzüne ⁵deryaya, denize ⁶Deryanın ⁷su-yunu bitirdi ⁸çürüttü ⁹annene ¹⁰git dedi ¹¹çocuklarını ¹²kulu, kölesi var ¹³koyunu var ¹⁴meleşmiş ¹⁵kvrılıp yatmış ¹⁶kavga eder ¹⁷yıkar, temizler ¹⁸pirini ¹⁹saçını

lemelerini sağlama, her işe tedbirli ve düşünceli olarak yaklaşma gibi güzel fikirler öne sürülür. Bu fikirler, daha değerli, yeterli ve halka uygun olan kısa söz dizilerine dayalı olarak ifade edilir. Stavropol Türkmenlerinin sanatında da halk; geniş kavramları, keskin ve derin fikirleri, 'emekçi halkın ömür boyu elde ettikleri sosyal ve tarihî tecrübeleri açıkça tasvir eden' atasözleri aracılığıyla yeni nesillere aktarmayı, böylece üstün fikirleri büyük bir ustalıklarla birleştirmeyi başarmışlardır.

Biz bu kitabımızda Kuzey Kafkasya'daki Oğuzların (Türkmenlerin); yani Çovdurların, İğdirlerin ve Söyüncacıların arasında geniş şekilde yayılan atasözlerini, deyimleri ve bilmeceleri ayrı olarak vermedik. Çünkü bu atasözlerinin kelime hazinesi ve cümle yapısında, kompozisyonunda ve mânâsında Türkmenistan Türkmenlerinkinden temelde bir fark yoktur. Bunlar bütün Türkmenlerin ortak hazinesidir. Onun için biz Stavropol Türkmenlerinin atasözlerini, bilmecelerini Türkmenistan Türkmenlerinin atasözleri ve bilmeceleriyle birlikte kitabın sonunda ayrıca vermeyi doğru kabul ettik (Kitabın son bölümüne bakınız.) Ancak atasözleri ve bilmecelerin, öncelikle bilmecelerin ortaya çıkarılma metodlarıyla ilgili olarak bazı hususları işaret etmeliyiz.

Stavropol Türkmenlerinde kullanılan bazı atasözleri ve deyimlerin muhtevası, Türkmenistan Türkmenlerinde kullanılan atasözlerinin muhtevasıyla ortak olsa bile ifade ediliş tarzlarında bir takım değişiklikler vardır. Meselâ aşağıdaki tabloya bir bakalım:

Kuzey Kafkasya Oğuzlarında
(Türkmenlerinde)

Türkmenistan Türklerinde

"Yerinden azaşan yedi yıl aglar,
ilinden azaşan ölinçe aglar."

"Yarından ayrılan yedi yıl aglar,
yurdından ayrılan ölinçe aglar."

"İr yören yolagçı yol alar."

"İr turan işden tınar."

"Garşan balası it bolmaz."

"Gurt çağası ekdi bolmaz."

"Öy özümki diyip söyleme,
öy ardında kişi bar."

"Tamda gulak bar."

"Anasını gör de gızın al,
edigin gör de bizin al."

"Enesini gör de gızını al,
gırasın gör de bizin al."

"Dişim, senden razıdırın,
dilime gaya bolduñ; dilim
senden nerazıdırın, başıma
bela bolduñ."

"Dil bela, diş gala."

Kafkasya Türkmenlerinin bilmeceleri (Bilmeceleri görmek ve okumak için Bilmeceler [Matallar] bölümüne bakınız) orijinal özelliklere sahiptir. Bilmecelerde nesnelerin ve varlıkların şekilleri, özellikleri ve çağrışımları öyle güzel ifade edilir ki onun ne olduğu, yani cevap bütün özellikleriyle göz önüne geliverir. Bunun sebebi, halk bilmecelerinin asırlar boyunca işlenmiş ve her yönüyle olgunlaşmış fikirlerle dayalı olarak üretilmesidir. Stavropol Türkmenlerinin bilmeceleri de bu tip bilmeceler gibidir, ancak bir farkı vardır. Bu özel farklılık, nesnelerin veya canlıların ortak ya da farklı bir tarafını tasvir etmek değildir; ancak o şeyin varlığını ortaya koyan belirli taraflarının hepsini açıklamaktır. Bazen de pek çok nesne tek bilmecede anlatılır. Meselâ 'deve' hakkında söylenen bilmece böyledir:

Dört lap lap,
Egri sap lap,
İki tikeç,
Bir bulavaç.

Burada "dört lap lap" devenin dört ayağı, "egri sap lap" ise devenin boynudur. "İki tikeç", devenin iki hörgücü ve "Bir bulavaç" da devenin kuyruğudur.

Ya da "tamdıra (dutar)" diye bilinen Türkmen sazının hakkında söylenen bilmeceye bakalım:

Uzun uzun uzlafa,
 Ucu meniñ golumda,
 Sandırğalı sarı altın,
 Sapı menin golumda.

Görüldüğü gibi bu bilmece de 'tamdıra'nın uzun ve ince telleri, perdeleri, sapı ve sarı gövdesi bütün özellikleriyle tam olarak tasvir ediliyor. Ancak bu tasvir, basitçe değil ustalıklı yapıyor.

Halk edebiyatının özellikle eskiden beri devam edegelen türlerinden biri de "ertekiler", yani masallardır. Masallar, Türkmenistan Türkmenlerinde olduğu gibi Stavropol Türkmenlerinde de oldukça geniş biçimde yayılmış olup ustalık isteyen sanat ve folklor eserlerindendir. Stavropol Türkmenlerinin masallarında da halkın istek ve arzuları, davranış biçimleri ve hayata bakışları ortaya serilmektedir. Ayrıca asaletin, adaletin, iyilik duygusunun, düşmanların kanlı maksatlarına karşı tedbirli davranışların, emeğin ve yılmazlığın, birlikle her çeşit zorluğu yenmenin güzel örnekleri; her olaya ve harekete insan sevgisiyle yaklaşımın özellikleri usta bir şekilde anlatılmıştır. Her halkta masalların başlangıcının özel bir üslûbu, yolu ve metodu vardır. Türkmenistan Türkmenlerinde masallar; "Bir bar eken, bir yok eken, gadım eyyamda (zamanda) bir garrı (ya da kempir) patışa bar eken...." şeklinde başlıyorsa bu giriş Stavropol Türkmenlerinde şöyledir: "Erteki erteki zamanda, eşegi börtlen zamanda, turna turgavul zamanda, gaz garavul zamanda gara tolgay gazı zamanda, boz tolgay molla zamanda bir bar bar eke, bir yok bar eke. Bar, pıgamber eke; yok, şeytan eke. Bir garrı mama (garıp, patışa...) bar eke.....". Daha sonra masalın kahramanlarının özellikleri ve davranışları etrafında konuşulur. Bu sırada bir fakir, ya da fakirin oğlu; güzel bir hayat için verdiği mücadelede her çeşit zorluğa katlanır. Onun temiz niyetleri uğrunda yaptığı mücadelesini, sevdiği kıza kavuşmak hususundaki kaygılarını, savaşını ve arzulu duygularını hiç bir güç zayıflatamaz. Zalim padişahların, cinlerin ve ruhların, devlerin, perilerin engel-

lemeleri aşılr; sonuçta kahraman galip gelir. Eserin kahramanı halı üzerinde uçar, uzak yerleri göz açıp yumma süresi içinde geçer, uzak yerlerin durumunu kısa zamanda ortaya çıkarır. Bu, aslında halkın arzularının, güzel ve barış içinde bir hayatın ve sevgiliye kavuşma duygusunun insanı harekete geçiren özelliklerinin masallarda ifade edilışinin bir işaretidir. Bunun için de halk, daima kendi müsbet kahramanını murada ulaştırır. Onları halkın menfaatlerini arayan, halkına, ülkesine ve yurduna bağılı olan kişiler şeklinde gösterir ve iyiliksever, hoş niyetli biçimde yansıtır.

Böyle bir masal tipini, "Yavıldırık" adlı masalda görmek mümkündür. "Yavıldırık" masalında yaşlı annesiyle birlikte yaşayan garip Yavıldırık'a başka bir koca karı hasetlik eder ve onu ülkenin padişahına ihbar eder. Padişah ile koca karı, halk arasında sevilip sayılan Yavıldırık'ı yok etmek gibi kötü bir niyet beslemeye başlarlar. Uğursuz koca karının tavsiyesiyle padişah, Yavıldırık'ı uzak bir yere, dönüp gelemeyeceğı bir bölgeye "Maral" adlı geyiğı getirmesi için gönderir. Bu durumda Yavıldırık ya ölecek, ya da padişahın emrini yerine getirecektir. Ancak yaşlı annesi Yavıldırık'a cesaret verir ve "Maral" adlı geyiğın derisini almanın yollarını öğreterek yolcu eder. Bir kaç ay sonra Yavıldırık sağ salim dönüp gelir. Padişah ve kötü koca karı bu duruma şaşırırlar. Fakat Yavıldırık'ı yine ağır bir göreve göndermenin yollarını ararlar ve bu defa padişah, kendisinin sağ tarafına altın direk, sol tarafına da gümüş direk getirip dikmesini emreder. Bu görev, çok ağırdır; çünkü altın ve gümüş direkler insanoğlunun ayak basmadığı, devlerin hüküm sürdüğü yerdedir. Ancak Yavıldırık'ın yaşlı annesinin bilgili oluşu ve ileriye görebilme yeteneğı onu zorluklardan kurtarır. Yavıldırık, güçlükleri yener ve padişahın sağ tarafına altın, sol tarafına gümüş direk dikmeyi başarır. Yavıldırık'ın ve yaşlı annesinin düşmanı olan padişah ile koca karı bundan rahatsız olurlar. Çünkü Yavıldırık, ölmesi kesin olan yerden sağ salim dönüp gelmiştir. Padişah bundan sonra da Yavıldırık'ı bir kaç defa korkunç yerlere gönderir. Fakat Yavıldırık bu

zor işleri de halleder. Sonunda padişah iyice öfkelenir ve Yavıldırık'ı kötü koca karının tavsiyesi üzerine hiç bir zaman dönüp gelemeyeceği bir yere, ölümün iki uçsuz yerine, yani "Ölmez Han'ın Vermez Kızı"nı almaya gönderir. Zalim ve kan içici padişahı kesin olarak yenmeye karar veren garip Yavıldırık, bu defa da zorluğun demir dişlerini kırar ve "Ölmez Han'ın Vermez Kızı"nı alıp gelir. Bu kız ise padişah yerine Yavıldırık'a âşık olur. Bu yüzden de kız, Yavıldırık'a padişahı yenmenin yollarını öğretir... Yavıldırık, padişah ile koca karıyı yok eder, sevgilisi ve yaşlı annesiyle maksatlarına, muratlarına ererler.

"Yavıldırık" masalı, Stavropol Türkmenleri arasında özel bir yere sahiptir. Böyle gerçekçi halk masallarının daha onlarcası vardır. Onların arasında hekimlikte dünyaca meşhur ve büyük bir üne sahip olan "Lukman Hekim" hakkındaki masal özellikle ilgi çekicidir. "Lukman Hekim" masasında Lokman'ın hekimlik mesleğini kazanmasıyla ilgili rivayetler vardır. Bu masal, halk arasında Lokman Hekim hakkında söylenen efsanelerden hareketle meydana getirilmiştir. Lokman, daha çocukken yetim kalır. Lokman, orada burada düşüp kalkan ve bir parça ekmeğe muhtaç bir yetim oğlandır.

Bir gün Lokman'ın bulunduğu köyün padişahı, balıkçılarını balık tutmaya gönderir. Balıkçıların ağına su altında yaşayan güzel bir kız takılır. Balıkçılar şaşkınlıkla kız padişahın yanına alıp getirirler. Ancak kız hiç konuşmaz. Kızı konuşturmak için ne çareye başvurmışlarsa da hepsi boşa gider, kız ağzını açıp tek lâf etmez. Sonra vezirlerin birisi kız sokak sokak, köy köy dolaştırmayı padişaha teklif eder. Öyle de yaparlar. Bu sırada kız iki yerde gülmüş, ama yine konuşmamıştır. Bu durumu padişaha gelip haber verirler.

Padişah, kızın yanına gelerek "İki yerde gülmüşsün. Eğer bunun sebebini söylersen seni daha önceki yerine gönderirim, deniz dibinde suda yaşayabilirsin" der. Kız, neden güldüğünü söyler. Bunun üzerine onu önceden tuttukları yere getirip denizin dibine bırakıverirler. O zaman kız, deni-

zin dibinden bir avuç un alarak çıkar, fakat un kupkurudur. Kız; "Bu un benden padişahınıza armağan olsun, onunla padişahınıza ekmek pişirip verin" der. Unu padişaha getirirler. Padişah da ekmekçisine o undan ekmek pişirip getirmesini emreder. Ekmekçi, unu yoğurur, hamur yapar ve fırına kor, ancak bilmeden ekmeği yakar. Daha sonra da bu ekmeği padişaha götürmekten korkar, başka bir undan ekmek pişirip padişaha sunar. Kızın verdiği undan pişirdiği yanık ekmeği ise bir yere gizler. Tam bu sırada kapıdan dilenerek ekmek soran Lokman adındaki çocuk gelir. Bu çocuğa Lokman Yetim derlermiş. Ekmekçi, daha önce yaktığı ekmeği Lokman Yetim'e verip "Bu ekmeği köyden uzakta ye, bu civarda yeme" diye nasihatte bulunur. Lokman Yetim, yanık ekmeği alıp gider ve otluk bir arazide yemeye başlar. O sırada, yani Lokman Yetim ekmeği yerken etrafındaki otlar ve çeşitli bitkiler; "Ben filan hastalığa dermanım, ben falan hastalığa dermanım" diye konuşmaya başlarlar. Lokman Yetim, ekmeği yiyip bitirinceye kadar otların ve bitkilerin her biri hangi hastalığa ilaç olduklarını söyleyip durmuşlar. Lokman Yetim, otların hangi hastalıklara çare olduğunu bellemiş. Daha sonra köye gelerek hastalara hekimlik etmeye başlar. Onun baktığı hastaların hepsi şifa bularak kurtulur, sağlıklarına kavuşur. Bunun üzerine Lokman Yetim'in adı Lokman Hekim olarak kalmıştır.

"Lukman Hekim" hakkındaki efsaneler; halkın arzularının bir çeşit ifadesidir. Kuzey Kafkasya Oğuzlarının, diğer bazı masallarının kahramanları, hayvanlara veya çaresiz duruma düşen fakirlere ve gariplere iyilik ederler; sonra kendi başlarına zor bir durum geldiğinde de önceden iyilik ettiği kişiler veya varlıklar yetişerek kahramanları zulümden kurtarırlar. Bazı masallar ise Türkmenistan Türkmenleri tarafından anlatılan masallarla mukayese edildiğinde daha kısa olup sadece derin bir mânâyı ifade etmektedir. Meselâ Kafkasya Türkmenlerinde şöyle kısacık bir hikâye anlatılır:

"... Bir padişah varmış. Onun ülkesinde bir açlık felâketi meydana gelmiş. Fakat padişah, halkın durumuna bakmadan kendi adını yüceltmek için saf altından bir saban yaptırmış ve halkı toplayarak:

- Ey halkım, bunun fiyatı, değeri ne kadardır? Kaç para eder? diye sormuş. Toplanmış olan kalabalıktan herkes farklı bir şey demiş:

- Bunun fiyatı beş bin tümen!..

- Saban altından yapılmış, onun değeri olmaz, ona hiç kimse para yetiremez. Çok pahalı olmalı!..

- On beş bin tümen!..

Bu konuşmaları dikkatle dinleyip duran ve ülkenin içinde bulunduğu ağır durumu, açlığı ve zavallılığı gözünün önüne getiren yaşlılardan birisi:

- Padişahım, beni öldürmez de affederseniz bu sabanın gerçek fiyatını söyleyeyim, demiş.

- Haydi söyle, affettim!

- Söyleyeyim. Yazın yağmur olmazsa, güzün yağmur olmazsa bu sabanın fiyatı el kadar bir kara ekmektir!.."

Üzerinde durduğumuz Türkmenlerin halk edebiyatı ve folkloru çok yönlüdür, kendine has bir konu zenginliğine ve ustalık gerektiren türlere sahiptir. Biz sadece onlardan bir kısmını örnekleyerek gözden geçirmeye çalıştık. Bu sahha, aslında özel araştırmaları beklemektedir.

KUZEY KAFKASYA (STAVROPOL) TÜRKMENLERİNİN ŞAİRLERİ

Her milletin şâiri, öncelikle o milletin kültürünün temsilcisi sayılır. Kuzey Kafkasya (Stavropol) Türkmenlerinin de böyle kültür temsilcileri vardır.

Ekim Devrimi öncesinde Stavropol Türkmenleri arasında Zarmuhammet (Zarkey), Halkey, Bazar, Orazhacı, Memmetdurdı, Hocay ve Humar adındaki şairler geniş şekilde tanınmışlardır. Bu şâirlerin edebî anlayışları ve eserleri hakkında yeterli bilgi olmamasına rağmen halk Bazar'ın, Orazhacı'nın, Halkey'in ve diğerlerinin adlarıyla birlikte pek çok şiirini günümüze kadar ulaştırmayı başarabilmiştir.

Elbette ki biz yukarıda adlarını saydığımız bu şâirlerin eserlerinde yüksek bir sanat anlayışı ve ustalıkla yoğrulmuş yazılmış örneklere; hayat olaylarına fikrî anlamda yaklaşılarak ortaya konmuş şiirlere tesadüf edemeyiz. Aynı şekilde onların eserlerinde hayatın, dış dünyanın ve tabiatın çeşitli meselelerine tahsis edilmiş özel konulu eserler de yoktur. Stavropol Türkmenlerinin şiir sanatında bir husus özel bir geleneğe sahip olagelmıştır. Şâirlerin eserlerinde adı belli bir takım zengin kişileri övmek, onlara methiyeler kaleme almak, şiirleri çeşitli şahıslara, dostlara, sevgililere ve akrabalara ithaf etmek, gönül koyulan kişileri kötülemek, kişilerin isteği üzerine onların adına şiirler yazmak ve bunlara benzer diğer hususlar önemli yer tutmaktadır.

Bu gibi hususların şu anda da önemini yitirmediğini ben bir kaç defa gözlemledim. Şâir, bir şahsı övmek suretiy-

le sadece ona hitaben bir şiir yazmaktadır. O, bu şiirinde ithaf ettiği kişinin bütün aile fertlerinin ismini anar, her birine bir kaç bent ayırır, onları metheder, güzel özelliklerini ve huylarını, başkalarına yaptıkları iyilikleri ön plâna çıkarır. Daha sonra şiirini yanına alarak şiiri kime ithaf etmişse onun evine gelir. Ev sahibi, komşularını ve bazı yakınlarını evine davet eder. Özel olarak hazırlanan çay içilip yemek yenildikten sonra şâir, eline "dutar"ını alıp kalabalık içinde şiirini özel bir melodiyle türkü hâlinde okur.

Bazar, Halkey, Zarmuhammet, Memmetdurdı ve Orazhacı'nın sanat anlayışları esasen yukarıda belirtilen âdet ve gelenekler istikametinde gelişmiştir. Biz, onların eserlerinde Musahacı ve Eşeyhacı gibi belirli zenginlerin vasfını, bazı şahısların gamını, kederini ve dünyadan şikâyetlerini görürüz. Ancak bunlarla birlikte onların eserlerinde halkın durumunun kötülüğünü (Meselâ Orazhacı adlı şâirin "Kavkaz Türkmenleri" adındaki şiiri) ortaya koyan bazı şiirlere ve daha sade sözlerle ifade edilen hayatın gerçekleriyle ilgili manzumelere de tesadüf etmekteyiz. Araştırmacı A. N. Samoyloviç 1912 yılında Zarmuhammet (Zarkey) adındaki şâirin kendi ağzından dört şiirini kaydetmiştir.

Şâir Halkey'in şiirlerinin ekseriyeti değişik şahıslara ithafen yazılmış şiirlerdir. Meselâ onun "Pirekey" ve "Gutlı bolsun" adlarını taşıyan şiirleri, basitliği ve sadeliğiyle diğerlerinden farklılaşmaktadır. Şâir Halkey, "Pirekey" şiirini Pirekey adındaki bir şahsa ve onun ailesine ithaf etmiştir. Bu şiiri bana Çur köyünde yaşayan Pirekeyev Abdilla'nın (1884 doğumlu) bizzat kendisi söyledi:

PİREKEY

Edilbay'da¹ öyli-işikli²,
Yanı hatarlı³, inerli⁴,
İçen⁵ çayı bal, şekerli,
Saçağın şal⁶ Pirekey.

¹ bir köyün adı ²evli-eşikli ³katarlı ⁴erkek develi ⁵içtiği ⁶sofran şal

Muhammed'in ornuñ tutsun¹,
Yaş² Ahmed'in yigit yetsin,
Sana dürli pudak bitsin³,
Pudak üstünde dur, Pirekey.

Cennethan'in asan çayı,
Oturanıñ⁴ Horun çayı⁵,
Bal-şekerden onuñ çayı,
İçip otur sen, Pirekey.

Yaş⁶ Ahmed'in ber diyyer⁷,
Sapanı⁸ gola al⁹ diyyer,
Yene¹⁰ şahır¹¹ aytsın¹² diyyer,
Salar bolsañ¹³, sal, Pirekey.

Men¹⁴ Halkey bir atım bar¹⁵,
Uyalar¹⁶, umıdım, yüzüm bar,
Bir on manat¹⁷ hacatım bar¹⁸,
Yok diyme, ber, Pirekey.

Şâir Bazar hakkında bir şey söylemek gerekirse onun şiirlerinin özellikle hayatla ilgili olduğunu belirtmek yeterlidir.

Yusupgulak köyünde yaşayan ihtiyar İslamaga, Bazar adındaki şâirin bir şiiri hakkında bana şöyle bir söz etti: Şam adlı bir adamın Habıp adındaki oğlu Dağıstan'a okumaya gitmiş. Bir kaç ay Dağıstan'da okumuş. Ancak bir gün Habıp'ın annesi ve babası onu görmek isteyerek köye dönmesi için telgraf çekmişler. Habıp, Dağıstan'dan köyüne dönmüş. Bu haberi, yani Habıp'ın geldiğini şâir Bazar, annesine bir şiirle müjdelemiş:

Sim ucundan¹⁹ kagız²⁰ geldi,
Dil ucundan galam²¹ geldi,
Dağıstan'dan özi geldi,
Ay indi gözün, ay indi²².

¹ yerini tutsun ²genç, küçük ³filiz, sürgün bitsin ⁴oturduğun, yerleştiğin
⁵Horun yeri, bölgesi ⁶genç, küçük ⁷ver diyor ⁸sapanı, atkıcı ⁹eline al
¹⁰yine, tekrar ¹¹şâir ¹²söylesin, okusun ¹³bırakırsan ¹⁴ben ¹⁵adım var
¹⁶bacılar, kızkardeşler ¹⁷on ruble ¹⁸ihtiyacım var ¹⁹tel ucundan, telgrafla
²⁰kâğıt ²¹kalem ²²"gözün aydın" anlamında söz.

Altın bilen¹, ala mindi²,
Gemi bilen³, göle mindi,
Beri garap⁴ yola mindi,
Ay indi gözüñ, ay indi.

Tak-tak edip tagtañ⁵ geldi,
Aygır minen⁶ agtañ geldi⁷,
Dağıstan'dan sohtañ⁸ geldi,
Ay indi gözüñ, ay indi.

Yol uzak, pıragıñ geldi⁹,
Şam yeznem¹⁰, çıragıñ geldi¹¹,
Habıbillacan'ın¹² geldi,
Ay indi gözüñ, ay indi.

Şâir Bazar şiirini söyleyip bitirdikten sonra Habıp'ın annesi Totay Han ile babası Şam, şâire "Müjdene karşılık olarak bir tay veririz" demişler. Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen tay verilmemiştir. Bunun üzerine şâir Bazar, Totay Han ile Şam'a bir şiir daha söyler:

Gayış-gayış¹³ gama diyer¹⁴,
Eşiden gören neme diyer¹⁵,
Ne inandıñ¹⁶ Şam'a diyer,
Bolyar¹⁷, hanım, zıyanı yok.
(Gaygırmaz, hanım, gaygırmaz¹⁸).

Beren tayıñ¹⁹, "gulan" boldı²⁰,
Yıl aylanman²¹ "dönen" boldı²²,
Rast sözün²³ yalan boldı,
Bolyar, hanım, zıyanı yok.

Senden ozal²⁴ daz²⁵ bolandır,
Aga ine²⁶ göz bolandır²⁷,
Aydan sözün yazılıdır²⁸,
Bolyar, hanım, zıyanı yok.

¹ altın ile, altınla ²al ata bindi ³gemiyle ⁴beri dönüp ⁵tak tak ederek tah-tan geldi ⁶aygıra binen ⁷hadımın, iğdişin geldi ⁸taleben, öğrencin ⁹fırakın, ayrı olduğun ¹⁰Şam eniştem ¹¹ışığın, nurun geldi ¹²oğulun adı ¹³kayış kayış ¹⁴kama, hançer der ¹⁵ne der ¹⁶ne inandın ¹⁷peki, tamam ¹⁸merhamet etmez, acımaz ¹⁹verdiğin tayın ²⁰kulan, yaban eşiği ²¹yıl bitmeden ²²sözünden dönen oldu ²³doğru sözün ²⁴senden önce ²⁵kel, saçsız ²⁶ağabey kardeş ²⁷görmüştür, şahit olmuştur ²⁸söylediğin sözün yazılıdır, yazılmıştır.

Tay diyenñiz¹ bir gulun²,
 Meger şeytan bağlap golun³,
 Bazar bir perdeli gelin⁴,
 Bolyar, hanım, zıyanı yok.

Günümüz şâirlerinden Hacımuhammedov Gurban ile Cumanıyazov Murtaza'yı da hatırlatmalıyız. Ben bu şâirlerle 1957-1958 yıllarında karşılaşmıştım. O sıralar epey yaşlanmışlardı. Hacımuhammet Gurban (1894 doğumlu), Sarıgamış köyünde öğretmen olarak çalışıyordu. Onun sanatının ilk döneminde ortaya koyduğu eserleri daha ziyade sosyal temalara eğiliyordu. Özellikle 14 bentten oluşmuş "Nire barayın-Nire bararsın" adlı şiiri oldukça farklıdır. Şâir, bu şiirinde dağlar ile söyleşir. Bazı bentleri okuyalım:

Şâir Gurban: Buyra otlı⁵ gara dağlar,
 Men sizden habar alayın.
 Galmadı dızımda hallar,
 İndi men nire barayın⁶?

Dağ: Meniñ adım dağlı Vulum⁷,
 Çegem⁸ bolar ulı ilim⁹,
 Ne sebepten çekdin zulum,
 Bilmen men, nire bararsın¹⁰?

Şâir Gurban: Gozgaldı¹¹ garıbın derdi,
 Gözüm köp¹² yamanlık¹³ gördi,
 İlimize açlık girdi,
 Doğru habar bergin¹⁴ dağlar.

Dağ: Ovnu¹⁵ dağlardan ötensin¹⁶,
 Zat görmeyen¹⁷ munda yetensin¹⁸,
 Bir etseñ¹⁹, iki yatarsın,
 Bilmen men, nire bararsın?

Şâir Gurban: Hezir²⁰ üstüne çıkar men²¹,
 Şahmar yılan dek²² çakar men²³,

¹ tay dediğiniz ² kulun, sıra ³ bağlamış elini ⁴ hayalı, arlı gelin ⁵ kıvrıcık otlu ⁶ nereye gideyim ⁷ bir dağ adı ⁸ kumum, kumsalım ⁹ ulu, büyük ilim ¹⁰ nereye gidersin ¹¹ depreşti ¹² çok ¹³ kötülük ¹⁴ ver ¹⁵ küçük, alçak ¹⁶ aşansın, geçersin ¹⁷ bir şey görmeden ¹⁸ buraya gelensin, ulaşansın ¹⁹ etsen, yap-san ²⁰ şimdi ²¹ çıkarım ²² Şahmaran yılanı gibi ²³ sokarım.

Gazan asıp¹ ot yakar men²,
Bu saat³ üstünde, dağlar.

Dağ: Neçün geldiñ başdan başa,
Vulum dağlarından aşı,
Görnüşin meñzar bir yaşa⁴,
Bilmen men, nire bararsın?

Şâir Gurban'ın şiirlerinin bir kısmı zamanında kasa-
ba gazetesinde neşredilmiştir. O, şiirlerinde çiftçiliği ve bu
hususla çekilen zahmeti vassafetmektedir.

1926 yılında Hacınazar Cumanıyazov'un ve Serdar
Arifullin'in Türkmen Türkçesinde yazdıkları "Gız Berüv"
adlı draması müstakil bir kitapçık olarak yayımlanmıştır.
Yazarlar bu eserlerinde kadınların ve kızların hürriyetini
koruyup onların satılmasına kuvvetle karşı çıkmaktadırlar.
Stavropol Türkmenlerinde Cumanıyaz Murtaza sadece bir
şâir değildir. O aynı zamanda halkın yıllardır sahneden in-
dirmediği dört perdelik "Zalım Kazı" adındaki bir dramanın
da yazarıdır. Şâirin türlü konularda yazdığı şiirleri, kasaba
gazetesinin muhtelif sayfalarında yayımlanmıştır. Cumanı-
yazov Murtaza'nın "Hoş Geler", "Partizan", "Zalım Kazı
(Drama)" gibi eserleri özellikle üzerinde durulması gereken
eserlerdir. O, II. Dünya Savaşı yıllarında yazdığı "Hoş Ge-
ler" adlı şiirinde Kafkas Türkmenlerinin diğer halklarla bir-
likte el ele verip yaşadıkları bölgeleri ve bu bölgelerin zen-
ginliklerini tasvir eder; ayrıca işgalcilerin yerle bir edileceği-
ne halkı inandırmaya çalışır. Şiirin bazı bentlerini birlikte
okuyalım:

Vasp edeyin⁵ Garagac'ın⁶ yerini,
Hovası⁷, hasılı⁸ halka hoş geler.
Görmedikler bilmez sayı⁹, derini¹⁰,
Bilmez yerde¹¹ köp¹² kınçılık¹³ düş geler¹⁴.

¹ kazan asarak, kazan yerleştirerek ² ateş yakarım ³ şu anda, şimdi ⁴ gence,
delikanlıya ⁵ vassafedeyim, anlatayım ⁶ Stavropol şehrine Türkmenlerin
verdiği ad ⁷ havası ⁸ mahsulü, ürünü ⁹ sığı, sığ yeri ¹⁰ derini, derin yeri
¹¹ bilinmeyen yerde ¹² çok ¹³ zorluk, sıkıntı ¹⁴ rast gelir, karşılaşılr.

Bugday, kartop¹, ekin ön gelir gatlı²,
Kartopı iridir, tagamlı³, datlı,
Bag-bakcası misli cennet mısalı,
Görenlerin gövünlerine⁴ hoş gelir.

Derekler⁵ gögerer yapraklar atar,
Baglarına dürlü miveler biter,
Azat halkım yeñip maksada yeter,
Hova tolkunundan⁶ hoş habar gelir.

Nemisler⁷ yeñiler, uruşlar togtar⁸,
İle dıñlık gelir⁹, hasıl¹⁰ kop bolar¹¹,
Murtaza öz magtan¹² yerinde galar,
Yeñiş bayramında¹³ mertler duş bolar¹⁴.

1934 yılında Stavropol işgalcilerden ve aklardan¹⁵ kurtuluşunun 15. yıldönümünü kutlamaktadır. Stavropol'dan düşmanları kovup çıkarmakta 'partizan'ların özelikle rol oynadığı bilinmektedir. O yıllarda şâir Murtaza, "Partizan" adlı şiirini yazıp yayımlar. Şâir, bu şiirde savaş meydanının er partizanlarını tasvir eder, onları Garagaç şehrini 'aklar'dan kurtardıkları için tebrik eder. Bazı bentlerine göz atalım:

Garañkıdan¹⁶ göçüp geldik kommuna¹⁷,
Göçde kervenlerin neri¹⁸ partizan.
Biri üstün duşmanların mününe¹⁹,
Söveş meydanının şiri²⁰ partizan.

Gahrıman gayratlı, yogun²¹ bilekli,
Taypanmaz²², tayınmaz²³, gaytmaz²⁴ yürekli,
Yoksul illerinde sarsmaz direkli,
Azatlık bağının güli partizan.

On beş yıldır Istavropol alınıp,
Aklar²⁵ gaçıp, gızıl gelip, gonulip²⁶,

¹ patates ² tam on katlı gelir ³ lezzetli ⁴ gönüllerine ⁵ kavaklar ⁶ dalgasından
⁷ Almanlar ⁸ savaşlar ⁹ rahatlık gelir ¹⁰ ürün, mahsul ¹¹ çok olur
¹² pamuğun ¹³ zafer bayramında ¹⁴ karşılaşır, rastlaşır ¹⁵ Ak-kızıl renkle-
rinden kasıt, komünist karşıtları ile komünistlerdir. ¹⁶ karanlıktan ¹⁷ ko-
mün hayata ¹⁸ erkek devesi ¹⁹ bin tanesine ²⁰ arsları ²¹ kalın ²² yenilmez
²³ çekinmez ²⁴ geri dönmez ²⁵ komünist olmayanlar ²⁶ komünistler gelip
yerleşip.

Erkinliğin¹ düybi² mekem salınıp³,
Bakı bossanının⁴ güli partizan.

İndi hocalığa⁵ kömek berdiler⁶,
Üstünlük, gazanca sebep boldular,
Her işde batır⁷ adın aldılar,
Dillerden dillere dessan partizan.

Cumanıyazov Murtaza'nın dört perdelik "Zalım Kazı" adlı piyesinde tefecilik yapan bir kadının kötü niyetleri açığa çıkarılıyor. Kadı, 65 yaşında bir adam oluşuna bakmadan 24 yaşındaki Nesipli adlı bir kıza âşık olur. Onun bütün maksadı Nesipli'yi kendine hanım etmektir. Bunun için halkı aldatarak, onların kanını sorarak kazandığı haram paraları ve bütün malını mülkünü esirgemeyeceğini söyler. O, paraya pula kapılıp kendi kapısında çalışan 19 yaşındaki Genci'nin de hakkını vermekten imtina eder. Ancak Nesipli'nin ve Totay'ın akıllı davranışları kadının baltayı taşla vurmaya yol açar. Nesipli'nin ve Totay'ın kadından öç alma hususundaki akıllı hareketlerine Genci de ortak olur. Gençlerin işi meydana çıkar. Böylece önceden hazırlanan plân gereği kadı maskara edilir. Genci de alın terinin hakkını alır.

M. Cumanıyazov'un "Zalım Kazı" piyesinin başkahramanı olan kadı, üst sınıfın tipik bir temsilcisidir. Yazar onun tipinde cimriliğin, zalimliğin ve bozuk ahlâklı olmanın tipik özelliklerini toplamayı başarmıştır. Eserin diğer kahramanları olan Genci, Nesipli ve Totay olumlu kahramanlar olarak kadının hareketlerine karşı çıkarlar. Onların tipleri, cemiyetin zararlı unsurlarını ortaya çıkaran, feodal zulme karşı isyan eden şuurlu gençler hükmündedir. Ancak genel olarak söylenirse, eser henüz büyük bir ustalık ve ayrıntılı konuları işlemekten uzaktır. Daha sade ve samimidir. Dolayısıyla belirli bir ustalık ve üslûp dikkati çekmez. Olumlu kahramanların bazı davranışları pek de inandırıcı değildir. Bazen kahraman hiç bir gerekçe göstermeden güç karşısında aciz kalmaktadır. Meselâ Genci, kadından hakkını almak için

¹ hürriyetin ² derecesi ³ perçinleşmiş ⁴ ölümsüzlük bahçesinin ⁵ çiftliğe ⁶ destek verdiler, yardımcı oldular ⁷ yiğit, kahraman.

ona karşı itibarlı bir mücadele vermek yerine 19 yaşındaki bir cahil çocuk gibi sokağa çıkıp ağlamayı tercih eder. Yine de eserin halk arasında önemli bir etki yaptığı şüphesizdir.

Stavropol Türkmenlerinin edebî zenginliği, benim yukarıda söylediklerimle asla tamamen ifade edilmiş olmaz. Bu Türkmenlerin halk şiiri sanatı ve folkloru çok yönlü bir özellik gösterir ve sınırları oldukça geniştir. Bu yüzden de bu türlerin ve temsilcilerinin çok sayıda eseri vardır. Bunların hepsi özellikle incelenip araştırılmayı beklemektedir. Biz elimizdeki bütün imkânları kullanarak yüzlerce yıl önce Kafkasya sahralarına göçüp gitmiş ve zamanla buraları kendine vatan edinmiş Oğuzları-Türkmenleri bilimin ve kültürün bütün sahalarında tam olarak incelemeliyiz. Bunun bizim ortak Türkmen ilmine ve millî kültürüne, onların zenginleşmesine ve gelişmesine önemli derecede katkı sağlayacağı açıktır.

KUZEY KAFKASYA (STAVROPOL) TÜRKMENLERİNİN DİLİ HAKKINDA KISA NOTLAR

Stavropol Türkmenlerinin dili hakkında konuşurken öncelikle bu meselenin özel önemini ve başlı başına bir problem olduğunu kabul etmek gerekir. Biz bu Oğuz aşiretlerinin dili konusunda bir süre önce bir takım eserler yayımlamıştık¹. Elinizdeki eserimizde ise sadece kısa hatırlatmalarla yetineceğiz. Stavropol Türkmenlerinin dili, bazı fonetik, gramer ve kelime hazinesi özellikleri dışında günümüz Türkmen şivesinden temelde bir farklılık göstermez. Onların dili, bugünkü Türkmenistan'da yaşayan Çovdur boyunun diline benzemektedir. Türkmen edebî dili ile Stavropol Türkmenlerinin lehçesi arasındaki farklılıklar ise epey fazladır ve kendine has özellikler taşımaktadır. Bu özellikler öncelikle Stavropol Türkmenlerinin lehçesinin kendine has olan ayırıcı vasıflarıdır. Diğer yandan bu özelliklerin bir ço-

¹ Prof. Dr. Sapar Kürenov; *Stavropol Türkmenleri ve Olanın Medeni Baylığı*, Aşgabat 1962; "Demirgazık Kavkaz (Stavropol) Türkmen Geleşiginiň Morfologik Ayratynlyğı", *İzvestiya AN TSSR*, Seriya obşestvennih nauk, Aşgabat 1959, No:3; "Demirgazık Kavkaz (Stavropol Türkmenlerinin Geleşiginde İşligiň Şert, İşleg-Buyruk Formalarının Ayratynlıkları", *İzvestiya AN TSSR*, Seriya obşestvennih nauk, Aşgabat 1959, No: 4; "Demirgazık Kavkaz (Stavropol) Türkmenlerinin Geleşiginde Kâbir Fonetik Ayratynlıklar", *Trudy Instituta Yazıkoznaniya AN TSSR*, Vıpusk 4, Aşgabat 1959; "Nekotorıye İstoriko-lingvistiçeskiye Svedeniya O Severokavkaskih (Stavropolskih) Turkmenah", *İzvestiya AN TSSR*, Seriya obşestvennih nauk, Aşgabat 1958, No:4; "Demirgazık Kavkaz (Stavropol) Türkmenlerinin Geleşiginde İşlikleriň Ayratynlıkları", *Trudy Instituta Yazıkoznaniya AN TSSR*, vıpusk IV, Aşgabat 1959.

ğu bu Türkmenlerin başından geçen olaylarla ve komşu halklarla kurdukları ilişkilerle yakından ilgilidir. Stavropol Türkmenlerinin günümüzden bir kaç yüzyıl önce şu anki Türkmenistan coğrafyasından ayrılıp göç etmeleri ve sonraki yüzyıllarda Ruslar, Kalmıklar ve bir takım Türk dilli halklarla (Başlıca Tatarlar, Nogaylar ve Kumuklar; daha sonra ise Kazaklar ve Kırgızlarla) hayatın bütün sahalarında yakın ilişkiler kurmaları, onların dilinde bir çok özel farklılıkların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu gibi özellikler onların lehçesinin gramer yapısı, fonetiği ve kelime hazinesinde karşımıza çıkmaktadır.

Fonetik olarak Türkmen edebî dilinde kısa ünlüler ile söylenen bir takım sözler, Stavropol Türkmenleri lehçesinde uzun ünlülerle söylenir. Meselâ¹: "aylanar-aylanar", "taşla-taşla", "şaylanar-şaylanar", "āgır-agır", "tōy-toy", "bōy-boy", "sōndi-sōndi", bilēn-bilen", "ekēn-eken", v.s. Türkmen edebî dilinde sedâlı g, d, b sesleri ile başlayan bir takım sözler, bu lehçede ise sedâsız k, t, p sesleriyle başlamaktadır. Böyle bir özellik diğer Türkmen lehçelerinde de vardır, ancak Stavropol Türkmenlerinde daha çok karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi Stavropol Türkmenlerinin lehçesi üzerinde Nogay ve Tatar lehçelerinin kuvvetli tesiridir. Meselâ: "kelin-gelin", "kötermedi-götermedi", "köçeyik-göçeliñ", "kabır-gabır", "töküp-döküp", "tövesi-depesi", "turna-durna", "takıldır-dakılyar", "purçunda-burçunda", "pitmedi-bitmedi", "pult-bult", "pürçö-büre", "purç-burç", "pereket-bereket" v.s. Türkmen edebî dilinde k, g ünsüzleriyle başlayan bir takım sözler, Stavropol Türkmenlerinde h ile başlamaktadır. (h < k, g). Başka bir gurup kelimelerde ise ünlü ile başlayan sözlerin önüne h getirilmektedir. Meselâ:

¹ İkinci sıradaki kelimeler, Türkmenistan Türkmenlerinin edebî dilindeki söylenişini belirtmektedir. Uzun ünlüler üzerlerine konan uzatma işaretleriyle ifade edilmiştir.

Stavropol Türkmenleri

Lehçesi

hırk
huvat
hovaladı
hak
hıvla
hayçı
hırkılık
hupba
hadır
himmat
horkdı
hırmızı
hicâlat
helek
hürkdi
hövüt
hâşık
halâç
haşgıruv
hömrî
hâldâpdır
hürkör

Türkmenistan Türkmenleri

Edebî Dili

kırk
kuvvat
kovaladı
kak
kıvla
gayçı
gırkılık
gupba
gadır
gımmat
gorkdı
gırmızı
gıcâlat
elek
ürkdi
övüt
âşık
alâç
asgırmak
ömri
âldâpdır
ülkör

v.s.

Stavropol Türkmenleri lehçesinin morfolojisindeki özelliklerin çoğu fiillere ve onların çekimlerine aittir. Mese-lâ şimdiki zaman çekiminin bazı fiillerde kullanılışı şu şekil-dedir: "aladur-alyar", "geledur-gelyar", "ol bayatır-ol baryar", "ol geyetir-ol gelyar". Meçhul (Belirsiz) gelecek zaman çeki-minde fiillerin şekli şöyledir: "biz alarıs-alarız-alarsık/ /biz alarıs", "biz barmassık-barmazdırıs-barmasdırız/ /biz barma-rız". Şimdiki zaman sıfat fiilinde ise şöyle bir durum vardır: "gelyeten kişi-gelyen adam", "baryatan oglonbaryan oglon" v.s.

Stavropol Türkmenleri lehçesinde hayatın bazı saha-larında karşımıza çıkan bir takım kelimeler, Türkmen edebî dilinde ve Türkmen dilinin diğer lehçe ve ağızlarında görül-memektedir. Ya da aksine Türkmen edebî dili ile lehçe ve

ağızlarında sıkça kullanılan bazı kelimeler, Stavropol Türkmenleri tarafından kullanılmamaktadır. Bunun sebebinin tarihi şartlarla ilgili olduğu açıktır. Bu lehçenin kelime hazinesinin en temel özelliğini belirleyen ve onu diğer Türkmen lehçelerinden ayıran esas husus, Stavropol Türkmenlerinin diğer Türkmen aşiretlerine göre daha önce, yani XVI. yüzyıllardan bu yana Rus, Nogay, Tatar, Kuzuk, Kalnuk halklarının ve dillerinin etkisinde kalışlarıdır, onlarla daima yakın ilişki kurmuşlardır. Bu yüzden de Stavropol Türkmenlerinin dilinin kelime hazinesinde yer alan bazı kelimeler ve çeşitli konularla ilgili adlar, bu dillerden alınmıştır. Bazı kelimeler ise Türkmenistan Türkmenleri tarafından da kullanılıyor, ancak edebî dilde ifade ettikleri anlam ile Stavropol Türkmenleri arasında ifade ettikleri anlam tamamiyle farklıdır; yani şekil bakımından benzerlik göstermelerine rağmen mânâları başka başkadır. Meselâ; "gamak", "telfek (telpek)", "aydım", "bagana", "iym", "olca", "sokdı" v.s. kelimeler Türkmen edebî dilinde de Stavropol Türkmenleri arasında da kullanılıyor ve söylenişleri de aynıdır. Ancak bu kelimelerin anlamları bütünüyle değişiktir. Türkmen edebî dilinde "gamak" denilince biz dağlarda yetişen 'gamag'ı anlarız. Stavropol Türkmenlerinde ise 'gamak' sözü 'peşmek' (ufak yapağı) anlamı taşımaktadır. "Telfek (Telpek)" denilince Türkmenistan'daki Türkmenler insanların başlarına giydikleri kalpağı anlar, ancak Stavropol Türkmenlerinde 'telfek', küçük cam kap anlamındadır. "Aydım" kelimesi edebî dilde düğün, eğlence ve konser verilen yerlerde söylenen türküler, şarkıları ifade ederken Stavropol Türkmenlerinde ise bir adam ölünce kadınların ağlayarak söyledikleri "ağı"yı, yani ağıt kavramını ifade etmektedir. Bu gibi kelimelerin sayısını çoğaltmak mümkündür.

Son yıllarda bağımsız ve hür Türkmenistan'ın Aşkabat şehrinde bütün dünya Türkmenlerinin bir cemiyetinin kurulması ve bu konudaki çalışmaları yürütmek üzere "Vatan Cemiyeti" tesis edildi. Bu cemiyet dünya Türkmenlerinin tarihini, medeniyetini ve birbirleri ile olan ilişkilerini in-

celemek ve bu çalışmaları dünyaya yaymak hususunda bir çok faaliyetler yapmaktadır. Ülkemizde Stavropol Türkmenlerine ait "Güneş" adlı bir gazete de çıkmakta ve burada Stavropol Türkmenlerinin tarihine, kültürüne, folkloruna ve etnografyasına dair haberler, yazılar neşredilmektedir. Türkmen bölgesinde çıkarılmakta olan ve bütün vilayet halkına hitap eden "Rassvet" gazetesinin kültürel ve siyasî önemini de belirtmek gerekir.

KUZEY KAFKASYA (STAVROPOL) OĞUZLARINA GÖRE YILIN MEVSİMLERİ VE İKLİM BİLGİSİ

Kuzey Kafkasya Oğuzları (Çovdurlar, İgdirler ve Söyüncacılar) bir yılın mevsimlerini, aylarını ve günlerini yüzlerce yıldan beri kendilerince tasnif etmişler; çeşitli ayların ve günlerin iklimini değerlendirmeye çalışmışlardır. Çur köyünde yaşayan Pirekeyev Abdilla adlı ihtiyarın ağzından kaydettiğim malûmatlara göre Oğuzlar, bir tam yılı dört 'fasıl'a ya da dört 'tohsan'a; yani dört mevsime bölerler. Geleceğe göre yılın ayları ile günleri aşağıdaki şekilde tasnif edilmekte ve adlandırılmaktadır:

a) "Gış Tohsanı" [Kış Mevsimi] - XII, I ve II. Aylar:

1. 'Keygiñ' [Geyik] günü: 1-15 Aralık günleri;
2. 'Garsañ' [Bozkır Tilkisi] يا سا 'Kürene': 15-30 Aralık günleri;
3. 'Tilkiñ' [Tilki] günleri: 1-15 Ocak günleri;
4. 'Gañtar' [Ocak] ya da Kış Mevsiminin Ortası: 1-15 Ocak günleri;
5. 'Garşan' [Bozkır tilkisi] ya da 'Kurt' günleri: 16-30 Ocak günleri.
6. 'Garaguş' [Kartal] günü: 1-15 Şubat günleri.

Stavropol Türkmenlerinin dediğine göre bu günler kışın en soğuk günleridir.

7. 'Üyt' günü (Kit günü) ya da 'Lehen Balık' günleri: [Balina ya da büyük balık günleri]: 5-30 Şubat günleri.

Kış ayları geçtikten sonra Stavropol Türkmenleri şu şekilde şairâne mısralar söylerler:

Tohsan boldı, torgay çırladı.
[Kış mevsimi bitti, turgay kuşu öttü.]

Gitdi gışın tohsanı,
Geldi yazın bossanı
[Gitti kışın zemheri günleri,
Geldi baharın bağı bostanı.]

b) 'Bahar Tohsanı' [Bahar Mevsimi]- III, IV ve V. Aylar:

1. Acı Mart: 1-15 Mart günleri;
2. Tatlı Mart: 15-30 Mart günleri;
3. Gündönümü veya 'Hamel'¹: 12 Mart günü;
Mart ayıyla ilgili şöyle bir atasözü de vardır: "Mart çıkmadan dert çıkmaz".
4. Uzun sarı: 1-30 Nisan günleri;
5. 'Çogaş' [*Güneşlik*] günleri ya da 'gökleme' [*ilkbahar*] günleri: 1-30 Mayıs günleri.

c) 'Yaz Tohsanı' [Yaz Mevsimi] - VI, VII ve VIII. Aylar:

1. 'Kıçkey Çille' [*Küçük Çille*]: 1-25 Haziran günleri;
2. 'Ülken Çille' [*Büyük Çille*]: 26 Temmuz - 5 Ağustos günleri;
3. 'Sarı Tomus' [*Sarı Yaz*]: 6-31 Ağustos günleri.

ç) 'Güyz Tohsanı' [Sonbahar Mevsimi] - IX, X, XI. Aylar:

1. Mizan Ayı: Eylül ayının günleri;
2. 'Gurtga Çogaş' (Garrı-ayal-kempir) [*Kocakan*] günleri: Ekim ve Kasım ayları.

¹ Hamel: Anadolu'da Mart dokuzu denilen ve güneşin hamel burcuna girdiği gün.

TÜRKMEN ATASÖZLERİ
[NAKILLAR]

- * Aç towuk düşünde darı görer.
- * Adam sözleşse-sözleşse tapışar, haywan-ısgaşa-ısgaşa.
- * Adam gezmez, adı gezer.
- * Adam eli-bal.
- * Adam alası içinde, haywan alası daşında.
- * Adamın yere bakanından gork, suwuñ-siñnin akanından.
- * Adamın göwsünde arslanın yatağı bar.
- * Adamın adamdan parhı köp.
- * Ağaç barlı bolsa da, başı aşakdır.
- * Ağaç kesseñ uzun kes, -kesse bolar, demir kesseñ gısga kes, -süyse bolar.
- * Agadan ata bolmaz, yeññeden-eje.
- * Agıl iti öç bolsa, böri görse biriger.

Aç tavuk düşünde darı görür.

İnsan konuşa konuşa buluşur, hayvan koklaşa koklaşa.

İnsan gezmez, adı gezer.

Adam eli, bal.

İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında.

Adamın yere bakanından kork, suyun sessiz akanından.

İnsanın gönlünde arslanın yatağı vardır.

Adamın adamdan farkı çoktur.

Ağaç meyveli ise başı aşağıdadır.

Ağaç kesersen uzun kes, kısalabilir; demir kesersen kısa kes, uzayabilir.

Ağabeyden baba olmaz, yengeden anne.

Ağıl köpeği üç ise kurt görürse bir olur.

- * Agıl itsiz bolsa, doñuz depä çıkar.
- * Agıruw aşdan, daw garın-daşdan.
- * Agıruw ağızdan girer, bela ağızdan çıkar.
- * Ağız görki diş, göz görki gaş.
- * Aqlamadık oglana emjek yok.
- * Agsak-akıl, daz-bahıl.
- * Agsak keyik müñ torsuga tutdurmaz.
- * Agsak alsañ, sag dogar, tentek alsañ, soy dogar.
- * Ağışamlığını tapan ertirliğini gaygi etmez.
- * Ağışamıñ hayrından ertiriñ şeri.
- * Agzala ile baş bolma.
- * Agzıbire hudaý bir, agzalanı gañırır.
- * Ajal geler yorta-yorta, kime bu gün, kime erte.
- * Ajal göz bile gaşñ arasında.
- * Ajala derman yok.
- * Ajıgan ölmez, alñasan öler.
- * Ajıñ gözi ekmekde, dokuñ gözi hikmetde.
- * Ajıñ ańı bolmaz.
- * Ajısı bolmadıgıñ süycüsi bolmaz.
- * Ak gün agardar, gara gün garaldar.

Agıl itsiz ise domuz tepeye çıkar.

Ağıñ aştan, dert kardeşten.

Ağıñ ağızdan girer, belâ ağızdan çıkar.

Ağız güzelliği diş, göz güzelliği kaş.

Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

Aksak akıl, kel cimri.

Aksak geyik bin porsuğa tutulmaz.

Aksak alırsan sağ doğar, aptal alırsan soy doğar.

Akşamlığını bulan sabahlığını kaygi etmez.

Akşamın hayrından sabahın şerri.

Münafıkla bir işe girişme.

Mutabıka Allah bir, münafıkı cezalandırır.

Ecel gelir koşa koşa, kimine bu gün, kimine yarın.

Ecel göz ile kaş arasında.

Ecele derman olmaz.

Acıkan ölmez, acele eden ölü.

Açın gözü ekmekte, tokun gözü hikmette.

Acısı olmayanın tatlısı olmaz.

Ak gün ağartır, kara gün kararır.

- * Akmağın dilinde, akıllının elinde.
- * Akmak mıhman öy eyesine hödür eder.
- * Akıl aynamaz, altın çüyremez.
- * Akıl yaşda bolmaz, başda bolar.
- * Akıl öler, adalat ölmez.
- * Akıldan artık baylık yok, sağlıktan gımmat zat yok.
- * Akıllı öwrener, akmak öwreder.
- * Akıllı yigit yola elter, akmak yigit yolu yitirir.
- * Akıllı ilçi il düzer, yaman ilçi il bozar.
- * Akılsız bay bolandan, akıllı geday bol.
- * Akılın bolsa akıla eyer, akılın bolmasa, -nakıla.
- * Akılın bolmasa, yır diñle.
- * Ala towuk arpa saçar, öz aybını özi açar.
- * Alar-alar diyseñ, ala köpegem alar.
- * Aldan haldadır, aldanan yoldadır.
- * Aljagını bilse allasını gözlemez.
- * Allasız çöp başı gımıldamaz.
- * Alma öz agajından uzak düşmez.

Ahmağın dilindedir, akıllının elinde.

Ahmak misafir ev sahibini ağırlar.

Akıl değişmez, altın çürümez.

Akıl yaşta olmaz, başta olur.

Akıl ölür, adalet ölmez.

Akıldan büyük zenginlik olmaz, sağlıktan kıymetli şey olmaz.

Akıllı öğrenir, ahmak öğretir.

Akıllı yiğit yola getirir, ahmak yiğit yolu yitirir.

Akıllı elçi il düzer, kötü elçi il bozar.

Akılsız zengin olacağına akıllı dilenci ol.

Akılın varsa akıla uy, akılın yoksa atasözüne.

Akılın yoksa şiir dinle.

Ala tavuk arpa saçar, kendi ayıbını kendi açar.

Alır alır dersin ala köpeğim alır.

Aldatan hâldedir, aldanan yoldadır.

Alacağını bilse Allah'ını aramaz.

Allahsız çöp başı kımıldamaz.

Elma, ağacından uzağa düşmez.

- * Alma biş-agzıma düş.
- * Altı agañ bolup, ata bolup bilmez, yedi yeññeñ bolup, eje bolup bilmez.
- * Altı yaşar yoldan gelse, altmış yaşar aldından çıkar.
- * Altın-kümüşñ könesi bolmaz, ata-enäññ bahası bolmaz.
- * Altın çıkan yerinde gımat.
- * Altın yerde yatmaz, yağsılık yolda galmaz.
- * Altını ayan aç bolmaz.
- * Altıñ agzı bir bolsa, asmandakını alar, altmışıñ agzı ala bolsa elindäkini aldırar.
- * Alım bolmak añsat, adam bolmak kın.
- * Alıs yeri yakın eden at-tañrım, yat ili yakın eden gız-tañrım.
- * Alısdaki düşmandan ayak añdan dost yağsı.
- * Alısım yowuk boldı, ike-wüm üçew.
- * Ana-gazna, ata-yezne.
- * Anasız oğlan günde yetim, atasız oğlan toyda yetim.
- * Arabañ yamanı yol bozar, mollañ yamanı-din.
- * Arafat dagına çıkanda, her kim öz kowmunı gözlä.
- * Arkalı köpek gurt alar.
- * Arkasız är dawdan gaçar.

Elma piş, ağzıma düş.

Altı ağabeyin olmuş, baba olamaz, yedi yengen olmuş, anne olamaz.

Altı yaşındaki yoldan gelse altmış yaşındaki karşılamaya çıkar

Altının gümüşün eskisi olmaz, annenin babanın pahası olmaz.

Altın çıktığı yerde değerlidir.

Altın yerde yatmaz, iyilik yolda kalmaz.

Altını açıkta olan aç kulmaz.

Altı kişinin ağzı bir olsa göktekini indirir, altmış kişi muhalif olursa elindekini aldırır.

Âlim olmak kolay, adam olmak zor.

Uzak yeri yakın eden at, Tanrım; yabancı eli yakın eden kız, Tanrım!

Uzaktaki düşmandan ayak, ondan da dost iyidir.

Uzağım yakın oldu, ikim üç.

Ana hazine, baba enişte.

Anasız çocuk her gün yetim, babasız çocuk düğünde yetim,

Arabanın kötüsü yol bozar, molların kötüsü din.

Arafat Dağı'na çıkınca, herkes kendi kavmini arar.

Arkalı köpek kurt alır.

Arkasız er, kavgadan kaçır.

- * Arıklıktan at ölmez,
yortuşına guwanar.
- * Arpa tapmaz atına, nöker
toplar götüne.
- * Aş bermek-aslı bolan
baydan.
- * Aşı berseñ, aja ber, doka
berseñ gadrı yok.
- * Aşıklık görk islemez.
- * Aşım az bolsa-da, yalagım
giñ bolsun.
- * Aşını yaşıran-aş bolmaz,
yaşını yaşıran-yaş bolmaz.
- * At alma, eyer al, öy alma,
-goñşı.
- * At basman diyen yerine
müñ basar.
- * At bolmak taydan, yigit
bolmak soydan.
- * At erinlek bolsun,
är-burunlak.
- * At armaz, göwün arar.
- * At ayağı tentek, basman
diyen yerine müñ basar.
- * At ürken yerinden, är
gorkan yerinden.
- * Ata barka, ogul yaş, aga
barka, ini yaş.
- * Ata-enäniñ göwni ogulda,
gızda, ogul-gızıñ göwni dag
bile düzde.
- * Ata gargışı ok, ene gargışı
bok.
- * Atañ garrasa kaç.
- * Atañ bermediğini bazar
berer.

- Arıklıktan at ölmez, koşuşuna
güvenir.*
- Arpa bulamaz atına, asker
toplar götüne.*
- Aş vermek, asil olan zengin-
dendir.*
- Aşı verirken aç ver, toka verir-
sen kıymeti olmaz.*
- Âşıklık güzellik istemez.*
- Aşım az olsa da tabağım geniş
olsun.*
- Aşını gizleyen aşı olmaz, ya-
şını gizleyen genç olmaz.*
- At alma, eyer al; ev alma,
komşu al.*
- At basmasın dediğin yere bin
basar.*
- At olmak taydan, yiğit olmak
soydandır.*
- At kalın dudaklı olsun, er iri
burunlu.*
- At yorulmaz, gönül yorulur.*
- At ayağı yaramaz, basmasın
dediğin yere bin basar.*
- At ürktüğü yerinden, er kork-
tuğu yerinden.*
- Baba varken oğul genç, ağabey
varken kardeş genç.*
- Ana babanın gönlü oğulda
kızda, oğul kızın gönlü dağ ile
düzde.*
- Baba kargışı ok, anne kargışı
bok.*
- Baban yaşlanırsa kaç.*
- Babanın vermediğini pazar ve-
rir.*

- * Atıñ barlığında yol tanı,
atañ barlığında il tanı. *Atının varlığında yol tanı,
babanın varlığında il tanı.*
- * Atjak oğlan gizläp geler,
atmajak oğlan çenäp geler. *Atacak çocuk gizlenip gelir,
atmayacak çocuk doğrultup gelir.*
- * Atlan-atlan diyende, atı
yoklar öküner, ilin yağı ça-
panda, sowdı yoklar ökü-
ner. *Atlanın atlanın denince atı ol-
mayanlar pişman olur, ülkeyi
düşman talan edince zırhı ol-
mayanlar pişman olur.*
- * Atı barıñ ganatı bar. *Atı olanın kanadı vardır.*
- * Atılan ok daşdan gaytmaz. *Atılan ok taştan dönmez.*
- * Atıñ ayagına nal kaksañ,
eşek hem ayagını galdırar. *Atın ayağına nal çaksan eşek de
ayağını kaldırır.*
- * Atlıñ ırsğı alnında. *Atlının rızkı alnındadır.*
- * Atıñ başına iş düşse, agızdı-
rığı bile suw içer, yığıdın ba-
şına iş düşse, ädigi bile suwa
girer. *Atın başına iş düşse gemiyle su
içer, yiğidin başına iş düşse çiz-
mesiyle suya girer.*
- * Awçı et iyer, atını it iyer. *Avcı et yer, atını it yer.*
- * Ay dogsa, älem görer. *Ay doğarsa alem görür.*
- * Ayal garrasa, görki gider,
är garrasa, erki gider. *Kadın yaşlanırsa güzelliği gider,
erkek yaşlanırsa kuvveti gider.*
- * Ayalı bolmadığın hiyalı bol-
maz. *Karısı olmayanın hayali olmaz.*
- * Aybını yaşıran ayñalmaz. *Aybını gizleyen düzelmez.*
- * Ayda baralı, aman baralı. *Haydi gidelim, aman gidelim.*
- * Aydıp etdirip bolmasa,
urup etdirip bolmaz. *Söyleyip yaptıran olmazsa vurup
yaptıran olmaz.*
- * Ayrana gelen okarasını ya-
şırmaz. *Ayrana gelen kâsesini gizlemez.*
- * Ayıplının yüzi soluk. *Ayıplının yüzü soluk.*
- * Az bolsun, uz bolsun. *Az olsun, uz olsun.*
- * Az geple, köp diñle. *Az konuş, çok dinle.*
- * Azapdan kaçanın egni bit-
mez. *Azaptan kaçanın egni büyümmez.*
- * Azapsız yerin adı yok. *Azapsız yerin adı olmaz.*

- * Azaşanîñ aybı yok, aylanıp
ızın tapsa.
- * Azırganan aç galar.
- * Bağtın yatsa, düyânîñ üs-
tünde it yarar.
- * Bahıl bazara gitse, şum ha-
bar getirer.
- * Bal tutan barmagını yalar.
- * Bal süyji, baldan bala süyji.
- * Bal batmanı mün tılla aljak
şonda-da alar, bal batmanı
bir tılla, almajak şonda-da
almaz.
- * Balığın diriliği suw bilen.
- * Balık iyen etsiremez, eşek
münen atıramaz.
- * Barar guşuñ başı añrı.
- * Barılmadık yerde eşidilme-
dik habar bar.
- * Barını goyan uyalmaz.
- * Barı bilen bazar eyle.
- * Barlının yüregi suwlı.
- * Barlı günüm mihman gelse,
göterliban şat boldum.
Yoklı günüm mihman gelse,
örtəniban ot buldum.
- * Barlı magtansa tapılar, yarlı
magtansa çapılar.
- * Batırın üstüne batırk gelse,
batırlığı zaya, şahırın üstüne
şahır gelse, şahırlığı zaya.
- * Batırın aybını açma.
- * Baş bolmasa göwre lış.

- Şaşıranın ayıbı olmaz, dönüp
izini bulursa.*
- Azımsayan aç kalır.*
- Bahtın ters giderse devenin üs-
tünde it ısırır.*
- Cimri pazara gitse kötü haber
getirir.*
- Bal tutan parmağını yalar.*
- Bal tatlıdır, baldan çocuk tatlı.*
- Bal batmanı¹ bin altın, alaya-
cak yine alır, bal batmanı bir
altın, almayacak yine almaz.*
- Balığın diriliği su ile.*
- Balık yiyen et sayamaz, eşeğe
binen at sayamaz.*
- Varacak kuşun başı ileridedir.*
- Varılmadık yerde işitilmedik
haber vardır.*
- Varını bırakan utanmaz.*
- Herkes ile pazar eyle.*
- Varlıklarının yüreği sulu [olur].*
- Varlıklı günümde misafir gelse
heyecanlanıp şâd olurum.*
- Yoksul günümde misafir gelse,
ıstırap çekip yanarım.*
- Zengin övünse tasdik edilir,
âşık övünse susturulur.*
- Yiğitin üstüne yiğit gelse yiğitli-
ği kaybolur, şâirin üstüne şâir
gelse şâirliği kaybolur.*
- Yiğitin ayıbını açma.*
- Baş olmazsa gövde leştir.*

¹Batman: iki okka ile sekiz okka
arasında değişen ağırlık ölçüsü.

- * Başa bela gelir bolsa, iki barmak dilden gelir.
- * Başa bela dilden gelir.
- * Başda akıl bolmasa, iki ayağa güç düşer.
- * Başı yoguñ aşı yok.
- * Başı sağın malı tüköl.
- * Bay baya berer, hudayambaya.
- * Bay ajiğanda iyer, garıp- tapanda.
- * Bay malını bahıl gassanar.
- * Bay bolupdır diysele inan, patışa bolupdır diysele inan, geday bolupdır diysele inan, emma gılık- häsiyeti üytgäpdir diysele inanma.
- * Bayı mal basar, garıbı- maşgala.
- * Bayın işi perman bilen, yarlın işi arman bilen.
- * Bayın oğlu ölmän, yarlın ogluna gün dogmaz.
- * Baytal hokranmasa, at kişnemez.
- * Baytalla gımız ber.
- * Bazara baran barın harçlar.
- * Bazara bar, bagtıñdan gör.
- * Bazarda nätanıñ yok.
- * Beladan gaça yör, gaça yörseñ amansıñ.
- * Bergini beren yeñer, yolu- yörän.

Başa belâ gelirse, iki parmak dilden gelir.
Başa belâ dilden gelir.
Başta akıl olmazsa iki ayağa güç düşer.
Başı olmayanın aşısı olmaz.
Başı sağ olanın malı tam olur.
Zengin zengine verir, Tanrı da zengine.
Zengin acıkınca yer, yoksul bulunca.
Zenginin malını cimri kıskanır.
Zengin olmuş derseler inan, padişah olmuş derseler inan, dilenci olmuş derseler inan, ancak huyu karakteri değişmiş derseler inanma.
Zengini mal sıkır, yoksulu ailesi.
Zenginin işi ferman ile, âşıkın işi hayâl ile.
Zenginin oğlu ölmeden âşığın ogluna gün doğmaz.
Kısrak kuyruk sallamazsa at kişnemez.
Kısrakla kımız ver.
Pazara giden vârnı harcar.
Pazara git, bahtını gör.
Pazarda tanımadık olmaz.
Belâdan kaçıp git, kaçarsan sağ kalırsın.
Borcunu veren yener, yolu yürüyen.

- * Bergiliniñ malı yok, hastalınıñ janı yok.
- * Bergili bol-ogluñı öyer.
- * Berim gökden yol yasar.
- * Berim bek gapını açar.
- * Berip-alıp görmedik, berse ukusu tutmaz.
- * Bermezek hudaıdan ırmezek awçı.
- * Bermeziñ gazanı gaynamaz.
- * Baş barmak deñ dälidir.
- * Bihayadan döw gorkan.
- * Bijeli oğlan öykelemez.
- * Bikärden tañrı bizar.
- * Bilbiliñ yedi balası bar, yöne olarıñ biri bilbil.
- * Bilegi yogın biri yıkar, bilimi yogın-müñüni.
- * Bilmedige kömür-de bir, demir-de bir.
- * Bilmedik öwrener, düşünmedik bilmez.
- * Bir kemsiz gözef bolmaz.
- * Bir okana, bir dokana.
- * Bir gözümi beyleki gözüme mähtaç etme.
- * Bir heleyiñ hilesi, kırk eşege yük bolar.
- * Bir günün gudası-müñ günün doganı.
- * Bir günlük yola gitseñ, on günlük harjını göter.
- * Bir gülden bahar bolmaz.

Borçlunun malı olmaz, hastalının canı.

Borçlu olan oğlunu över.

Rüşvet gökten yol açar.

Rüşvet sağlam kapıyı açar.

Verip alıp görmeyen verse uykusu tutmaz.

Vermeyen Tanrı'dan erinmeyen avcı [yeğdir].

Vermeyenin kazanı kaynamaz.

Beş parmak denk değildir.

Hayasızdan dev bile korkar.

Hisseli oğlan gücenmez.

Aylaktan Tanrı bile şikâyetçidir.

Bülbülün yedi yavrusu vardır, ancak onlardan biri bülbül [olur].

Bileği güçlü bir kişiyi yıkar, bilgisi güçlü bin kişiyi.

Bilmeyene kömür de bir, demir de.

Bilmeyen öğrenir, düşünmeyen bilmez.

Bir okuyana, bir dokuyana.

Bir gözümü diğer gözüme muhtaç etme.

Bir kadının payı kırk eşeğe yük olur.

Bir günlük dünür, bin günlük kardeş [gibidir].

Bir günlük yola gitsen on günlük harcını götür.

Bir gülle bahar olmaz.

- * Bir begenen aglar, bir-de gınanan.
- * Bir goyundan ak-da dogar, gara-da.
- * Bir gören tanış, iki gören garındaş.
- * Bir sığırlı bir sözlär, iki sığırlı iki sözlär.
- * Bir ata kırk oğlu ekläpdir, emma kırk ogul bir atanı ekläp bilmändir.
- * Bir gün duz iyen yerine müñ gün salam.
- * Bir doymak, çala bayımak.
- * Bir ayıpdan är ölmez.
- * Birin görüp pikir et, birini görüp şükür et.
- * Bitine gahar eden köynegini yakar.
- * Biwepa yoldaşdan wepalı it yağşı.
- * Bizi haltada gizläp bolmaz.
- * Bogazı bogmasañ, bogaz düyäni yuwudar.
- * Boljak oğlan bokundan belli.
- * Bolugsız alyançañ boy oturgun ölinçañ.
- * Boş çuwal dik durmaz.
- * Bu günlüğünü tapan ertirliğini gaygı etmez.
- * Bu günki işini ertä goyma.
- * Bugday naniñ bolmasa, bugday sözüñ yokmudı?

Bir sevinen ağlar, bir de üzülen.

Bir koyundan ak da doğar, kara da.

Bir defa gördüğün tanış, iki defa gördüğün kardeş [gibidir].

Bir sığır olan bir söyler, iki sığır olan iki söyler.

Bir baba kırk oğlu besler, ama kırk oğlu bir babayı besleyemez.

Bir gün tuz yediğin yere bin gün selâm [ver].

Bir kere doymak, biraz zengin olmaktır.

Bir ayıptan er ölmez.

Birini görüp fikir et, birini görüp şükür et.

Bitine öfkelenen gömleğini yakar.

Vefasız arkadaştan vefalı köpek yeğdir.

Biz çuvalda gizlenmez.

Boğazını boğmazsan, boğaz deveni elden aldırır.

Olacak çocuk bokundan belli olur.

Lüzumsuzu alıncaya kadar, bekâr otur ölünceye kadar.

Boş çuval dik durmaz.

Bugünüğünü bulan yarınılığını kaygı etmez.

Bugünkü işini yarına koyma.

Buğday ekmeğin yoksa buğday sözün de mi yok?

- * Bulut yağmaz, buyruk yağar.
- * Bükürî gabır düzeder.
- * Çaga yıkıla-yıkıla ulalar.
- * Çagalı öy pazar, çağasız öy mazar.
- * Çaman ördek ir turar.
- * Çala eşiden çatma yıkar.
- * Çarwaçıda hakın bolsa, göçüp gelir yanına.
- * Çekseñ zähmet, yagar rehet.
- * Çeplekeyin çemi bolmaz, eden işinin kemi bolmaz.
- * Çıkmadık janda umıt bar.
- * Çın dost gara günde belli.
- * Çıragın düybi garañkı.
- * Çilimçinin hem içi yanar, hem daşı.
- * Çopana uki haram.
- * Dekin ahıret yok.
- * Demirçinin atı nalsız, ädikçinin-ädigi.
- * Deñ deñi bilen, tezek gabı bilen.
- * Deñi bilen değışen utanmaz.
- * Deñini tapsañ, dekin ber.
- * Depegenden geçarak.
- * Deşigi suw tapar, suwı deşik.
- * Dälä dälî diyseñ, arpa boyı öser.

- Bulut yağdırmaz, buyruk yağdırır.*
- Kamburu kabir düzeltir.*
- Çocuk düşe düşe büyür.*
- Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.*
- Üşengeç ördek erken kalkar.*
- Az işiten kulübe yıkar.*
- Göçebede hakkın varsa göçer gelir yanına.*
- Çekersen zahmet, yağar sadet.*
- Solağın tarzı olmaz, yaptığı işin eksigi olmaz.*
- Çıkmadık canda umut vardır.*
- Hakiki dost kara günde belli olur.*
- Mumun dibi karanlık olur.*
- Tıyakinin hem içi yanar, hem de dışı.*
- Çobana uyku haramdır.*
- Bedava ahıret olmaz.*
- Demircinin atı nalsız olur, çizmecinin de çizmesi.*
- Denk dengi ile, tezek kabı ile.*
- Dengini ile şakalaşan utanmaz.*
- Dengini bulursan bedava ver.*
- Tekme atıcılardan kaçmalı.*
- Deliği su bulur, suyu delik.*
- Deliye deli dersen arpa boyu kadar büyür.*

- * Dälä günde bayram. *Deliye her gün bayram.*
- * Dälä yel ber, eline pil ber. *Deliye yel ver, eline fil ver.*
- * Dälä galdı bulamak. *Deliye kaldı bulamaç.*
- * Däli bir aydanını müñ aydar. *Deli bir dediğini bin defa der.*
- * Däli gaygıdan öler. *Deli kaygıdan ölür.*
- * Däliniñ müñ sözi telek, bir sözi gerek. *Delinin bin sözü yanlı, bir sözü gereklidir.*
- * Dänesiz çöp yok. *Tanesiz çöp olmaz.*
- * Dil bolsa başım, dürs bolar aşım. *Dik olsa başım, düzgün olur aşım.*
- * Dil bela, diş gala. *Dil belâ, diş kale.*
- * Dil gılıçdan yiti. *Dil kılıçtan keskindir.*
- * Dağ başı dumansız bolmaz, är başı- hıyalsız. *Dağ başı dumansız olmaz, er başı sevdasız.*
- * Dağ daga sataşmaz, adam adama sataşar. *Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.*
- * Dağ börüsüz bolmaz, il-ogrusız. *Dağ kurtsuz olmaz, el (halk) hırsız.*
- * Dağda öseniñ bağı gatı. *Dağda büyüyenin bağı sert olur.*
- * Dağdan arkası bolanıñ daşdan yüregi bolar. *Dağdan arkası olanın taştan yüregi olur.*
- * Dağı-daşı yel bozar, adam-zadı söz bozar. *Dağı taşı yel bozar, insanoğlunu söz bozar.*
- * Dannañ gız ärsiz galar. *Nazlanan kız ersiz kalır.*
- * Darı ekeniñ darısı bişse darıkma. *Darı ekenin darısı yansa endişe etmez.*
- * Daş bile uranı aş bile ur. *Taş ile vuranı aş ile vur.*
- * Daşı çäjek, içi möjek. *Dışı çiçek, içi böcek (kurt).*
- * Dayhan garda dınar, çopan görde. *Çiftçi karda kurtulur, çoban mezarda.*
- * Daz ata minse, tañrısını tanınamaz. *Kel ata binse Tanrı'sını tanımaz.*

- * Degme köpe, agnadar çöpe.
- * Dek gezen dok gezer.
- * Dil bilen nöker - bal bilen şeker, dil bilmedik nöker - abrayını döker.
- * Dil bilen orak orsañ, bil ağırmaz.
- * Dile geldi, bile geldi.
- * Dili uzun bolmadığın, ömri uzun bolar.
- * Dildir başın belası, dişdir diliñ gayası.
- * Dişim, senden razıdırın - dilime gaya bolduñ, dilim senden nârazıdır - başıma bela bolduñ.
- * Dogan bile guda bolma, başıña bela gelir.
- * Dogan dogana gala, dogan-sızlık ne belâ?
- * Doganım - arkadaşım.
- * Doganıma höwür dâl-de, çatılanıma höwürdirin.
- * Doganımnıñ atı cıkandan, obadaşımıñ iti çıksın,
- * Doganın in yamanı yeñsân-de dursun.
- * Dogran ejeñ bolmasa, dogan dayzañ yokmudı?
- * Dogruçınıñ dostı yok.
- * Dogrı gepin ajısı bolmaz, egri gepin süyjüsü bolmaz.
- * Dogrı sözlân tutular, yalan sözlân gutular.

Dokunma çoğa, yayılır çöpe.

Sakin gezen tok gezer.

Dil bilen hizmetçi bal ile şeker, dil bilmeyen hizmetçi itibar kaybeder.

Dil ile orak biçersen belin ağrımaz.

Dile geldi, bele geldi.

Dili uzun olmayanın ömrü uzun olur.

Dildir başın belâsı, diştir dilin kalesi.

Dilim senden razıyım, dilime kaya oldun; dilim senden razı değilim, başıma belâ oldun.

Kardeş ile dünür olma, başına belâ gelir.

Kardeş kardeşe kale, kardeş-sizlik ne belâ?

Kardeşim, dayanağımdır.

Kardeşime damızlık değilim, eşime damızlıkım.

Kardeşimin atı kaçacağına köylümün iti kaçsın.

Kardeşin en kötüsü ensende dursun.

Doğuran anan yoksa, doğmuş teyzen de mi yok?

Doğrucunun dostu olmaz.

Doğru sözün acısı olmaz, eğri sözün tatlısı olmaz.

Doğru söyleyen yakalanır, yalan söyleyen kurtulur.

- * Doğru gelen ajala Lukman Hekim neylesin?
- * Doğru söz daşdan geçer.
- * Doğru sözün dostı yok.
- * Dok diyip tilkâ barandan, aç-da bolsa gurda bar.
- * Dokuñ açdan habarı yok.
- * Donsuziñ doganı yok, mal-sızıñ-dostı.
- * Doñzı batgada bas.
- * Doñza bir ok.
- * Doñzuñ ağı nâme, garası.
- * Dost bilen iy-iç, alış-beriş etme.
- * Dost bolmak aňsat, sakla-mak kın.
- * Dost dostuñ aynası.
- * Dost-da oňsun, düşman-da oňsun, dosta düşman oňmasın.
- * Dostsuz başım - duzsuz aşım.
- * Dostuñ bolsun, hasabıñ dürs bolsun.
- * Dostuñ könesı yağşı, donuñ - tazesı.
- * Dostuñı saklama, nepden galmasın, düşmanı saklama, sıñıñ bilmesin.
- * Dostuña bereniñi sorama, goñşıña bereniñi agza.
- * Doyan mıhmanıñ gözi yolda.
- * Doyan yerde dokluğıñı siñdirme.

Doğru gelen ecele Lokman Hekim neylesin?

Doğru söz taştan bile geçer.

Doğru sözün dostu olmaz.

Tok diye tilkiye gideceğine aç da olsa kurta git.

Tokun açtan haberi olmaz.

Çıplağın kardeşi olmaz, malsızın dostu.

Domuzu bataklıkta bastır.

Domuza bir ok [yeter].

Domuzun akı nedir, karası ne?

Dost ile ye iç, alış veriş etme.

Dost olmak kolay, sürdürmek zor.

Dost dostun aynasıdır.

Dost da onsun, düşman da onsun, dosta düşman onmasın.

Dostsuz başım, tuzsuz aşım.

Dostun olsun, hesabın doğru olsun.

Dostun eskisi iyidir, elbisenin yenisi.

Dostunu gizleme, kazancından kalmasın, düşmanını gizleme, sırrını bilmesin.

Dostuna verdiği sorma, komşuna verdiği ima et.

Doyan misafirin gözü yolda olur.

Doyduğun yerde tokluğunu sin-dirme.

- * Doymadığın sargıdı bolmaz.
- * Döwlet nirede? - Agzıbirlikde!
- * Döwük döwler egri bitmekden çürim.
- * Durna geldi, dulunu aç, gaz geldi, gapını aç.
- * Duşmanın güldüğü - sırnı bildiği.
- * Düye garrasa, potasına eyer.
- * Düye köşegini bir gapar, bir-de deper.
- * Düye öz boynunun egriliğini bilmän, yılan "Boynun egri" diyermiş.
- * Düye yitmeşe semremez.
- * Düye çökerip, çemmer işme.
- * Düyä minip hataba bukma.
- * Düyeli yurt aç ölmez.
- * Edebin yağsısı ulını sılamak.
- * Egri bolsa-da, yol yağsı.
- * Ekin ekseñ, bugday ek.
- * Ekseñ - orarsın.
- * El eli yuwar, iki el birigip yüzi yuwar.
- * Elde barın gadrı yok.
- * Elek suw saklamaz.

Doymayanın çalışması olmaz.

Devlet nerede? Birlikte.

Kırık, kırılır; eğri bitmesin diye.

Turna geldi torbanı aç, kaz geldi kapını aç.

Düşmanın gülmesi sırnı bildiğindendir.

Deve yaşlanmışsa palanını gözler.

Deve yavrusunu bir ısıtır, bir teper.

Deve kendi boynunun eğriliğini görmez, yılan 'boynun eğri' dermiş.

Deve kaybolmazsa semirmez.

Deve çöktürüp çember işleme.

Deveye binip 'hatab'¹ gizlenme.

Develi yurt açlıktan ölmez.

Edebin güzeli büyüğe hürmet etmektir.

Eğri olsa da yol güzeldir.

Ekin ekersen buğday ek.

Ekersen biçersin.

El eli yıkar, iki el birleşip yüzü yıkar.

Elde var olanın kıymeti olmaz.

Elek su saklamaz.

¹ *hatab*: 'kecave' de denilen ve develerin üzerine kurulan bir nevi tahtirevan.

- * Eli barıñ - dili bar.
- * Eli bilen eden egni bilen çeker.
- * Elimden çıkan egnime yarar.
- * Elli bolduñ, belli bolduñ.
- * Emgek göz bile gaşıñ arasında.
- * Emeliñ seresi - güyç.
- * Emen agajıñ egildiği - döwüldiği, Ar yigidiñ uyaldığı - öldüğü.
- * Enemde bolsa aların, ayamda bolsa yaların.
- * Enesini gör-de gızını al, gırasını gör-de bizini al.
- * Enesiz oğlan oynamaz.
- * Enesiz oğlanıñ dayısı yok, atasız oğlanıñ - garındaşı.
- * Erteki tawukdan şu günki yumurtga.
- * Ertir turup ataña gara, atañdan soñ-atıña.
- * Ertirki guyrukdan şu günki öyken yağşı.
- * Esgiliniñ janı yok.
- * Et yeykesiz bolmaz, toy- öykesiz.
- * Eşek minen atıramaz, balık iyen etsiremez.
- * Eşek öz deñini gaşar.
- * Eşek semrese, eyesini deper.
- * Eşiden gulakda yazık yok.

Eli olanun dili olur.

Eliyle eden egniyle çeker.

Elimden çıkan egnime yarar.

Elli oldun, belli oldun.

Hastalık göz ile kaş arasında.

Kabiliyetten daha iyisi güçtür.

Meşe ağacı eğilmişse kırılmıştır, er yiğit utanmışsa ölmüştür.

Anamda olsa alırım, Avucumda olsa yalarım.

Anasını gör de kızını al, kenarını gör de bezini al.

Anasız oğlan oynamaz.

Anasız çocuğun dayısı olmaz, babasız çocuğu kardeşi.

Yarınki tavuktan bugünkü yumurta yeğdir.

Sabah kalkıp babana bak, babandan sonra da atına.

Yarınki kuyruktan bugünkü akciğer yeğdir.

Paçavra giyenin canı olmaz.

Et çiğsiz olmaz, düğün dargınlıksız.

Eşeğe binen at saymaz, balık iyen et saymaz.

Eşek kendi dengini kaşır.

Eşek semirirse kendi sahibini teper.

İşiten kulakta günah olmaz.

- * Eşiden deñ bolmaz gören göz bilen.
- * Eye gözi-em.
- * Eyesi iki edeyin diyse, tañ-rısı bir eder.
- * Eyesinden ön ekine girme.
- * Eyesine gerek bolsa, goñşu-sına haram.
- * Eyesini halasañ, itine süñk taşla.
- * Eyesiz eşegi möjek iyer.
- * Ädigiñ dar bosa, dünyäniñ giñliginiñ peydası yok.
- * Är aybını yol açar, ädik ay-bını-suw.
- * Är ärden bogaz.
- * Är başına bela gelse, iki barmak dilinden geler.
- * Är yeñilse, ele düşer, guş yeñilse-tora.
- * Är işlemez, guran işlär, guransız barmagın dişlär.
- * Äri är edyänem heley, gara yer edyänem heley.
- * Är burunlak bolsun, ayal-baldırlak.
- * Är gorkan yerinden, at ürken yerinden.
- * Äriñ ärligini bilmedik, tañ-rıñ birliğini bilmez.
- * Äriñ ärden, yerin yerden parhı köp.
- * Är ölmän, är döremez.
- * Är göre batır, at çapa ywürük.

İşiten eşit olmaz gören gözle.

Sahip gözü, ilaştır.

Sahibi iki edeyim derse Tanrısı bir eder.

Sahibinden önce ekine girme.

Sahibine gerekliyse komşusuna haramdır.

Sahibini beğendiysen köpeğine kemik at.

Sahipsiz eşeği kurt yer.

Çizmen dar ise dünyanın geniş olmasının faydası yok.

Erin ayıbını yol açığa çıkarır, çizmenin ayıbını su.

Er erden hamiledir.

Er başına belâ gelirse iki parmak dilinden gelir.

Er yenilirse ele düşer, kuş yenilirse ağa.

Er işlemez alet işler, aletsiz olan parmağını dişler.

Eri er eden kadındır, kara yer eden de kadındır.

Er iri burunlu olsun, kadın iri baldırlı.

Er korktuğu yerden, at ürktüğü yerden.

Erin erliğini bilmeyen Tanrı'nın birliğini bilmez.

Erin erden, yerin yerden farkı çoktur.

Er ölmeden er doğmaz.

Er mezarda kahraman, at koda hızlıdır.

- * Äri namıs öldürer, atı -
gamçı.
- * Gaçanam huday diyer, ko-
wanam.
- * Gadır bilmedik dogandan,
gadır bilen yat yağşı.
- * Gahar gazapdır, gazap-
duşmandır.
- * Galamını tapsın, gar yanar.
- * Gamşı gowşak tutsaın, eliñi
giyar.
- * Gamiş suwdan doymaz,
ayal-toydan.
- * Gapaksız gazan gaynamaz,
enesiz oğlan oynamaz.
- * Gapıdan tapsaın, töre geç-
me.
- * Gapıdan akan suwuñ gadrı
yok.
- * Gara yere gar yagıp, garı
basmak bir mırat, gara
yerden gar tayıp, gara yerı
basmak-da bir mırat.
- * Gara suw iç-gaygısız yat.
- * Garaguş garrasa, garga iym
bolar.
- * Garaw bardır yersiz urlan
tayakda.
- * Garda yatan ölmez, unda
yatan öler.
- * Garga bilbilik başartmaz.
- * Garga mün gıgırsa, yaz çık-
maz, gaz bir gıgırsa, yaz çı-
kar.

Eri namus öldürür, atı kamçı.

*Kaçan da Allah der, kovalayan
da.*

*Kadir bilmeyen kardeşten, kadir
bilen el yeğdir.*

*Öfke gazaptır, gazap düşman-
dır.*

*Kalemini bulursan kar bile ya-
nar.*

*Kamışı gevşek tutarsan elini ke-
ser.*

*Kamış suya doymaz, kadın dü-
ğüne.*

*Kapaksız kazan kaynamaz,
Anasız çocuk oynamaz.*

*Kapıda bulsan, baş köşeye geç-
me.*

*Kapıdan akan suyun kıymeti ol-
maz.*

*Kara yere kar yağmış, kara bas-
mak bir murat; kara yerden kar
kaymış, kara yere basmak da bir
murat.*

Kirli su iç, kaygısız yat.

*Kartal yaşlanırsa kargaya yem
olur.*

*Karşılık vardır yersiz atılan da-
yakta.*

*Karda yatan ölmez, unda yatan
ölür.*

Karga, bülbüllük yapamaz.

*Karga bin defa ölse bahar çık-
maz, kaz bir defa ölse bahar çı-
kar.*

- * Garganın gaz balası, her ki-
miñ öz balası.
- * Garnı doka bela yok.
- * Garrı oynasa, gay turar.
- * Garrı serçe kepege gelmez.
- * Garrı öwünjeñ, bay-yañra.
- * Garbıñ sözünü yer alamaz,
yerde-de yatmaz.
- * Garıp ilin bayı bolma.
- * Garıp pahır yamanar, ya-
manar-da guwanar.
- * Garıp nämä zar? Odun bile
suwa zar.
- * Garıplık öldürmez, öldür-
mese-de güldürmez.
- * Garıplıktan är ölmez, ama-
nat janını gınar.
- * Gaygısız gara suwdanam
semrär.
- * Gaz ganatı bilen uçup, guy-
rugı bilen gonar.
- * Gazana yanaşsañ, garası
yokar, yamana yanaşsañ,
belası yokar.
- * Gazançınıñ erki elinde gan-
dan gulak çıkarsa.
- * Geçä jan gaygı, gassaba-
yağ.
- * Gelinçä mıhman uyalar,
gelenden soñ-öy eyesi.
- * Geñ göreniñ alnına.
- * Geñeşli biçilen don gısğa
bolmaz.

*Karganın kaz yavrusu, herke-
sin öz yavrusu.*

Karnı toka belâ olmaz.

İhtiyar oynarsa fırtına durur.

Yaşlı serçe kepeğe gelmez.

*Yaşlı övünür, zengin geveze
olur.*

*Fakirin sözünü yer alamaz,
yerde de yatmaz.*

Fakir halkın zengini olma.

*Fakir kişi yamanır, yamanır
da sevinir.*

*Fakir neye muhtaç? Odun ile
suya muhtaç.*

*Fakirlik öldürmez, öldürmezse
de güldürmez.*

*Fakirlikten er ölmez, emanet
canına eziyet eder.*

*Kaygısız kişi, kirli sudan bile
beslenir.*

*Kaz kanadıyla uçar, kuyruğuy-
la konar.*

*Kazana yaklaşırsan karası bu-
laşır, kötüye yaklaşırsan belâsı
bulaşır.*

*Kazancının yeteneğidir kan-
dan kulak çıkarırsa.*

*Keçiye can kaygısı, kasaba
yağ.*

*Gelinceye kadar misafir uta-
nır, geldikten sonra ev sahibi.*

Garipseyenin alnına.

*Danışarak biçilen elbise kısa
olmaz.*

- * Geñeşli yerde kemlik yok, geñeşsiz yerde-deñlik.
- * Gerek deregi yıkar.
- * Gerek zadını gereksiz gün al.
- * Gerekli daşın agramı yok.
- * Gâmiçi gelende, gayıkçı gaçar.
- * Gâmiçinin janı bır.
- * Gılış yarısı biter, dil yarası bitmez.
- * Gılıç öz gınını kesmez.
- * Gılıç gınında dursa poslar.
- * Gımuldan gır aşar.
- * Gırda yağış yagsa, öyde tezeğin başı ağırır.
- * Gışı gışıramadıgın yazı yazsıramaz.
- * Gışın gamını yaz iy.
- * Gışın günü kırk tüysli, kırkı-sı-da gılıksız.
- * Gız gırınkı, ogul öyünki.
- * Gız satıp, bayan yok.
- * Gızlı yer-nâzlı yer.
- * Gızıl görse, hıdır hem azar.
- * Gızım saña aydyan, gelnim sen düşün.
- * Gızımın boyı yetdi, öyüme yağı yetdi.
- * Giden getirer, oturan nırh sorar.
- * Gidene yeñne, gelene baldız.
- * Gije ot daş, gündiz-tüsse.

Danışılan yerde eksik olmaz, danışılmayan yerde denklik.

Gerek, kavağı yıkar.

Gereğini, gereksiz günde al.

Gerekli taşın ağırlığı olmaz.

Gemici gelince kayıkçı kaçır.

Gemicinin canı birdir.

Kılıç yarası geçer, dil yarası geçmez.

Kılıç kendi kınını kesmez.

Kılıç kınında durursa paslanır.

Kımuldayan kır aşar.

Kırda yağmur yağsa evde tezeğin başı ağırır.

Kışı kış hissetmeyen yazı yaz hissetmez.

Kışın gamını yazın çek.

Kış günleri kırk çeşittir, kırkı da huysuzdur.

Kız yabanınki, oğul evinki.

Kız satarak zengin olan olmaz.

Kızlı yer nazlı yer.

Altın görse Hızır da azar.

Kızım sana söylerim, gelinim sen anla.

Kızımın boyu yetti, evime düşman yetti.

Giden getirir, oturan fiyat sorar.

Gidene yenge, gelene baldız.

Gece ot taş, gündüz duman.

- * Giyew ogul bolmaz, küldenpe.
- * Goç yigidiñ yağşısı köp diñlär, az sözlär.
- * Gonak atı golda gerek.
- * Goñşın aqlasa, sen gınan.
- * Gorkana goşa görner.
- * Gorkağı kowsañ, batır bolar.
- * Gorkan önürder.
- * Gorkulu yerde kerwen yatmaz.
- * Goñşın azar berse-göç, diñşın azar berse-geç.
- * Goyunda erek eti, guşda barak eti.
- * Göç başı ayrı bolsa, it başı dälî bolar.
- * Göç galsa, göçe yeter, göwün galsa nämä yeter?
- * Göçen yurduñ gadrı gonanda belli.
- * Göge tükürseñ, yüzüne düşer.
- * Gördüm diyen tutular, görmedim diyen gutular.
- * Görebilmediginiñ gözi çıksın.
- * Göreşte atañı yık.
- * Görümin nämä bolsa, göreldän şol.
- * Göwün sıgsa, goyun sıgar.
- * Göwün yakından galar, gözdeşdan.

Güveyiden oğul olmaz, külden tepe.

Koç yiğidin iyisi çok dinler, az söyler.

Konuk atı kolunda gerek.

Komşu aqlarsa sen üzül.

Korkana çift görünür.

Korkağı kovarsan kahraman olur.

Korkan koşar.

Korkulu yerde kervan yatmaz.

Komşun rahatsız ederse göç, diñşın rahatsız ederse vaz geç.

Koyunda "erek"¹ eti, kuşta "barak"² eti.

Göç başı ayrı olsa, it başı deli olur.

Göç kalsa göçe ulaşır, gönül kalsa neye ulaşır?

Göçtüğün yurdun kıymeti konunca belli olur.

Göge tükürürsen yüzüne düşer.

Gördüm diyen yakalanır, görmedim diyen kurtulur.

Göremediğinin gözü çıksın.

Güreşte babanı bile yık.

Gördüğün ne ise örneğin odur.

Gönül sıgarsa koyun sıgar.

Gönül yakından toplar, gözdeşandan.

¹ bir koyun cinsi.

² su tavuğu da denilen bir kuş cinsi.

- * Göwün göwünden suw içer, gamış-bogundan.
- * Göwni açığıñ yolu açık.
- * Göwre garrasa-da, göwün garramaz.
- * Göz gözden suw içer.
- * Göz görer, göwün söyler.
- * Gözi kör däl, gursagı kör.
- * Gözi yoguñ yüzi yok.
- * Gözüni gör, halını gör.
- * Gudañ guda bolınça gulun-begin sayla, gudañ guda bolansoñ, gul bolsa-da sıla.
- * Guduzlan itin ömri kırk gün.
- * Gul azsa, guya siyer.
- * Gul miradı-gaçmak.
- * Gula gul diyseñ ölesi geler, bege gul diyseñ gülesi geler.
- * Gula bela gelmez, gul belanı satın alar.
- * Gulagın garnı bolmaz, siñeğin erni.
- * Gulagın garnı yok.
- * Gulan höwrı köp bolsa, bir agsagı bildirmez.
- * Gurda rehim eden goyna zulüm eder.
- * Gurduñ agzı iyse-de gan, iymese-de gan.
- * Gurı söz gulaga yakmaz.
- * Gurt agzasañ, gurt geler.

Gönül gönülden su içer, kamış boğumdan.

Gönlü açığıñ yolu da açıktır.

Gönlü yaşlansa da gönül yaşlanmaz.

Göz gözden su içer.

Göz görür, gönül sever.

Gözü kör değil, kursağı kör.

Gözü olmayanın yüzü olmaz.

Gözünü gör, hâlini gör.

Dünürün dünür oluncaya kadar kölen, beyin say; dünürün dünür olduktan sonra kölen de olsa hürmet et.

Kuduz itin ömrü kırk gündür.

Kul azarsa kuyuya işer.

Kölenin muradı kaçmaktır.

Köleye köle dersin ölesi gelir, Beye köle dersin gülesi gelir.

Kula belâ gelmez, kul belâyı satın alır.

Kulağın karnı olmaz, sineğin dudağı.

Kulağın karnı olmaz.

Kulan¹ damızlığı çok ise bir aksağı belli etmez.

Kurda acıyan koyuna zulüm eder.

Kurdun ağzı yese de kan, yemese de kan.

Kuru söz kulağa hoş gelmez.

Kurdu anarsan kurt gelir.

¹ Kulan: yaban eşiği.

* Gurt çağasından ekdi bol-
maz.

Kurt yavrusundan evcil olmaz.

* Gurt arkasından guş doy-
muş.

Kurt artığından kuş doyarmış.

* Gurt awunı tilkä aldırmar.

Kurt avını tilkiye aldırmar.

* Guş garrasa dırnagından
galar, at garrasa- toynagin-
dan.

*Kuş yaşlanırsa turnağından, at
yaşlanırsa toynağından.*

* Guş bar et beryärler, guş
bar etini iyyärler.

*Kuş var, et verirler; kuş var eti-
ni yerler,*

* Gülkä gülmesineñ, göwni ga-
lar.

Komiğe gülmezsen gönlü kalır.

* Gülsüz bilbil sayramaz.

Gülsüz bülbül ötmez.

* Gülme goñşıña, geler başı-
ña.

Gülme komşuna gelir başına.

* Gülün biten yerinde gadrı
yok.

*Gülün yetiştigi yerde kıymeti
olmaz.*

* Gün çıkıp yagan yağışdan
gork, gülüp gepleyän han-
dan gork.

*Güneş çıkınca yağın yağmur-
dan kork, gülerken konuşan
handan kork.*

* Gün düşyän öyde emçiniñ
işi yok.

*Güneş düşen evde doktorun işi
olmaz.*

* Gün güçliniñki, gowurga
dişliniñki.

*Gün gücünün, kavurga dişli-
nin.*

* Günde hezil-jana mezil.

Her gün lâtife, cana zillettir.

* Gündiz bulut, gije ayaz-yıl
şumlugı, hatın semiz, är
arık-il şumlugı.

*Gündüz bulut, gece ayaz; yıl
kötüsü, hatun semiz, koca za-
yıf; il kötüsü.*

* Gürrün süyji, samança yok
güyji.

*Sohbet tatlıdır, saman kadar
gücü yoktur.*

* Güyçli güyjürgense, güyç
geler, güyçsüz güyjürgense,
güyç gider.

*Güçlü güç gösterse güç gelir,
güçsüz güç gösterse güç gider.*

* Güyçliniñ gül ısı bar.

Güçlünün gül kokusu vardır.

- * Hammama giren derlemän çıkmaz.
- * Han azsa, iline deger, hatın azsa-ärine.
- * Han yanında sakjıñ bolsa, gara yerde gämiñ yörär.
- * Harıñ işi hardır dostlar, müñ magtasañ, atça bolmaz.
- * Hasap edende bolmaz, ne-sip etmese.
- * Hasaplı dost uzak gider.
- * Hatarda ner bolsa, yük yerde galmaz.
- * Haywan ısgaşa-ısgaşa, adam soraşa-soraşa.
- * Hayvanı budundan dağlar-lar, insanı-yüreginden.
- * Heleyi bolmadıgıñ golayı bolmaz, malı bolmadı-gıñ-halı.
- * Heleyiñ doganı doyup çı-kar, äriñ doganı goyup çı-kar.
- * Hemme yerin horozınıñ se-si birdir.
- * Her gülün bir ısı bar.
- * Her kimiñ vatanı özüne Müsür.
- * Her kimiñ bir derdi bar, gegirmençin derdi suw.
- * Her kimiñ bir gaygısı, kel gızıñ är gaygısı.
- * Her kişiniñ yüregi özünüñki, yağsınıñ yüregi-iliñki.

Hamama giren terlemeden çıkmaz.

Han azarsa halkına dokunur, hatun azarsa kocasına.

Hanın yanında bekçin bile ol-sa, kara yerde gemin yürür.

Eşeğin işi eşektir, dostlar; bin kere övsen at gibi olmaz.

Hesap edince olmaz, nasip et-memişse.

Hesaplı dost uzak gider.

Katarda erkek deve varsa yük yerde kalmaz.

Hayvan koklaşa koklaşa, insan konuşa konuşa.

Hayvanı budundan dağlarlar, insanı yüreginden.

Karısı olmayanın yakını ol-maz, malı (hayvanları) olma-yanın hâli.

Karının kardeşi doyup çıkar, erkeğin kardeşi koyup çıkar.

Her yerin horozunun sesi bir-dir.

Her gülün bir kokusu vardır.

Herkesin vatanı kendine göre Mısır'dır.

Herkesin bir derdi vardır, de-ğirmencinin derdi sudur.

Herkesin bir kaygısı, kel kızın koca kaygısı.

Herkesin yüreği kendisinin, iyi-nin yüreği elin.

- * Her yurduñ tilkisini öz tazı-sı bilen awlarlar.
- * Hıwa dañkı bilen biz öter.
- * Hoz togalakdır, yöne toga-lak zatlarıñ hemmesi hoz dälidir.
- * Huday berse guluna, getirip goyar yoluna.
- * Hudaysız çöp başı gımıldamaz.
- * Hünärli ölmez, hünärsiz gün görmez.
- * İhlas bilen aglasaň, sokur gözden yaş çıkar.
- * İnanmañız baylıga, bir gün salar horluga.
- * İnanmaza ant içme, öldür-jege yalbarma.
- * İkwüñ agzı bir bolsa, as-mandakını indirir, altawuñ agzı ala bolsa, agzındakını aldırır.
- * İki ayaklı iki günde, dört ayaklı dört günde.
- * İki adam bir adamıñ huda-yı.
- * İki at depişer, arasında eşek öler.
- * İki bolup, bire degmez, gözli bolup, köre degmez.
- * İki garpız bir elde tutdur-maz.
- * İki goçuñ kellesi bir gazan-da gaynamaz.
- * İki derwüş bir düşege sigar, iki patışa äleme sıgmaz.

Her yurdun tilkisini kendi tazı-sıyla avlarlar.

Hive şöhreti ile biz (âlet) işler.

Ceviz yuvarlaktır, ama her yu-varlak şey ceviz değildir.

Allah verirse kuluna, getirip koyar yoluna.

Allah'sız çöp başı bile kımıldamaz.

Hünərli ölmez, hünərsiz gün görmez.

İhlâs ile ağlarsan, kör gözden yaş çıkar.

İnanmayın zenginliğe, bir gün düşürür fakirliğe.

İnanmayana ant içme, öldüre-ceğe yalvarma.

İki kişinin ağzı bir olsa gökte-kini indirir, altı kişinin dediği ayrı olursa ağzındakini aldırır.

İki ayakla iki günde, dört ayakla dört günde.

İki adam bir adamın ilâhudır.

İki at tepişir, arada eşek ölür.

İki olmuş, bire değmez, gözli olmuş, köre değmez.

İki karpuz bir elde tutulmaz.

İki koçun kellesi bir kazanda kaynamaz.

İki derviş bir döşeğe sigar, iki padişah âleme sıgmaz.

- * İki dälä bir sag tapılar. *İki deliye bir akıllı bulunur.*
- * İkinin oturan iki öylini bozar. *İkinci vakti oturan iki evliliği bozar.*
- * İki pıçak bir gına sığmaz. *İki bıçak bir kına sığmaz.*
- * İl agzı keramat. *El ağzı keramet.*
- * İl agzını yığıp bolmaz, çekek agzını bogup bolmaz. *El ağzını toplamak olmaz, fıçı ağzını boğmak olmaz.*
- * İl bile gelen-toy bile bayram. *El ile gelen toy ile bayram.*
- * İl agzına elli arçın biz yetmändir. *El ağzına elli arşın bez yetmez.*
- * İlçä ölüm yok. *Elçiye ölüm yok.*
- * İlde gep köp, jeññelde çöp. *Elde söz çok, ormanda çalı çırpı.*
- * İliden çıksañam, nırhdan çıkma. *Elden çıksan bile kıymetten çıkma.*
- * İle bela yel bile suwdan gelir, başa bela-iki barmak dilden. *Ele belâ yel ile sudan gelir, başa belâ iki parmak dilden.*
- * İlim-günüm bolmasa, ayım-günüm dogmasın. *Elim günüm olmazsa ayım güneşim doğmasın.*
- * İlini yamanlan gırda öler. *İlini kötüleyen kırdı ölür.*
- * İlle gep köp, Mekgedearap. *Elde söz çok, Mekke'de Arap.*
- * İl ogrusız bolmaz, dag-börüsiz. *İl uğrusuz olmaz, dağ kurtsuz.*
- * İl oñlasa, atnı soy. *El takdir ederse atını kes.*
- * İnerin dölü yok. *"İner" in¹ dölü olmaz.*
- * İn gimmat zat akıldır. *En kıymetli şey akıldır.*
- * İr uranın ırsgı artık. *Erken kalkanın rızkı fazla olur.*
- * İr gülmedik giç gülmez, giç gülmedik hiç gülmez. *Erken gülmeyen geç gülmez, geç gülmeyen hiç gülmez.*

¹ İner: dişi deve ile iki hörgüçlü erkek deveden olan deve.

- * İr yören yolagçı yol alar, ir öylenen yigit döl alar.
- * İr turan işden dınar.
- * İr yatda, ir tur, altı pişegi artık ur.
- * İş akılı tapar, akıl-ışı.
- * İy bar iş arasında, kebab bar çış arasında.
- * İş köp, ömür az, dert köp, derman az.
- * İşi gaydan ayal üstüne ayal alar.
- * İşikden tapsañ, töre geçme.
- * İşlemedik-dişlemez.
- * İt ata, är-daya.
- * İt gara görmese üyrmez.
- * İt gedaydan gorkar, geday-itden.
- * İt gözünden garrar, insan-yüzünden.
- * İt doyan yerinde galar, är dogan yerinde galar.
- * İt içen suwdan at içmez.
- * İt ite çeker, är-daya.
- * İt et iyse-de, iti iymez.
- * İt üyrer, kerwen geçer.
- * İt ite buyrar, it-guyrugına.
- * İt wepa, ayal biwepa.
- * İti öldüren süyrär.
- * İtiñ goynundan altın assañ, it-de yıglar, altın-da.
- * İti yok çopanını abrayı yok.

*Erken yürüyen yolcu yol alır,
erken evlenen yiğit döl alır.*

Erken kalkan işten kurtulur.

*Erken yat da erken kalk,
altı tava fazla vur.*

İş akılı bulur, akıl işi.

*İş var iş arasında, kebab var
şış arasında.*

*İş çok, ömür az, dert çok der-
man az.*

*İşi dönen kadın üstüne kadın
alır.*

*Eşikten bulsan başköşeye geç-
me.*

İşlemeyen dişlemez.

İt ata, er dayıya.

İt, kara görmezse ürmez.

*İt dilenciden korkar, dilenci it-
ten.*

*İt gözünden yaşlanır, insan yü-
zünden.*

*İt doyduğu yerde kalır, er doğ-
duğu yerde kalır.*

İtin içtiği sudan at içmez.

İt ite çeker, er dayıya.

İt et yese de iti yemez.

İt ürür, kervan yürür.

İt ite buyurur, it kuyruğuna.

İt vefalı, kadın vefasız.

İti öldüren sürür.

*İtin boynuna altın assan, it de
ağlar altın da.*

*Köpeği olmayan çobanın iti-
barı olmaz.*

- * İyip doymadık, yalap doymaz. *Yiyerek doymayan yalayarak doymaz.*
- * İyme namart ekmegini, galar dişiñ arasında. *Yeme namerdin ekmegini, kalır dişinin arasında.*
- * Janam, lebizem ağızdan çıkya. *Can da, yemin de ağızdan çıkar.*
- * Janı saga günde toy. *Canı sağ olana her gün bayram.*
- * Janı ağırmazıñ yanında başıñ ağırmassın. *Canı ağırmayanın yanında başın ağırmassın.*
- * Janı yanan tañrısına gargar. *Canı yanan Tanrı'sına lânet eder.*
- * Jemagatıñ kör bolsa, bir gözüñi yum. *Cemaatin kör ise bir gözüñü yum.*
- * Keçäni kim bassa, şonun çigni agrar. *Keçeyi kim basarsa onun omzu ağırır.*
- * Kel gıza är gaygı. *Kel kıza koca kaygıdır.*
- * Kerwen geçer, ot galar, il göçer, yurt galar. *Kervan geçer ot kalır, il göçer yurt kalır.*
- * Keselliniñ (eskiliniñ) janı yok. *Hastalıklının (eski püskü giyenin) canı olmaz.*
- * Keyik agsagını bermez. *Geyik aksağını belli etmez.*
- * Kâkelän towuk yumurtgalaman dınmaz. *Gıdaklayan tavuk yumurtlamadan kurtulmaz.*
- * Kâşgäni ekseñ-de bitmez. *'Keşke'yi eksen de bitmez.*
- * Kırk yıl gedaylık yok, kırk yıl baylık yok. *Kırk yıl fakirlik olmaz, kırk yıl zenginlik olmaz.*
- * Kırkıñ içinde bir agsagı bilinmez. *Kırkın içinde bir aksak bilinmez.*
- * Kırkıñ içinde janını gaygıran kapır. *Kırkın içinde canını kayıran kâfirdir.*
- * Kimler gazar guyını, kimler içer suwunu. *Kimler kazar kuyuyu, kimler içer suyunu?*
- * Könesi bolmadıgıñ tazesı bolmaz. *Eskisi olmayanın yenisi olmaz.*

- * Köne küyzân suwı sowuk.
- * Köñül sıgsa, goyun sıgar.
- * Köp ber, güzel al.
- * Köp boldı-bok boldı.
- * Köp bolsañ, köp tommuk bolarsıñ.
- * Köp yaşan bilmez, köp gören biler.
- * Köp yaşan köp bilmez, köp okan köp biler.
- * Köpden çıkıp yol tapandan, köp bolup azaşan yağşı.
- * Köpe yüwren azdan galar.
- * Köpi söylerik köpünsiz öler.
- * Köpüñ agzı bir bolsa, biriñ agzı yok bolar.
- * Köpüñ dilegi köl bolar.
- * Kör tayagını bir gezek aldırrar.
- * Kör tutanna bek.
- * Köse günde yaş.
- * Kösewiñ uzun bolsa, eliñ köymez.
- * Kişi geymi kirçil, kişi atı derçil.
- * Közi ilki özüne bas, ötmese-kese-kä.
- * Lalıñ diline enesi düşer.
- * Mal eyesiniñ gözünden suw içer.
- * Mal eyesine meñzemeseshumluk.
- * Malı giden garıp däl, abrayı giden garıp.

*Eski destinin suyu soğuk olur.
Göñül sığarsa koyun sıgar.
Çok ver, güzel al.
Çok oldu, bok oldu.
Çok olursan, çok yüksek olursun.
Çok yaşayan bilmez, çok gören bilir.
Çok yaşayan çok bilmez, çok okuyan çok bilir.
Çoktan ayrılıp yol bulandan çok olup şaşırın yeğdir.
Çoğa koşan azdan olur.
Çoğu sevmeyen kefensiz ölür.
Çoğun ağzı bir olsa, birin ağzı yok olur.
Çoğun dileği göl olur.
Kör, bastonunu bir defa aldırrar.
Kör tuttuğuna dayanır.
Köse, her gün gençtir.
Köseğin uzun olursa elin yalmaz.
Kişi giyimi kirli paslı, kişi atı derli toplu.
Közü önce kendine bas, geçmezse başkasına.
Dilsizin gönlüne anası düşer.
Mal (hayvan), sahibinin gözünden su içer.
Hayvan, sahibine benzemezse kötüdür.
Malı kaybolan fakir değil, itibarı kaybolan fakir.*

- * Malı yoguñ halı yok. *Malı olmayanun hâli olmaz.*
- * Malım bar-halım bar. *Malım var, hâlim var.*
- * Mallı kişi-hallı kişi. *Mallı kişi, hâlli kişi.*
- * Mallıñ yüzi yarık, malsızın yüzi-çarık. *Mallının yüzü parlak, malsızın yüzü çarık.*
- * Maslahatlı biçilen don gısğa bolmaz. *Danışılarak biçilen elbise kısa olmaz.*
- * Mellekçä yer berseñ, yer eyesini yerden çıkarar. *Kıracıya yer verersen yer sahibini yerden kovar.*
- * Mertde akıl bolmaz, namartda iman. *Mertte akıl olmaz, namertte iman.*
- * Mert özünden görer, namart yoldeşından. *Mert kendisinden görür, namert yoldaşından.*
- * Märekede agzını yapmaz, orta çıksa söz tapmaz. *Mecliste ağzını kapatmaz, ortaya çıksa söz bulamaz.*
- * Mıhman birinji gün gızıl, ikinji gün kümüş, üçünji gün mis, dördünji gün pis. *Misafir ilk gün altın, ikinci gün gümüş, üçüncü gün mis, dördüncü gün pis.*
- * Mıhman mıhmanı gıssanar, öy eyesi-ikisinem. *Misafir misafiri kıskanır, ev sahibi ikisini de.*
- * Mıhman öy eyesiniñ gulı. *Misafir ev sahibinin kölesidir.*
- * Mıhmana mal soymak mertlik däl-barlık. *Misafire hayvan kesmek mertlik değıl, varlıktandır.*
- * Mıhmanıñ önünde aş goy, iki elini boş goy. *Misafirin önüne aş koy, iki elini boş koy.*
- * Miwe öz agajından daşa kaçmaz. *Meyve, ağacından uzağa düşmez.*
- * Molla bolmak añasat, adam bolmak kın. *Molla olmak kolay, adam olmak zor.*
- * Molla ber-de dilini çek, ussa ber-de-eliñi. *Mollaya ver de dilini çek, ustaya ver de elini.*
- * Mollanıñ diyenini et-de, edenini etme. *Mollanın dediğini yap da ettiğini etme.*
- * Mollası köp bolsa, toklusu haram öler. *Mollası çok ise toklusu mundar ölü.*

- * Möjegin agzı iyse-de gan,
iymese-de gan.
- * Mün gaygı bir iş bitirmez.
- * Mün dayza bir ejānīn yerini
tutmaz.
- * Mün hünärden zerre döw-
let yağşıdır.
- * Müsürde şa bolandan, öz
yurdunda geday bol.
- * Nadan ogul atasına seret-
mez.
- * Namarda barmak, yaga yal-
barma.
- * Namarda yalbarandan,
yat-da yanıña garban.
- * Nebis adamı göre elter.
- * Näkes yağşı-yamanı nābil-
sin.
- * Neyse guyrukdan, nağıt öy-
ken yağşı.
- * Odi ilki özüñe bas, ötme-
se-kese-kä.
- * Odi gozgasañ öçer, goñşını
gozgasañ göçer.
- * Odun diyeniñ çöpdür, çöp-
läberseñ köpdür.
- * Odun olja, suw gırgın.
- * Oglana yumuş buyur, ızın-
dan özüñ yüwür.
- * Oglanı yaşdan, ayalı baş-
dan.
- * Oglanla öy bazar, oglansız
öy mazar.

- Kurdun ağzı yese de kan, ye-
mese de kan.*
- Bin kaygı bir iş bitirmez.*
- Bin teyze bir ananın yerini tut-
maz.*
- Bin hünlerden zerre kadar dev-
let yeğdir.*
- Mısır'da şah olacağına öz yur-
dunda dilenci ol.*
- Kaba oğul babasına bakmaz.*
- Namerde gitme, düşmana yal-
varma.*
- Namerde yalvaracağına yat da
yanına kaşın.*
- Tamah insanı mezara götürür.*
- İnsaniyetsiz, iyyi kötüyü ne
bilsin?*
- Veresiye kuyruktan nakit (pe-
şin) akciğer yeğdir.*
- Ateşi önce kendine bas, geç-
mezse başkasına.*
- Ateşi eşelersen söner, komşu-
nu rahatsız edersen göçer.*
- Odun dediğin çalı çırpıdır,
toplayıverirsen çok olur.*
- Odun ganimet, su kıt.*
- Oğluna iş buyur, peşinden
kendin de git.*
- Oğlanı küçükken, kadını ye-
niyken.*
- Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev
mezar.*

- * Oğlanlı öyün ogurlığı yatmaz.
- * Oğlı eklân tanar, atı-saklan.
- * Oğlı yamanın atasını düye üstünde it gapar.
- * Oğluñ barka, ogra gülme, gızıñ barka, lola gülme.
- * Oğluñ bile uruşsañ, töre çık, giyewiñ bile uruşsañ, gıra çık.
- * Oğrı göti gowşak.
- * Ogul iyer, öre gider, gız iyer, gıra gider.
- * Ogul öyünki, gız gırınkı.
- * Ogul-süyt, agtık-gaymak.
- * Ogullı-da aglar, ogulsız-da aglar.
- * Oğurlık eden uyalmaz, üstüne gelen uyalar.
- * Okan oğlan atasını yeñer.
- * Oklı tüpeñden bir kişi gorkar, oksuz tüpeñden mün kişi gorkar.
- * Ot belasından sakla, suw belasından sakla, yel belasından sakla, nehak töhmetden sakla.
- * Ot tüssesiz bolmaz, är- yazıksız.
- * Otdan kül dogar, zäherden-bal.
- * Oturmaktan iş bitmez, garrı mama diş çıkmaz.

Oğlanlı evin hırsızlığı bulunmaz.

Oğulu büyüten tanır, atı koruyan.

Oğlu kötü olanın babasını deve üzerinde it ısıtır.

Oğlun varken hırsıza gülme, kızın varken orospuya gülme.

Oğlunla kavga edersen başköşeye çık, damadınla kavga edersen kıra çık.

Hırsız götü gevşek olur.

Oğul yer, civara gider, kız yer, dışarıya gider.

Oğul evinki, kız kırınki.

Oğul süt, torun kaymak.

Oğullu da ağlar, oğulsuz da ağlar.

Hırsızlık eden utanmaz, üstüne varan utanır.

Okuyan oğlan babasını geçer.

Kurşunlu tüfekten bir kişi korkar, kurşunsuz tüfekten bin kişi korkar.

Ateş belâsından koru, su belâsından koru, yel belâsından koru, haksız töhmetten koru.

Ateş dumansız olmaz, yiğit günahsız.

Ateşten kül doğar, zehirden bal.

Oturmaktan iş çıkmaz, yaşlı niden diş çıkmaz.

- * Oynap aytsañ-da, oylap ayt.
- * Oynasa oğlu yeñer, çınlasa-atası.
- * Oyun bilmesen, oyunça ökün.
- * Oyunda atañı ut.
- * Oynunda barıñ oyunda bar.
- * Ozal öyüñi düzet, soñ- özüñi.
- * Ökünçsiz ölüm bolmaz, öy-kesiz-toy.
- * Öl tezek, gurı tezek, her kime geler gezek.
- * Ölçermesini bilseñ, gar yanar.
- * Öldürjege yalbarma.
- * Ölen bugranıñ başından diri atan gorkar.
- * Öli arslandan diri sıçan.
- * Öliniñ jerası tiz gömmek.
- * Ölüsini sılan bay bolar, dirisini sılan-beg.
- * Öñüm bolandan, soñum bolsun.
- * Öte eşiden öy yıkar.
- * Öwrenen gılık örkleseñem durmaz.
- * Öwrenen gılık ölen de galar.
- * Öy özimki diyip sözleme, öy ardında kişi bar.
- * Öy alma, öyden ilki goñşı al.
- * Öykeläniñ payı süyji.

*Şakadan söylesen bile düşü-
nüp söyle.*

*Şakada oğul yener, gerçekte
baba.*

*Oyun bilmezsen oyun gibi dö-
vün.*

Oyunda babanı yen.

*Şakasında olanın fikrinde var-
dır.*

*Önce evini düzelt, sonra ken-
dini.*

*Üzüntüsüz ölüm olmaz, gü-
cenmesiz düğün.*

*Islak tezek, kuru tezek, herkese
gelir sıra.*

*Kurcalayıp üflemesini bilirsen
kar bile yanar.*

Öldürecek olana yalvarma.

*Ölen devenin başından diri
baban korkar.*

Ölü arslandan diri sıçan.

Ölünün cezası tez gömmektir.

*Ölüsüne hürmet eden zengin
olur, dirisine hürmet eden bey.*

*Önüm olacağına sonum ol-
sun.*

Çok işiten ev yıkar.

*Alışan huy bağlasan da dur-
maz.*

Alışan huy ölünce biter.

*Ev benimdir diye konuşma,
ev ardında insan var.*

Ev alma, evden önce komşu al.

Gücenenin payı tatlı olur.

- * Öyleden soñ gün durmaz,
yetişen soñ gız durmaz.
- * Öylenme, oylan-yetişersin.
- * Öyüne mıhman gelende,
heleyi yaman öküner.
- * Öyün işi öyden ulı.
- * Öz gadrını bilmedik-iliñ
gadrını nâbilsin.
- * Özgâñki etden öter, özün-
ki-sünkden.
- * Özi yıkılan oğlan ağlamaz.
- * Özi âr bolup dogana, bir
gün Gün dogar.
- * Özüñi süyt bil, dostuñı-
gaymak.
- * Özüni bilen-weli.
- * Özüñki ötten ağı.
- * Patışanıñ dilegi patışadan
biter, garıbıñ dilegi- garıp-
dan.
- * Pesi görüp şükür et, beyigi
görüp pikir et.
- * Pılan yerde altın bar, bar-
sañ bakır tapılmaz.
- * Pis pisi tapar, suw-pesi.
- * Pişiğın yüwrükligi saman-
hana çenli.
- * Pulı yoguñ yüzi yok.
- * Pulsuz bazara barandan,
köpünsiz göre bar.
- * Put akılım bolandan, mısgal
nesibim bolsun.
- Öğleden sonra gün durmaz, ye-
tiştikten sonra kız durmaz.*
- Evlenme, düşün; olgunlaşsın.*
- Evine misafir gelince hanımı
kötü olan dövünür.*
- Evin işi evden büyüktür.*
- Kendi kadrini bilmeyen, elin
kadrini ne bilsin?*
- Başkasınıñki etten geçer, kendi-
ninki kemikten.*
- Kendi düşen çocuk ağlamaz.*
- Kendi er olup doğana bir gün
gün doğar.*
- Kendini süt bil, dostunu kay-
mak.*
- Kendini bilen, velîdir.*
- Kendininki ödden acıdır.*
- Padişahın dileği padişahıta çö-
zümlenir, fakirin dileği fakirde.*
- Alçağı görüp şükür et, yükseği
görüp fikir et.*
- Fılan yerde altın var, gitsen ba-
kır bulunmaz.*
- Pis pis bulur, su alçak yeri (çu-
kuru).*
- Kedinin çabukluğu samanlığa
kadardır.*
- Parası olmayanın yüzü olmaz.*
- Parasız pazara gideceğine, ke-
fensiz mezara gir.*
- 'Put'¹ aklım olacağına, 'miskal'²
nasibim olsun.*

¹ Put: 16.3 kg.lık Rus ağırlık biri-
mi.

² Miskal: 24 kırıtlık ağırlık ölçüsü.

- * Sabırlı gul dura-dura şat bolar, sabırsız gul bara-bara mat bolar.
- * Sağlığın gadrını bilgil, hasta bolmazdan burun, hastalık gadrını bilgil, tãki ölmesden burun.
- * Sağlık-baylıgım, bagtım.
- * Sak bolsañ, dok bolarsıñ.
- * Sakaw sözlemsek, agsak-adımsak.
- * Sakawuñ soñuna seret.
- * Sayanı ekmedik salkında yatmaz.
- * Sebäbsiz çöp başı gımıldamaz.
- * Serçe semrär, batman bolmaz.
- * Serçeden gorkan darı ekmez.
- * Sepli gelnimden epli gelnim.
- * Sıçança yağıñ bolsa, arlança gör.
- * Sıgrıñ şahına ursañ, endamı sızlar.
- * Sırını bilmedik atıñ sırtından geçme.
- * Sırını aytma dostña, dostuñ dostı bardır, o-da aydar dostuna.
- * Sowatlı dar yere sığar.
- * Sokur sokura bö diyer.
- * Sopi sogan iymez, tapsa ga-bıgını goymaz.
- * Sopar berenden urup ber.

Sabırlı kul dura dura şad olur, sabırsız kul gide gide mat olur.

Sağlığın kadrini bil hasta olmadan önce, hastalığın kadri-ni bil ta ki ölmeden önce.

Sağlık; zenginliğim, bahtumdır.

Uyanık olursan tok olursun.

Kekeme söyler gibi, aksak adım atar gibi.

Kekemenin sonuna bak.

Gölgelik ekmeyen serinde yatmaz.

Sebepsiz çöp başı bile kımıldamaz.

Serçe semirir, batman olmaz.

Serçeden korkan darı ekmez.

Çeyizli gelinimden becerikli gelinim [yeğdir].

Sıçan kadar düşmanın olsa bile arslan kadar gör.

Sıgrın boynuzuna vursan vücudu sızlar.

Sırını bilmediğin atın arkasından geçme.

Sırını söyleme dostuna, dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna.

Okuryazar, dar yere sığar.

Köre köre "bö"der.

Sofu soğan yemez, bulursa kabuğunu bile bırakmaz.

Sorup verenden vurup veren yeğdir.

- * Soraşan yeter, gözlän tapar.
- * Söyenişen yıkılmaz.
- * Söwüşsiz toya nâlet.
- * Söz sözden çıkar, sözleme-
señ gandan çıkar?
- * Söz aytsañ, zergäre ayt, na-
dana aytsañ, gadrı yok.
- * Söz sözleseñ, öwel sözle,
aygak geler soñkusı;
suwdan ötseñ, aldın öt,
palçık bolar soñkusı.
- * Ağaç kesseñ, artık kes, gıs-
ga geler soñkusı. Keçe kes-
señ, kemtik kes, Süyne ge-
ler soñkusı.
- * Söz sözi çıkarar, yudruk-
gözi.
- * Suw sorap gelen çelegini
yaşırmaz.
- * Suw akar, daş galar.
- * Suwsuz yerin ötı eyesiz,
ogulsız yerin-malı.
- * Sürinin bir agsağı bildir-
mez.
- * Süyde siñe seretseñ, gan
görner.
- * Süyde agzı bişen suwı üf-
läp içer.
- * Şagirdi halıpasından ozma-
sa, kâr yiter.
- * Tagan ayağı üç bolar, bir-
birine güyç bolar.
- * Tamdıra gızanda yap.
- * Tanalı darıkmaz.

- Soran ulaşır, bekleyen bulur.*
- Dayanısan yıkılmaz.*
- Koyun kesilmeyen düğüne lânet
olsun.*
- Söz sözden çıkar, söylemezsen
nereden çıkar?*
- Söz söylersen değerini bilene
söyle, cahile söylersen değeri ol-
maz.*
- Söz söylersen önce söyle, cevabı
gelir sonradan; sudan geçersen
alçaktan geç, balçık olur sonra-
dan.*
- Ağaç kesersen uzun kes, kısa ge-
lir sonrası; keçe kesersen eksik
kes, uzar gelir sonrası.*
- Söz sözü çıkarır, yumruk gözü.*
- Su sora sora gelen fiçisini gizle-
mez.*
- Su akar, taş kalır.*
- Susuz yerin otu sahipsiz, oğul-
suz yerin malı.*
- Sürünün bir aksağı belli olmaz.*
- Süte dikkatli bakarsan kan gö-
rünür.*
- Sütten ağzı yanan suyu üfleyip
içer.*
- Öğrenci hocasını geçmezse mes-
lek kaybolur.*
- Sacayağın ayağı üç olur, birbiri-
ne dayanak olur.*
- Tandır kızınca kapat.*
- Danalı, tedirgin olmaz.*

- * Tañrıñ günü darıdan köp.
- * Tapan begener, tanan alar.
- * Tayagın iki uju bardır.
- * Tayı at bolınça, eyesi it bolar.
- * Taypası köpün okı yogalsa-da tapılar, yalnızın yayı yogalsa-da tapılmaz.
- * Tentek batır tiz öler.
- * Tentek toy eder, töründe özi oturur.
- * Tentek mollañ dekin dawa-sı.
- * Tıg yarası biter, dil yarası bitmez.
- * Tikensiz gül bolmaz, zäher-siz-bal.
- * Tikinçiniñ yarağı-iññe bilen sapağı.
- * Tilki turan yerden gurt-da turar.
- * Tomus depesi gaynamadı-ğın gış gazanı gaynamaz.
- * Towşana dogduk depe.
- * Töwekgel daş yarar, daş yarmasa, baş yarar.
- * Toya barsañ doyup bar, tor-ka donuñ geyip bar.
- * Toya barsañ burun bar, bu-run barsañ, orun bar.
- * Tutan işiñe bek bolsañ, be-kiñ atası yıqlamaz.
- * Tükelläne tükel däl-dir bu dünyä, tükellemeze tüp- tü-keldir bu dünyä.

Tanrı'nun günü darıdan çok-tur.

Bulan sevinir, bilen alır.

Değneğın iki ucu vardır.

Tay at oluncaya kadar sahibi it olur.

Tayfası çok olanın oku kay-bolsa da bulunur, yalnızın yayı kaybolsa da bulunmaz.

Ahmak yiğit tez ölür.

Ahmak düğün yapar, baş kö-şeye de kendisi oturur.

Ahmak molla'nın bedava da-vası.

Kılıç yarası biter, dil yarası bitmez.

Dikensiz gül olmaz, zehirsiz bal.

Terzinin aleti iğne ile ipliği.

Tilkinin kalktığı yerden kurt da kalkar.

Yaz tepesinde kaynamayanın kış kazanı kaynamaz.

Tavşana doğduğu tepe.

Azimli taş yarar, taş yarmazsa baş yarar.

Düğüne gidersen tok git, dü-ğün elbiseni giy git.

Düğüne gidersen erken git, er-ken gidersen yer olur.

Tuttuğun işte sağlam olursan, sağlamın babası ağlamaz.

Tamamlayana tam değildir bu dünyä, tamamlamayana tas-tamamdır bu dünyä.

- * Tüsseli öy buymaz, arkalı öy aç ölmez.
- * Uzadandan yoldaş bolmaz.
- * Uzak yol atı sınar, ağır gün-äri.
- * Ukı yassık islemez.
- * Ulınıñ diyenini etmedik uwlar.
- * Ulınıñ uyalası gelse, kiçä deger.
- * Unda yatan öler, garda yatan ölmez.
- * Uruş, sögüş, yaraşmaga yer goy.
- * Ussa berseñ elin çek, molla berseñ-dilini.
- * Ussa işlemez, guran işlär, guransız barmagın dişlär.
- * Ussat gören kişiler her yerlerden yorgalar, ussat görmedik kişiler ondan- munda garbalar.
- * Üç günlük yola gitseñ, yedi günlük azık al.
- * Üç et-de, bes et.
- * Üçün biri hana yarar.
- * Üyrebilmedik it öyüne gonak getirir.
- * Yabınıñ gerimi bolmaz, mollanın-berimi.
- * Yagı yalbaranıñ bilmez.
- * Yagını gaygıran yaga düşer.
- * Yagınıñ daşından içi yağşı.

Dumanlı ev üşümez, arkalı ev aç ölmez.

Uğurlayandan yoldaş olmaz.

Uzak yol atı yorar, zor gün eri.

Uyku yastık istemez.

Ulunun dediğini yapmayan ulur.

Büyüğün utanası gelse küçüğe dokunur.

Unda yatan ölü, karda yatan ölmez.

Dövüş, sövüş; ancak barışmaya yer bırak.

Ustaya verirsen elini çek, hocaya verirsen dilini.

Usta işlemez, alet işler, aletsiz olan parmağını dişler.

Usta gören kişiler her yerlerden koşar, usta görmeyen kişiler ondan bundan öğrenir.

Üç günlük yola gidersen yedi günlük azık al.

Üç yap da yeterince yap.

Üçün birisi hana yarar.

Havlamayan it evine misafir getirir.

Beygirin taşıma gücü olmaz, molların veriş.

Düşman, yalvaranını tanımaz.

Düşmanını kayıran düşmana düşer.

Düşmanın dışından içi güzeldir.

- * Yagmır bilen yer yaşar, al-
kış bilen är yaşar.
- * Yagşı söz yılanı hinden çı-
karar.
- * Yagşı söze daş yarılar.
- * Yagşı heleyiñ içinde
eyer-içirgili at yatar.
- * Yagşı gün yat yagşı, ganlı
gün-garındaş,
- * Yagşı bilen bile yörseñ, mı-
rada elter, yaman bilen bile
yörseñ, uyada elter.
- * Yagşı gızı alısa çıkar-adı
çıksın, yaman gızı alısa cı-
kar-aradan çıksın.
- * Yagşı ata bir gamçı, yaman
ata müñ gamcı.
- * Yagşı atanın malı yagşı og-
la-da galmasın, yaman og-
la-da galmasın.
- * Yagşı söz baldan süyji.
- * Yagşılığa yagşılık her kişi-
niñ işidir, yamanlığa yagşı-
lık är kişiniñ işidir.
- * Yagşılık yolda galmaz.
- * Yagşılık et-de suwa taşla,
balık biler, balık bilmese,
Halık biler.
- * Yagşını silasañ, yadından
çıkmaz, yamanı silasañ ya-
nından gitmez.
- * Yagşını gör-de pirikir et,
yamanı gör-de şükür et.
- * Yakma-bişersin, gazma-
düşersin.
- * Yalançı töre bir geçer.

*Yağmurla toprak yaşar, alkışla
yiğit yaşar.*

*Güzel söz yılanı ininden çıkar-
ır.*

Güzel sözle taş yarılar.

*Güzel kadının içinde eyerli-
koşumlu at vardır.*

*Güzel günde yabancı iyi, kanlı
günde kardeş.*

*İyi ile birlikte yürürsen mura-
dına ulaştırır, kötü ile birlikte
yürürsen utanca götürür.*

*İyi kızı uzağa gönder, adı yayıl-
sın; kötü kızı uzağa gönder,
aradan çıksın.*

*İyi ata bir kamçı, kötü ata bin
kamçı.*

*İyi babanın malı iyi oğula da
kalmasın, kötü oğula da kal-
masın.*

Güzel söz baldan tatlıdır.

*İyiliğe iyilik her kişinin işidir,
kötülüğe iyilik er kişinin işidir.*

İyilik yolda kalmaz.

*İyilik et de suya at, balık bilir,
balık bilmezse Halık bilir.*

*İyiye hürmet edersen yâdından
çıkmaz, kötüye hürmet eder-
sen yanından gitmez.*

*İyi gör de fikir et, kötüyü gör
de şükür et.*

*Yakma pişersin, kazma düşer-
sin.*

*Yalançı başköşeye bir defa ge-
çer.*

- * Yalançı yarımaz, ogırı bayı-maz.
- * Yalançının çını zaya.
- * Yalañaja yaz yağşı.
- * Yalañajı ursañ, içmekli gor-kar.
- * Yalım az bolsa-da, yalagım giñ bolsun.
- * Yalnızın (yekäniñ) çañı çıkmaz.
- * Yaltanın yal tapmaz.
- * Yaman habar atdan yüw-rük.
- * Yaman habar tiz yayrar.
- * Yaman ölse, biri öler, yağşı ölse, barı öler.
- * Yaman ata yal bitse, yanna torskuk bağlatmaz, yaman kişä mal bitse, yanna goñşı gondurmaz.
- * Yaman bile aş aşandan, yağşı bile daş daşa.
- * Yaman araba yol bozar, yaman adam il bozar.
- * Yaman tapsa, biri iyer, yağşı tapsa, barı iyer.
- * Yaman gep gılıjı gınından çıkarar.
- * Yaman ayal mihman gelen-de, öy süpürer.
- * Yamana sıırını aytma, aytsa-ñam, çınıñı aytma.
- * Yamana yalbarandan, yanı-ña yat-da garban.
- * Yamandan boyuñı satın al.

Yalançı iflâh olmaz, hırsız zengin olamaz.

Yalancının gerçeği bozuktur.

Çıplağa yaz iyidir.

Çıplağı dövsen, giyinik korkar.

Yalım az olsa da yalağım geniş olsun.

Yalnızın (tekin) tozu çıkmaz.

Tembellik eden yiyecek bulamaz.

Kötü haber attan bile çabuktur.

Kötü haber tez yayılır.

Kötü ölürse bir kişi ölür, iyi ölürse herkes ölür.

Kötü atın yemi biterse yanına porskuk bile bağlatmaz, kötü kişinin yiyeceği bitse yanına komşu kondurmaz.

Kötü ile yemek yiyeceğine, iyi ile taş taşır.

Kötü araba yol bozar, kötü adam il bozar.

Kötü bulursa bir kişi yer, iyi bulursa herkes yer.

Kötü söz kılıcı kınından çıkar-tır.

Kötü kadın misafir gelince ev süpürür.

Kötüye sırrını söyleme, söyler-sen de gerçeğini söyleme.

Kötüden gencini satın al.

- * Yamanın ayağı segsen,
birewi degmese, birewi
deger.
- * Yamanın dili aji.
- * Yansam-da yaz yağşı, iyme-
sem-de may yağşı, berme-
se-de bay yağşı.
- * Yarından ayrılan yedi yıl
aglar, yurdundan ayrılan
ölinçe aglar.
- * Yat itin guyrugu yamzında.
- * Yatan yılanın guyrugına
basma.
- * Yatan öküze iym yok.
- * Yatan ölmez, yeten öler.
- * Yatana yılanam degmändir.
- * Yatıp galandan atıp gal.
- * Yatmak ölümden, gezmek
ömürden.
- * Yaz yünî keça bolmaz, güyz
yünî-dolaga.
- * Yedi gezek ölçe, bir gezek
biç.
- * Yegen uji yağı, yağım bol-
sa-da gowı.
- * Yeke gülen masgara.
- * Yeke gezen heder eder.
- * Yekelik huda-ya yağşı.
- * Yekaniñ yarı hoday.

*Kötünün ayağı seksen tanedir,
biri değmezse biri değer.*

Kötünün dili acıdır.

*Yansam bile yaz iyi, yemesem
bile yağ iyi, vermese de zengin
iyidir.*

*Yârinden ayrılan yedi yıl ağlar,
yurdundan ayrılan ölünceye
kadar ağlar.*

*Yabancı itin kuyruğu bacakla-
rının arasında olur.*

*Yatan yılanın kuyruğuna bas-
ma.*

Yatan öküze yem yok.

Yatan ölmez, vakti yeten ölür.

*Yatan, yılan bile olsa dokun-
ma.*

Yatıp kalacağına atıp kal.

*Yatmak ölümden, gezmek
ömürden.*

*Yaz günü keçe olmaz, güz gü-
nü 'dolaga'¹.*

Yedi defa ölç, bir defa biç.

*Yeğen hep düşmandır, düşma-
nım olsa da iyi huyludur.*

Yalnız gülen maskaradır.

Yalnız gezen çekinir.

Yalnızlık Allah'a yaraşır.

Yalnızın dostu Tanrı'dır.

¹ Dolaga: sargı, bilhassa askerle-
rin postallarının içine çorap gi-
bi sardıkları sargı.

- * Yel sonñı-yagış.
- * Yel bolmasa, sowuk yok, mal bolmasa, yakın yok.
- * Yelli gün yort, yagışlı gün yat.
- * Yer ala-yurt ala.
- * Yer astında yılan gäwşe-se-de il biler.
- * Yer doyma, är doymaz.
- * Yer gatı bolsa, öküz öküzden görer.
- * Yerden tapsañam, sanap al.
- * Yere bakandan yer gorkar.
- * Yeri bayñ-ili bay.
- * Yeri güyz sür, güyz sürme-señ, yüz sür.
- * Yeri bejermedigñ tohumı haram.
- * Yeriñ yüzünü suw alsa, guba gaziñ döşünden.
- * Yeseriñ yedi yerde zıyanı yeter.
- * Yetim owlak saklasañ, agzıñ-burnuñ may eder, yetim oğlan saklasañ, garabaşıña gay eder.
- * Yetim aşı yarpa bişer.
- * Yetimiñ boynı salık, yazıklıñ-yüzi.
- * Yıkılan göreşden doymaz (gaytmaz).
- * Yılanıñ ulusu-da bir, kiçisi-de.
- * Yigit nireden bolsun, dayısı bolmasa.

Yelin sonu yağmurdur.

Yel olmazsa soğuk olmaz, mal olmazsa akrabalar olmaz.

Yelli gün koş yağmurlu gün yat.

Yer ala, yurt ala.

Yer altında yılan geviş getirse bile il bilir.

Yer doymadan er doymaz.

Yer katı ise öksüz öküzden görür.

Yerde bulsan bile sayıp da al.

Yere bakandan yer bile korkar.

Toprağı zengin olanın halkı da zengin olur.

Toprağı güzün sür, güzün sürmezsen yüz defa sür.

Toprağı işlemeyenin tohumu boşa gider.

Toprağın yüzünü su alsa kuba kazın döşünden.

Sinsi kişinin yedi yere zararı ulaşır.

Yetim oğlak korusan, ağzını burnuna yara eder, yetim oğlan korusan, hizmetçi kadına sarkıntılık eder.

Yetim aş yarım pişer.

Yetimin boynu bükük, günahkârın yüzü asık.

Yenilen güreşe doymaz.

Yılanın büyüğü de bir, küçüğü de.

Yigit nereden olsun, dayısı olmazsa?

- * Yigit ya erinlek gerek,
ya-burunlak.
- * Yigit malı yolkıdır, yolkısız-
lık g lk d r.
- * Yigitden nesip gider bolsa,
t keniksiz ukudur.
- * Yigit zuryatsız bolsanı.
- * Yigit garıp d l, ebi (halı)
garıp.
- * Yigidi dostundan tana.
- * Yigidi n yere bakandan,
suwu n si n n akandan.
- * Yigide m  n h n r hem az-
dır.
- * Yigidi n yolu egrelm n, dog-
ralmaz.
- * Yogu n yonı gatı, arıgı n- g -
ni.
- * Yola gitse , yolda ını d -
zet,  yde otursa -sırda ını.
- * Yolag ı yolda yag ı.
- * Yolda aza an  z n  tap-
maz.
- * Yolda  yolda belli.
- * Yolda ın garga bolsa, iymi-
ti  poh.
- * Yolu y r n ye er, guda-
nı-beren.
- * Yolu ızlasa , yola elter.
- * Yorga-yol, y wr ge- mey-
dan.
- * Yorganı na g r  ayak uzat.
- * Yortan ozar, yatan-tozar.
- * Y re yola elter, yol-guya.

*Yi it ya iri dudaklı olmalı, ya
da iri burunlu.*

*Yi it malı yolkıdır, yolkısızlık
g l n t r,*

*Yi itten nasip giderse, t ken-
meyen ukudur.*

Yi it, z rriyetsiz olmasın.

*Yi it garip de il, evi (h li) ga-
riptir.*

Yi iti dostundan tanı.

*Yi itin yere bakanından,
suyun sessiz akanından.*

Yi ite bin h ner bile azdır.

*Yi itin yolu e rilmeden do rul-
maz.*

*Yoksulun nezlesi sert, zayıfın
derisi.*

*Yola gidersen yolda ını d zelt,
evde oturursan sırda ını.*

Yolcu yolunda gerek.

Yolda  a ıran kendi bulamaz.

Yolda , yolda belli olur.

*Yolda ın karga ise yedi in bok
olur.*

Yolu y r yen a ar.

Yolu izlersen yola g t r r.

Rahvana yol, y r ge meydan.

Yorganına g re ayak uzat.

Ko an ge er, yatan yıpranır.

*Y r mek yola g t r r, yol da
kuyuya.*

* Yören atdan yol galar,
tapan ärden mal galar.

* Yören getirir, oturan yiti-
rer.

* Yurdundan azaşan yedi yıl
aglar, yerinden azaşan ölin-
câ aglar.

* Yurduñı terk ediji bolma.

* Yurt alma, gonşı al.

* Yüpek donuñ içinde yag-
şı-yaman tanatmaz.

* Yüzi açığıñ yüregi açık.

* Zadam zatla gerek.

* Zer gadrını zergär biler.

* Zıyanıñ yarısından gayt-
mak-da peydalıdır.

* Zorlı biri yıkar, bilim-
li-köpi.

*Yürüyen attan yol kalır, bulan
yiğitten mal.*

Yürüyen getirir, oturan yitirir.

*Evinden ayrılan yedi yıl ağlar,
yurdundan ayrılan ölünceye
kadar ağlar.*

Yurdunu terk edici olma.

Yurt alma, komşu al.

*İpek elbise içinde iyi kötü ta-
nınmaz.*

*Yüzü açık olanın yüreği de
açık olur.*

Zengine de mal gerek.

Altının değerini kuyumcu bilir.

*Zararın yarısında dönmek de
kârdır.*

*Kuvvetli bir kişiyi yıkar, bilgili
çok kişiyi.*

TÜRKMEN BİLMECELERİ
[MATALLAR]

* Aba gargam bu gargam,
Bagrı gayşık suw yorgam.
Höleñ görse otlamaz,
Höwrün görse kişñemez.

(Balık)

* Ağaç gümmez, ne agzı bar,
ne gapısı.

(Hoz)

* Ağıl dolı ak guzi,
ertir tursam yok guzi.

(Yıldız)

* Ağır halımı kakabilmen,
ownuk dişimi dökebilmen.

(Yıldız)

* Agramı aşıkça, kölegesi kö-
şekçe.

(Yanlık)

* Ağşam sepdım darını,
ertir görmen birini.

(Yıldız)

* Agzı bir, dili iki, janı yok,
geplän sözünüñ sanı yok.

(Galam)

* Ak gıñajı başında,
hemme kişi daşında.

(Pelte çıra)

* Aba kargam bu kargam,
Bağrı yarık su atım,
Çayırını görse otlamaz,
Damızlığını görse kişñemez.

(Balık)

* Ağaç kümbet, ne ağzı var, ne
kapısı.

(Ceviz)

* Ağıl dolu ak kuzu,
Sabah kalksam yok kuzu.

(Yıldız)

* Ağır halımı silkemem,
Küçük dişimi dökemem.

(Yıldız)

* Ağırlığı aşık kadar, gölgesi kö-
şek¹ kadar.

(Yanlık²)

* Akşam serptim darını,
Sabah göremedim birini.

(Yıldız)

* Ağzı bir, dili iki, canı yok,
Söylediği sözün sayısı yok.

(Kalem)

* Ak kınacı başında,
Herkes etrafında.

(Fıtıl, mum)

¹ köşek: deve yavrusu.

² yanlık: keçi derisinden yapılmış
kap.

* Ak yere gara darı,
seçen kişiler orar.
(Hat)	* Ak toprağa kara darı,
eken kişiler biçer.
(Yazı)
* Ak küzede iki suw,
iki hili tagamlı.
(Yumurtga)	* Ak destide iki su,
İki ayrı lezzetli.
(Yumurta)
* Altı ayaklı at däldir,
Dört gözli dëw dälidir.
Yer gazar sıçan dälidir,
Çommalar adam dälidir.
(Tomzak, togusman)	* Altı ayaklı, at değildir,
Dört gözlü, dev değildir,
Yer kazar, sıçan değildir,
Çömelir insan değildir.
(Gübre böceği, fışkı böceği)
* Añırsı gaya, bärisi gaya,
ortarası sarı maya.
(Yumurtga)	* Ötesi kaya, berisi kaya,
Ortası sarı maya.
(Yumurta)
* Armaz, yadamaz,
arabanıñ ızından galmaz.
(Kölege)	* Yorulmaz, usanmaz,
arabanın peşinden ayrılmaz.
(Gölge)
* Astı daş, üstü daş,
arasında yağlı daş.
(Pısbaga)	* Altı taş, üstü taş,
Arasında yağlı taş.
(Kaplumbağa)
* Atası üç yaşında
oglı bazara gider.
(Üzüm)	* Babası üç yaşında,
Oğlu pazara gider.
(Üzüm)
* Atdan beyik, itden pes.
(Eyer)	* Attan yüksek, itten alçak.
(Eyer)
* Ayagı bar, dızı yok,
kirpigi bar, gözi yok.
(Kömelek)	* Ayağı var, dizi yok,
Kirpiği var, gözü yok.
(mantar bitkisi)
* Ayaksız towsar, gara yeri
böwser.
(Yılan)	* Ayaksız zıplar, kara toprağı de-
ler.
(Yılan)
* Aylanıp-aylanıp bogaz boldı.
(Saralan ik)	* Döne döne hamile kaldı.
(Sarlan iç)
* Başı darak, guyrugı orak.
(Horaz)	* Başı tarak, kuyruğu orak.
(Horoz)

* Baş yüz tanap gurdular,
Demir penjä urdular,
Älem bilen jahana,
Owaz barın berdiler.

(Dokma, Darak)

* Bir allanın buyruğı, dört ye-
rinden kuyruğı.

(Serpik)

* Bir derede böwri alaja guş
yadır.

(Göz)

* Bir alaja yumagım,
degre daşlara yeter.

(Göz)

* Bir teregim bar on iki şahalı,
her şahası otuz yapraklı,
yaprağının bir yüzü ak, bir yü-
zü gara.

(Yıl; Ay; Otuz Gün; Gije-Gündiz)

* Bir kiçkene özi bar,
gabab-gabat donı bar.

(Soğan)

* Bir kiçkene özi bar,
mün garaja gözi bar.

(tünük)

* Biyt-biyt bileñ at,
Bili nâzik küren at,
Dagdan, daşdan gaytmaz at,
Dalaw degip ölmez at.

(Garinça, Garinja)

* Beş yüz halat kurdular,
Demir pençe vurdular,
Älem ile cihana,
Bütün sesini verdiler.

(Halı tarağı)

* Bir Allah'ın buyruğı, dört yerin-
den kuyruğı.

(Serpik bağı)¹

* Bir derede böğrü alaca kuş ya-
tar.

(Göz)

* Bir alaca yumağım,
Her tarafa ulaşır.

(Göz)

* Bir kavağım var on iki dallı,
Her dalı otuz yapraklı,
Yaprağının bir yüzü ak,
Bir yüzü kara.

(Yıl, ay, otuz gün, gece ve gündüz)

* Bir küçücük özü var,
Kat kat donu var.

(Soğan)

* Bir küçücük özü var,
Bin karaca gözü var.

(Tünük)²

* Bit bit alaca at,
Beli nazik kahverengi at,
Dağdan taştan dönmez at,
Yorulup ölmez at.

(Karıncı)

¹ *serpik*: Yurt adı verilen Türkmen evlerinin üzerinde dumanın çıkması için bırakılan deliğin üzerine örtülen ve bağlı iplerle istenilen şekilde kullanılan keçe.

² *tünük*: Türkmen 'yurt'ları üzerinde duman çıkması için bırakılan yuvarlak açıklık.

* Biz-ä bizdik,
Sanyetmez gızdık,
Ağşam bar bolduk,
Ertir yok bolduk.

(Yıldızlar)

* Biz bizidik,
Sayılmaz kız idik,
Akşam var olduk,
Sabah yok olduk.

(Yıldızlar)

* Boyı bir gariş,
Sakalı iki gariş.

(Mekgejöwen).

* Boyu bir kariş,
Sakalı iki kariş.

(Mısır)

* Çınar ağajın başında
Çeltemirat atlı guş otır.
Onı almaga är gerek,
Yüreginde kâr gerek.

(İlim)

* Çınar ağacının başında,
'Çeltemirat' adlı kuş oturur,
Onu almaya er gerek,
Yüreğinde hüner gerek.

(Bilim)

* Dagda dalaymanı gördüm,
Suwda Süleymanı gördüm,
Duzsuz bişen aşı gördüm,
Gâwşâp duran daşı gördüm.
(Garinçga, gâmi, süyt, degirmen)

* Dağda dalamanı gördüm,
Suda Süleyman'ı gördüm,
Tuzsuz pişen aşı gördüm,
Geviş getiren taşı gördüm.
(Karnca, gemi, süt, değirmen)

* Dagdan gaydar gıgırar,
Yol boyunca sığırar,
Astın-üstün etdim diyip,
Yolbars kimin bağırar.

(Sil)

* Dağdan gelir bağırır,
Yol boyunca ıslık çalar,
Altını üstüne getirdim diyerek,
Kaplan gibi bağırır.

(Sel)

* Daşdan görseñ, bir gara,
yanna barsañ mün gara.

(Atın guyrugı)

* Dışarıdan baksan bir kara,
Yanına varsan bin kara.

(Atın kuyruğu)

* Daşı gan yalı, içi un yalı,
oturuşı Abdilla han yalı.

(İgde)

* Dışı kan gibi, içi un gibi,
Oturuşu Abdullah Han gibi.

(İğde)

* Degirmen-degirmen daşı
bar,
Altın eyer gaşı bar,
Onı bilen yigidiñ
yüz yigrimi yaşı bar.

(Gurhan)

* Değirmen değirmen taşı var,
Altın eyer kaşı var,
Bunu bilen yiğidin,
Yüz yirmi yaşı var.

(Kur'an'ı Kerim)

* Dört lap-lap,
Egri sap-lap,
İki tikeç,
Bir bulawaç.

(İki örküçlü düye)

* Dört lap lap,
Egri sap lap,
İki tepecik,
Bir karıştırmaç.

(İki hörgüçlü deve)

- * Duydurman yatar, bildirmän tutar.
(Gapan)
- * Egriyesinden tutduğım, ağzına derman atdığım.
(Demkeş)
- * El bilen ekerler, dil bilen orarlar.
(Hat, Yazuw)
- * Ertirine dört ayak, Günortanlar iki ayak, Ağşamlara üç ayak.
(Adamın çagalık, orta we garrı ömri)
- * Esetdi, esetdi, birden çirkin ses etdi.
(Tüpeñ)
- * Gabat-gabat gatlama, gatlamadan ätleme.
(Gurhan)
- * Gadırlı galama gıldan salam.
(Göz, Kırpik)
- * Gan başlı, gan ayaklı, üç başlı, on ayaklı.
(Sığır, onuñ gölesi, sağıp oturan ayal)
- * Gardan ak, gandan gızıl.
(İgde)
- * Gara oğlan atlananda, hemme kişin gözi şonda.
(Atarılan gazan)
- * Gara öyün aşagını gızıl öküz yalap otur.
(Atarılan gazan, aşagında yanıp duran ot)
- * Garadır garga däldir, Ganatlıdır guş däldir, Isırganar it däldir, Çommalar adam dälir.
(Tomzak, Togusman)
- * Duyurmadañ yatar, bildirme-den yakalar.
(Kapan)
- * Eğricesinden tuttuğım, ağzına derman attuğım.
(Demlik)
- * El ile ekerler, dil ile biçerler.
(Hat, yazı)
- * Sabahleyin dört ayak, Öğleyin iki ayak, Akşamleyin üç ayak.
(İnsanın çocukluk, olgunluk ve yaşlılığı)
- * Es etti, es etti, birden çirkin ses etti.
(Tüfek)
- * Kat kat katlama, Katlamadan atlama.
(Kur'an-ı Kerim)
- * Kıymetli kaleme kıldan selâm.
(Göz, kırpik)
- * Kan başlı, kan ayaklı, Üç başlı, on ayaklı.
(Sığır, gölgesi ve onu sağan kadın)
- * Kardan ak, kandan kırmızı.
(İgde)
- * Kara oğlan atlanınca, Herkesin gözü ondadır.
(Yemek hazırlanan kazan)
- * Kara evin altını kızıl öküz yalap durur.
(Yemek pişen kazan ile altında yanan ateş)
- * Karadır karga değildir, Kanatlıdır kuş değildir, Isırır köpek değildir, Çömelir insan değildir.
(Gübre böceği, fişkı böceği)

- * Garaja gol içinde sarı yağlık
yılıpıldar. (Çelpek)
- * Garaja oğlan hoz oynar,
gış oynamaz, yaz oynar. (Tomzak, Togusman)
- * Garaja oğlan oynadı,
yüregim kuwwatlandı. (Gazan)
- * Garañkı öyde garnı yarık
gart yatır. (Bukja)
- * Garañkı öyde gaplañ gürlär.
(Degirmen)
- * Garañkı öyün içinde gara
zümbül oynayar. (Büre)
- * Garañkı öyde bili bağı gul
yatır. (Subse)
- * Garrı düyäm çöküp otur,
garın yağın döküp otur. (Jıkır)
- * Gel diysem gelmez,
gelme diysem gelir. (Dodaklar)
- * Gelmesem çağırarlar,
gelsem kaçırarlar. (Yağın)
- * Gış erär, yaz doñar. (Şor yer)
- * Gızıl sığır agnadı,
ol yere ot bitmedi. (Ot)
- * Gider-gider ızı yok,
dayanmaga dızı yok. (Yel)
- * Gije bogaz, gündiz gısır.
(Yorgan)
- * *Karaca kol içinde sarı mendil
ııldar. (Yufka)*
- * *Karaca oğlan koz oynar,
Kış oynamaz, yaz oynar. (Gübre böceği, fışkı böceği)*
- * *Karaca oğlan oynadı,
Yüregim kuvvetlendi. (Kazan)*
- * *Karanlık evde karnı yarık ihti-
yar yatar. (Bohça)*
- * *Karanlık evde kaplan gürlər.
(Değirmen)*
- * *Karanlık evin içinde kara süm-
bül oynar. (Pire)*
- * *Karanlık evde beli bağı kul ya-
tar. (Süpürge)*
- * *Yaşlı devem çöküp oturur,
karnının yağını döküp oturur. (Patika)*
- * *Gel desem gelmez,
gelme desem gelir. (Dudaklar)*
- * *Gelmesem çağırırarlar,
Gelsem kaçırarlar. (Yağmur)*
- * *Kışın erir, yazın donar.
(Tuz sahrası, tuzlu toprak)*
- * *Kızıl sığır yuvarlandı,
Orada ot bitmedi. (Ateş)*
- * *Gider gider izi olmaz,
Dayanmaya takati olmaz. (Yel)*
- * *Gece hamile, gündüz kısır.
(Yorgan)*

- * Gök atım guya batdı,
gulakları üstüne galkdı.
(Gaşık börek)
- * Gök düwünçege düwüp, gö-
ge salam ibredim.
(Tüsse)
- * Gözüñ bile görmeli,
Gözüñ bile gezmeli,
Ne janı bar, ne dili,
özünden anlamalı.
(Hat)
- * Gurı yap içinde gulan gıgır-
yar.
(Gargı tüydük)
- * Gündiz öli, gije diri.
(Yarganat)
- * Gür gamışa gür gamış,
Hatarda duran gamış.
Gür gamışın içinde,
Altın saplı bir gamış.
(Orta barmak)
- * Hin agzı töngelek.
(Sırğa)
- * Hekkel-hekkel ayaklı,
segsen dürli tayaklı.
(Kirpi)
- * İçi gar, astı boragan.
(Elek, Un)
- * İki yigit bileydur,
ayağı yere degmeydur.
(Terezi)
- * İki uç, iki halka,
ortasında mıhı bar.
(Gayçı)
- * İki enäniñ on oğlu bar,
hemmesiniñ adı bir.
(Barmak)
- * İki ağaçdan kellesi,
başı altmış jıgalı.
(Yün darak)
- * Gök atım kuyuya battı,
Kulakları üstüne kalktı.
(Kaşık börek)¹
- * Gök paketi bağlayıp göge selam
gönderdim.
(Duman)
- * Gözün ile görmeli,
Gözün ile gezmeli,
Ne canı var, ne dili,
Özünden anlamalı.
(Yazı)
- * Kuru hendek içinde kulan (: ya-
ban eşeği) bağırır.
(Kargı düdük)
- * Gündüz ölü, gece diri.
(Yarasa)
- * Gür kamışa gür kamış,
Sırada duran kamış,
Gür kamışın içinde,
Altın saplı bir kamış.
(Orta parmak)
- * İn ağzında tekerlek.
(Küpe)
- * Hekkel-hekkel ayaklı,
Seksen türlü değnekli.
(Kirpi)
- * İçi kar, altı boran.
(Elek, un)
- * İki yiğit birliktedir,
Ayağı yere değmiyor,
(Terazi)
- * İki uç, iki halka,
Ortasında mıhı var.
(Makas)
- * İki annenin on oğlu var,
Hepsinin adı bir.
(Parmaklar)
- * İki ağaçtan kellesi,
Başı altmış perçemli.
(Yün tarağı)

¹ Bulgur ve pirinçle yapılan sulu
bir yemek.

- * İkidir atası, on ikidir balası,
üç yüz altmış uyası. (Bir yıl)
- * İl yatsa-da, Esengeldi yat-
maz. (Malların şahı)
- * İn güçlülerin güçlüsinden
hökümi güçlü. (Çaga)
- * İşigimin düybünde bili bağlı
gurtga otır. (Sübse)
- * İymäge heserlije, on bir gatlı
donluja. (Sogan)
- * Janı barda, ganı yok. (Kebelek)
- * Keltejik boyli, gırmızı donlı.
(Gızıl burç)
- * Kırk gısrak bir guyudan suw
içer. (Uk)
- * Kırk günlük ömri bar,
dört uka emri bar. (Gurçuk)
- * Kölegesiz gol aşar. (Ses)
- * Kürreli eşek oba gezer. (Soku)
- * Matal matdık yolda yattık.
(Sıgrın tezeği)
- * Matal-matal mal eke,
Guyrujağı ala eke.
Tuman ala tüysü bar,
Guyrugında meñi bar. (Atyalman)
- * Mundan urdum gılıjı,
arapda şañlar ujl. (Yıldırım)
- * İkidir atası, on ikidir balası,
Üç yüz altmıştır kızkardeşi. (Bir yıl)
- * Herkes yatsa da 'Esengeldi' yat-
maz. (Hayvanların boynuzu)
- * En güçlülerin güçlüsünden bile
hükmü güçlü. (Çocuk)
- * Eşiğimin dibinde beli bağlı ko-
cakarı oturur. (Süpürge)
- * Yemeye tatlıcı, on bir katlı don-
luca. (Soğan)
- * Canı var da kanı yok. (Kelebek)
- * Kısacık boylu, kırmızı donlu.
(Kırmızı biber)
- * Kırk kısırak bir kuyudan su içer.
(Uk¹)
- * Kırk günlük ömrü var,
Dört ağaca emri var. (Tırtıl)
- * Gölgesiz yol aşar. (Ses)
- * Sıpalı eşek oba gezer. (Soku, havan)
- * Matal mattık, yolda yattık.
(Sığır tezeği)
- * Matal matal maliki,
Kuyrucağı ala iki,
Duman alacası yüzü var,
Kuyrugunda beni var. (Bir çeşit fare)
- * Burdan vurdum kılıcı,
Arap'ta şakladı ucu. (Yıldırım)

¹ Uk: Keçe çadırların iskeletinde kullanılan ve uçları tüynük deli-
ğine tutturulmuş uzun ve kavisli
ağaç sırtıklar.

* Ne agzı bar, ne burnı,
gepleşer adam bilen.
(Hat, kitap)

* Öyden ulı, topukdan kiçi,
ötten aji, süyten süyji.
(Hoz)

* Patışadan hökümlü,
hemme gülden yakımlı.
(Çaga)

* Pessejik dagdan gar yagar.
(Ele, Un)

* Sümme siñer, süydi damar,
gır at gaçar, boz at kowar.
(Sapaklı inñe)

* Tabakda bolmaz, gazanda
bişmez,
ondan datmadık, adam hem
bolmaz.
(Ene süydi)

* Tap etdi, tabagımın düybi
gaçdı.
(Sıgrın tezegi)

* Telpikli oğlan yeri böwsdi.
(Kömelek)

* Tes-tegelek gızıl daş,
jümle älem ondan hoş.
(Gün)

* Tur güjüğim, öye aylanıp yat
güjüğim.
(Urgan)

* Uzun-uzun ulafa,
Uji meniñ golumda,
Sandırgalı sarı altın,
Sapı meniñ golumda.
(Tamdıra)

* Üyrmez, dişlemez,
Öye adam goybermez.
(Gulp)

* Yakası bar, yanı yok.
(Köpün)

* Ne ağız var, ne burnu,
Konuşur adam ile.
(Yazı, kitap)

* Evden büyük, topuktan küçük,
ödden acı, süttten tatlı.
(Ceviz)

* Padişahıtan hükümlü,
Her gülden etkili.
(Çocuk)

* Alçacık dağdan kar yağar.
(Ele, un)

* Süt bezine siner, sütü damlar,
Kır at kaçır, boz at kowar.
(İplikli iğne)

* Tabakta olmaz, kazanda piş-
mez,
Bundan tatmayan insan olmaz.
(Ana sütü)

* Tap etti, tabağımın dibi çıktı.
(Sığır tezeği)

* Kalpaklı oğlan yeri deldi.
(Mantar)

* Testekerlek kızıl taş,
Cümle alem ondan hoş.
(Güneş)

* Kalk gücüğüm, eve dönüp yat
gücüğüm.
Kalk

Kalk gücüğüm, ev
K0Kalk gücüğüm, ev
0Kalk gücüğüm, ev
K0Kalk gücüğüm, ev
K0Kalk gücüğüm

K0Kalk gücüğüm, eve
0Kalk gücüğüm, eve
0Kalk

K0Kalk gücüğüm, eve dön
0Kalk

- * Yalama gayan yüzünde,
Yagır atın ızı bar. (Göbek)
- * Yalt etdi, yapı aşdı. (Päki)
- * Yastığımın aşağı yartı epmek. (Ay)
- * Yatak dolu yün düşek,
men almaga düşek yok. (Ümür)
- * Yaş başında orak yalı,
orta yaşda çörek yalı. (Ay)
- * Yedi deşikli gıl yumak. (Kelle)
- * Yer üstünde yağlı yüp. (Yılan)
- * Yer astında yağlı çibık. (Yılan)
- * Yer astında yağlı yumak. (Sıçan)
- * Yer astında altın gazık. (Kâşir)
- * Yeri ak, tohumı gara,
el bilen ekerler,
dil bilen orarlar. (Hat, Yazuw)
- * Yerden çıkan peşana,
peşi meñzar işana. (Kömelek)
- * Yılt etdi, yılga girdi. (Mañka)
- * Yörär-yörär ızı yok,
Dayanmaga dızı yok,
Öyermäge oglı yok,
Çıkarmaga gızı yok. (Tüweley)
- * Yalama kayanın yüzünde,
Yaralı atın izi var. (Göbek)
- * Yalt etti, hendeği aşdı. (Ustura)
- * Yastığımın altı yarım ekmek. (Ay)
- * Yatak dolu yün düşek,
Benim almam için düşek yok. (Duman)
- * Genç yaşında orak gibi,
Orta yaşında çörek gibi. (Ay)
- * Yedi delikli kıl yumak. (Kafa)
- * Yer üstünde yağlı ip. (Yılan)
- * Yer altında yağlı çubuk. (Yılan)
- * Yer altında yağlı yumak. (Fare)
- * Yer altında altın kazık. (Havuç)
- * Toprağı ak, tohumu kara,
El ile ekerler,
Dil ile biçerler. (Hat, yazı)
- * Yerden çıkan alın,
Sarğı benzer "İşan"¹. (Mantar)
- * Yılt etti, yulkıya girdi. (Yılka nezlesi, hıçkırık)
- * Yürür yürür izi olmaz,
Dayanmaya dizi olmaz,
Evermeye oğlu olmaz,
Gelin etmeye kızı olmaz. (Girdap, hortum)

¹ İşan: molladan yüksek derecede din adamı.

Bu kitap, Türkmenistan İlimler Akademisi Dil İlimleri Enstitüsü Bölüm Başkanı Prof. Dr. Sapar Kürenov'un Kuzey Kafkasya Oğuzları (Türkmenleri)'nin tarih ve kültürleri hakkında kısa bilgiler verdiği bir çalışmasıdır.

Türkistan'dan kalkıp büyük bir kısmı Anadolu'ya gelen Türkmenlerin, önemli bir bölümü de XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Kuzey Kafkasya'ya yerleşmişler, dillerini ve kültürlerini bugüne kadar devam ettirmişlerdir. Kitapta Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin kültürel ve manevî zenginlikleri, halk hikâyeleri, dilleri, şairleri, muhtelif folklorik özellikleri ile, bu Türkmenler arasından derlenmiş atasözleri (nakıllar) ve bilmeceler (matallar) yer almaktadır.

Yeni Türk devletleri ve topluluklarıyla yakın temasların kurulduğu günümüzde bu ve buna benzer çalışmaların büyük bir ihtiyaca cevap vereceğine inanıyoruz.

ARADIĞINIZ HER KİTAP İÇİN

www.besirkitabevi.com.tr - besirkitabevi@gmail.com

0212 519 34 48 - 0212 512 60 07

0212 512 75 47 - 0212 513 15 02

◆ **Beşir Kitabevi**

14 00

ISBN 978-937-155-5

9 789754 371550

